

3 КИЇВ - 1979

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- Матеріали урочистих зборів у Києві, присвячених 325-річчю возз'єднання України з Росією
Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького
- Програма побудови соціалізму (До 60-річчя прийняття другої Програми партії)
- Страйки у революційно-визвольній боротьбі пролетаріату Західної України (1921—1939 рр.)
- Методологія історико-партійної науки: структура, форма, зміст

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

«Український історичний журнал» приймає рукописи в двох примірниках у такому обсязі: статті — до 20 сторінок, повідомлення — 16 сторінок, замітки — 10 сторінок, матеріали в розділ «Наш календар» — 5—6 сторінок, рецензії — 4—5 сторінок, хроніка та інформація — 2 сторінки машинопису.

Матеріали мають бути надруковані через два інтервали (1-й примірник обов'язково). В разі відхилення рукопису автору повертається один примірник, другий — залишається в редакції.

Рецензії приймаються обов'язково з рецензованою книгою.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 3 (216)

БЕРЕЗЕНЬ

1979

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

З М І С Т

325-річчя возз'єднання України з Росією

- Партійним, радянським, громадським організаціям, усім трудящим Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки 5
- Велика сила братерського єднання. Урочні збори в м. Києві, присвячені 325-річчю возз'єднання України з Росією 7
- Могутня сила віковичної дружби, монолітної єдності народів-братів. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького 9
- Центральному Комітетові Комуністичної партії Радянського Союзу, Президії Верховної Ради СРСР, Раді Міністрів СРСР, Генеральному секретареві ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР, товаришеві Леоніду Іллічу Брежневу 21

СТАТТІ

- Хижняк В. П. Програма побудови соціалізму (До 60-річчя прийняття другої Програми партії) 24

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

- Кравець М. М. (Вінниця). Страйки у революційно-визвольній боротьбі пролетаріату Західної України (1921—1939 рр.) 33

Методологія та методика історичних досліджень

- Косолапов В. В. Методологія історико-партійної науки: структура, форма, зміст 41

ПОВІДОМЛЕННЯ

З історії дружби народів

- Кузьминська О. Д. Висвітлення в пресі Української РСР проведення Декад, Тижнів, Днів братніх літератур і мистецтва (1971—1975 рр.) 52
- Кривоніс В. М. Співробітництво трудових колективів України і Російської Федерації у боротьбі за техніко-економічну незалежність СРСР (1926—1937 рр.) 57

* * *

- Зінченко Ю. І. Бойова взаємодія партизанів з Червоною Армією під час визволення Правобережної України 65

ЗАМІТКИ

- Кондратюк В. О. (Львів). Організаційне зміцнення первинних парторганізацій вузів західних областей України в 1966—1970 рр. 74

Рева І. М. (Полтава). Сільськогосподарські страйки на Україні в 1905—1907 рр.	78
Кожолянко Г. К. (Чернівці). Польські революціонери на Буковині наприкінці XVIII—в середині XIX ст.	82
Хижняк І. А. До питання про основні етапи політики уряду США у галузі культури	85

НАШ КАЛЕНДАР

Тодійчук О. В. Московське товариство історії та старожитностей російських (до 175-річчя заснування)	92
---	----

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Троян М. В. (Ужгород). Угорська Радянська Республіка 1919 р. у радянській та угорській марксистській історіографії	95
Маковіїчук І. М. Видання про великий документ сучасності	104

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Мултих Г. М. Н. Лемешук. Не склонив головы (О деятельности антифашистского подполья в гитлеровских концлагерях)	108
Швидак О. М. (Житомир), Кобзар Л. І. (Житомир). Н. М. Моторнюк. Ленинская забота партии о школе	110
Замлинський В. О. Г. У. Гапончук. Зорям назустріч	111
Калениченко П. М., Макар Ю. І. (Чернівці). Феликс Эдмундович Дзержинский. Биография	113
Забарко Б. М. Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919—1943)	115

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією

Северчук І. П., Туболева М. В. Дні Української РСР у Москві	117
Ковальський М. П. (Дніпропетровськ), Панібудьласка В. Ф., Шелест Д. С. (Дніпропетровськ). Дніпропетровський державний університет ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією	119
Молодчиков О. В., Сидоренко В. П. Інститут історії АН УРСР	120
Полупанова І. М. Державний історичний музей УРСР і Переяслав-Хмельницький історичний музей	121
Бураков Ю. В. (Львів). Інститут суспільних наук АН УРСР і Львівський історичний музей	122
Кундюба Д. І. Київський державний інститут культури ім. О. Є. Корнійчука	122
Сікорський В. Б. (Ніжин). Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя	123
Соса П. П. (с. Суботів Чигиринського району Черкаської області). Музей Богдана Хмельницького в Суботіві	124
Максимук І. П. (с. Куснище Любомльського району Волинської області). Дні науки на Волині	124

* * *

Пінчук Ю. А. Науково-практична конференція Секції суспільних наук АН УРСР	125
Терентьева С. Д. (Чернівці). Науково-практична конференція у Хотині	125
Клинченко Т. В. Всесоюзна школа молодих учених	126
Лещенко Л. О. Делегація вчених Великобританії в Академії наук Української РСР	127

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

П. М. Калениченко (головний редактор), Ю. В. Бабко, В. К. Василенко, В. О. Замлинський (заст. головного редактора), М. В. Коваль (заст. головного редактора), І. П. Кожукало, М. Ф. Котляр, М. І. Крячок, М. Н. Лещенко, А. В. Санцевич, В. А. Чирко, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції В. І. Кузнецов

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4

Телефон 29-62-34

СОДЕРЖАНИЕ

325-летие воссоединения Украины с Россией

Партийным, советским, общественным организациям, всем трудящимся Российской Советской Федеративной Социалистической Республики и Украинской Советской Социалистической Республики	5
Великая сила братского единения. Торжественное собрание в г. Киеве, посвященное 325-летию воссоединения Украины с Россией	7
Могучая сила вековой дружбы, монолитного единства народов-братьев. Доклад члена Политбюро ЦК КПСС, первого секретаря ЦК Компартии Украины товарища В. В. Щербицкого	9
Центральному Комитету Коммунистической партии Советского Союза, Президиуму Верховного Совета СССР, Совету Министров СССР, Генеральному секретарю ЦК КПСС, Председателю Президиума Верховного Совета СССР, товарищу Леониду Ильичу Брежневу	21

СТАТЬИ

Хижняк В. П. Программа построения социализма (К 60-летию принятия второй Программы партии)	24
--	----

К 40-летию воссоединения западноукраинских земель в едином Украинском Советском государстве

Кравец Н. Н. (Винница). Стачки в революционно-освободительной борьбе пролетариата Западной Украины (1921—1939 гг.)	33
--	----

Методология и методика исторических исследований

Косолапов В. В. Методология историко-партийной науки: структура, форма, содержание	41
--	----

СООБЩЕНИЯ

Из истории дружбы народов

Кузьминская О. Д. Освещение в прессе Украинской ССР проведения Декад, Недель, Дней братских литератур и искусства (1971—1975 гг.)	52
Кривонос В. М. Сотрудничество трудовых коллективов Украины и Российской Федерации в борьбе за технико-экономическую независимость СССР (1926—1937 гг.)	57

* * *

Зинченко Ю. И. Боевое взаимодействие партизан с Красной Армией во время освобождения Правобережной Украины	65
--	----

ЗАМЕТКИ

Кондратюк В. А. (Львов). Организационное укрепление первичных парт-организаций вузов западных областей Украины в 1966—1970 гг.	74
Рева И. Н. (Полтава). Сельскохозяйственные стачки на Украине в 1905—1907 гг.	78
Кожолянюк Г. К. (Черновцы). Польские революционеры на Буковине в конце XVIII—в середине XIX ст.	82
Хижняк И. А. К вопросу об основных этапах политики правительства США в области культуры	85

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Тодийчук О. В. Московское товарищество истории и древностей российских (к 175-летию основания)	92
--	----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Троян М. В. (Ужгород). Венгерская Советская Республика 1919 г. в советской и венгерской марксистской историографии	95
Маковийчук И. М. Издания о великом документе современности	104

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Мултых Г. М. Н. Лемешук. Не склонив головы (О деятельности антифашистского подполья в гитлеровских концлагерях)	108
Швыдак О. М. (<i>Житомир</i>), Кобзарь Л. И. (<i>Житомир</i>). Н. М. Моторнюк. Ленинская забота партии о школе	110
Замлинский В. А. Г. У. Гапончук. Зорям назустріч	111
Калениченко П. М., Макар Ю. И. (<i>Черновцы</i>). Феликс Эдмундович Дзержинский. Биография	113
Забарко Б. М. Коминтерн, КИМ и молодежное движение (1919—1943)	115

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Ознаменованіе 325-лєтія воссоединєнія Україны с Россіей

Северчук И. П., Туболева М. В. Дни Украинской ССР в Москве	117
Ковальский М. П. (<i>Днепропетровск</i>), Панибудьласка В. Ф., Шелест Д. С. (<i>Днепропетровск</i>). Днепропетровский государственный университет им. 300-летия воссоединения Украины с Россией	119
Молодчиков А. В., Сидоренко В. П. Институт истории АН УССР	120
Полупанова И. М. Государственный исторический музей УССР и Переяслав-Хмельницкий исторический музей	121
Бураков Ю. В. (<i>Львов</i>). Институт общественных наук АН УССР и Львовский исторический музей	122
Кундюба Д. И. Киевский государственный институт культуры им. А. Е. Корнейчука	122
Сикорский В. Б. (<i>Нежин</i>). Нежинский педагогический институт им. Н. В. Гоголя	123
Соса П. П. (<i>с. Суботов Чигиринского района Черкасской области</i>). Музей Богдана Хмельницкого в Суботове	124
Максимум И. П. (<i>с. Куснице Любомльского района Волынской области</i>). Дни науки на Волыни	124

* * *

Пинчук Ю. А. Научно-практическая конференция Секции общественных наук АН УССР	125
Терентьева С. Д. (<i>Черновцы</i>). Научно-практическая конференция в Хотине	125
Клинченко Т. В. Всесоюзная школа молодых ученых	126
Лещенко Л. А. Делегация ученых Великобритании в Академии наук Украинской ССР	127

325-річчя возз'єднання України з Росією

Партійним, радянським, громадським організаціям, усім трудящим Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Президія Верховної Ради СРСР і Рада Міністрів СРСР гаряче й сердечно поздоровляють робітників, колгоспників, інтелігенцію, всіх трудящих Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки з 325-річчям возз'єднання України з Росією.

Возз'єднання України з Росією було результатом багатовікового розвитку їх економічних, політичних і культурних зв'язків, виражало їх обопільне прагнення до єднання, мало неминуще значення для майбутнього всієї нашої Вітчизни. Цим історичним актом назавжди було закріплено єдність двох братніх народів, таких близьких, як відзначав В. І. Ленін, мовою, місцем проживання, характером та історією.

Трудящі Росії і України разом з іншими народами нашої країни пройшли славний, героїчний шлях боротьби проти царського самодержавства, влади капіталістів і поміщиків, за торжество соціалістичних ідеалів. Очолюваний більшовиками-ленінцями російський пролетаріат згуртував трудящих і привів їх до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. В революційній боротьбі активну участь брав український пролетаріат — один з найбільших і найбільш бойових загонів робітничого класу Росії.

Беззавітна відданість ідеям комунізму, мужність і самовідданість, патріотизм і інтернаціоналізм пролетарів Росії і України здобули їм глибоку повагу і вдячність усіх народів нашої країни. Велика дружба російського, українського та інших народів Радянського Союзу гартувалась у вогненні роки громадянської війни, на будовах перших п'ятирічок, у смертельній битві з фашизмом, у боротьбі за побудову першого в світі розвинутого соціалістичного суспільства.

У братній сім'ї народів нашої великої Батьківщини Російська Федерація і Українська РСР перетворились у високорозвинуті республіки з могутньою індустрією, великим механізованим сільським господарством, передовою наукою і процвітаючою культурою. Сьогодні промисловість РРФСР за два дні виробляє продукції стільки, скільки її випускалося за рік в усій дореволюційній Росії. На Україні обсяг промислового виробництва за роки Радянської влади збільшився майже

в 100 разів. Колгоспи і радгоспи обох республік у кілька разів збільшили виробництво продукції сільського господарства. Незмірно зріс матеріальний рівень трудящих. Світове визнання здобули багато видатних відкриттів учених. Гідний вклад у розвиток багатонаціональної радянської культури вносять художня інтелігенція, мільйони учасників самодіяльної творчості Росії і України.

325-річчя возз'єднання України з Росією — це спільне свято всіх народів нашої Батьківщини, яскраве свідчення торжества ленінської національної політики, морально-політичної єдності радянського народу — нової історичної спільності людей.

У монолітному єднанні всіх націй і народностей Радянського Союзу, їх згуртованості навколо Комуністичної партії, її Центрального Комітету на чолі з товаришем Л. І. Брежнєвим, всенародній підтримці ленінської внутрішньої і зовнішньої політики КПРС — запорука нових успіхів у боротьбі за комунізм, за мир і соціальний прогрес.

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Президія Верховної Ради СРСР і Рада Міністрів СРСР висловлюють тверду впевненість у тому, що робітники, колгоспники, інтелігенція, всі трудящі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки в єдиній братній сім'ї народів нашої країни доб'ються нових успіхів у комуністичному будівництві, внесуть гідний вклад у реалізацію історичних рішень XXV з'їзду партії, липневого і листопадового (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС.

Хай живе Союз Радянських Соціалістичних Республік!

Хай живе братерська дружба і непорушна єдність усіх націй і народностей нашої соціалістичної Батьківщини!

Під прапором марксизму-ленінізму, під керівництвом Комуністичної партії — вперед, до перемоги комунізму!

ЦЕНТРАЛЬНИЙ
КОМІТЕТ КПРС

ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ
РАДИ СРСР

РАДА МІНІСТРІВ
СРСР

в 100 разів. Колгоспи і радгоспи обох республік у кілька разів збільшили виробництво продукції сільського господарства. Незмірно зріс матеріальний рівень трудящих. Світове визнання здобули багато видатних відкриттів учених. Гідний вклад у розвиток багатонаціональної радянської культури вносять художня інтелігенція, мільйони учасників самодіяльної творчості Росії і України.

325-річчя возз'єднання України з Росією — це спільне свято всіх народів нашої Батьківщини, яскраве свідчення торжества ленінської національної політики, морально-політичної єдності радянського народу — нової історичної спільності людей.

У монолітному єднанні всіх націй і народностей Радянського Союзу, їх згуртованості навколо Комуністичної партії, її Центрального Комітету на чолі з товаришем Л. І. Брежнєвим, всенародній підтримці ленінської внутрішньої і зовнішньої політики КПРС — запорука нових успіхів у боротьбі за комунізм, за мир і соціальний прогрес.

Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу, Президія Верховної Ради СРСР і Рада Міністрів СРСР висловлюють тверду впевненість у тому, що робітники, колгоспники, інтелігенція, всі трудящі Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки в єдиній братній сім'ї народів нашої країни доб'юються нових успіхів у комуністичному будівництві, внесуть гідний вклад у реалізацію історичних рішень XXV з'їзду партії, липневого і листопадового (1978 р.) Пленумів ЦК КПРС.

Хай живе Союз Радянських Соціалістичних Республік!

Хай живе братерська дружба і непорушна єдність усіх націй і народностей нашої соціалістичної Батьківщини!

Під прапором марксизму-ленінізму, під керівництвом Комуністичної партії — вперед, до перемоги комунізму!

ЦЕНТРАЛЬНИЙ
КОМІТЕТ КПРС

ПРЕЗИДІЯ ВЕРХОВНОЇ
РАДИ СРСР

РАДА МІНІСТРІВ
СРСР

ВЕЛИКА СИЛА БРАТЕРСЬКОГО ЄДНАННЯ

Урочисті збори в м. Києві,
присвячені 325-річчю возз'єднання України з Росією

30 січня в київському Палаці культури «Україна» відбулись урочисті збори трудящих разом з представниками партійних, радянських, громадських організацій і Радянської Армії, присвячені 325-річчю возз'єднання України з Росією.

На сцені святково прикрашеного залу — бюст засновника Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна. На фоні Державного прапора СРСР — прапори РРФСР і Української РСР, цифра «325».

Тривалими оплесками зустрічають присутні появу в президії дорогих гостей — делегацій Російської Федерації і міста Москви, очолюваних кандидатом у члени Політбюро ЦК КПРС, Головою Ради Міністрів РРФСР М. С. Соломенцевим і другим секретарем Московського міського комітету КПРС В. М. Макеевим. Тепло зустрінуті учасниками зборів, місця в президії займають член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, члени і кандидати в члени Політбюро ЦК Компартії України М. М. Борисенко, О. П. Ботвин, О. Ф. Ватченко, Г. І. Ващенко, О. П. Ляшко, П. Л. Погребняк, І. З. Соколов, **В. Ф. Сологуб**, О. А. Титаренко, В. В. Федорчук, І. О. Герасимов, В. Ф. Добрик, Б. В. Качура, В. Ю. Маланчук, Я. П. Погребняк, члени Президії Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР, перші секретарі обкомів партії, ветерани партії, передовики виробництва, діячі науки і культури, представники Збройних Сил СРСР. Тут же — представники прогресивних українських організацій за рубежом.

Урочисті збори відкриває член Політбюро ЦК Компартії України, Голова Президії Верховної Ради УРСР О. Ф. Ватченко.

Під бурхливі оплески присутніх одностайно обирається почесна президія в складі Політбюро ЦК КПРС на чолі з Генеральним секретарем ЦК КПРС, Головою Президії Верховної Ради СРСР товаришем Л. І. Брежневим.

З доповіддю «Могутня сила віковичної дружби, монолітної єдності народів-братів» на зборах виступив член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький. (Доповідь товариша В. В. Щербицького публікується в цьому номері журналу).

З теплими словами привітань до учасників зборів, а в їх особі до всього українського народу звернулися керівники делегацій РРФСР і міста Москви товариші М. С. Соломенцев і В. М. Макеев. У своїх виступах вони сердечно поздоровили учасників ювілейних зборів, усіх трудящих Радянської України зі спільним чудовим святом

— 325-річчям возз'єднання України з Росією, передали гарячий братерський привіт і найкращі побажання від російського і всіх народів Російської Федерації, від трудящих Москви, від Верховної Ради і уряду республіки.

Я радий, сказав товариш М. С. Соломенцев, виконати доручення Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Леоніда Ілліча Брежнєва і передати вам, дорогі товариші, його сердечний, дружній привіт. Високо оцінюючи вклад наших республік у справу зміцнення Радянської багатонаціональної держави, в становлення нових, соціалістичних відносин між націями і народностями нашої країни, Леонід Ілліч висловив свою тверду переконаність, що трудящі Російської Федерації і України і надалі будуть свято берегти і зміцнювати братерську, інтернаціональну дружбу народів — основу дальших успіхів нашого руху вперед, до комунізму. Леонід Ілліч бажає вам, товариші, нових звершень, нових видатних перемог у цій благородній справі.

Братерство українського і російського народів особливо яскраво виявилось і обезсмертило себе в революційній боротьбі пролетаріату, керованого ленінською партією, за перемогу Жовтня, за соціалістичне перетворення суспільства.

У єдиній братній сім'ї на всю глибину і ширину розкрились могутні творчі сили наших народів. Разом вони пройшли справді великий шлях боротьби і творення, який гідно увінчаний побудовою розвинутого соціалістичного суспільства, суспільства найвищого гуманізму, справжнього народовладдя, що відкрило широкий простір для вільного, всебічного розвитку особи. Цей шлях, ці величезні досягнення становлять нашу законну гордість. Вони закріплені в новій Конституції СРСР — Основному Законі країни.

Дозвольте запевнити вас, дорогі брати, у тому, сказав на закінчення товариш М. С. Соломенцев, що російський народ, усі народи Радянської Росії і надалі безустанно зміцнюватимуть непорушну дружбу народів, вноситимуть свій гідний вклад у реалізацію рішень XXV з'їзду партії, у зміцнення могутності і процвітання нашої Батьківщини. На зборах виступили сталевар ждановського металургійного заводу «Азовсталь» імені С. Орджонікідзе, член ЦК КПРС, двічі Герой Соціалістичної Праці Г. Я. Горбань, агроном колгоспу імені Леніна Теофіпольського району Хмельницької області, депутат Верховної Ради СРСР З. П. Возна, секретар правління Спілки письменників України, лауреат Державної премії СРСР поет Б. І. Олійник, студентка Дніпропетровського державного університету імені 300-річчя возз'єднання України з Росією Мирослава Іващишина.

З великим піднесенням учасники урочистих зборів прийняли вітальний лист Центральному Комітетові КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Раді Міністрів СРСР, Генеральному секретарю ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Леоніду Іллічу Брежнєву.

З заключним словом на зборах виступив товариш В. В. Щербинський.

МОГУТНЯ СИЛА ВІКОВІЧНОЇ ДРУЖБИ, МОНОЛІТНОЇ ЄДНОСТІ НАРОДІВ-БРАТІВ

Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря
ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького

Дорогі товариші!

У ці дні в усій нашій країні відзначається велике свято — 325-річчя возз'єднання України з Росією.

Особливої значимості й урочистості надало нашому святу Привітання ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР партійним, радянським, громадським організаціям, усім трудящим Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки і Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Дозвольте оголосити текст Привітання.

(Товариш В. В. Щербицький оголошує Привітання ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР, яке опубліковано вище і яке учасники урочистих зборів зустрічають бурхливими, тривалими оплесками).

Дозвольте, дорогі товариші, від імені трудящих Радянської України висловити Центральному Комітетові КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Раді Міністрів СРСР, особисто товаришу Леоніду Іллічу Брежнєву нашу глибоку вдячність за сердечне поздоровлення з знаменним ювілеєм, добрі побажання і високу оцінку вкладу наших братніх народів у зміцнення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Немає сумніву, що Привітання ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР надихне нас на нові славні діла, на ще самовідданішу працю в ім'я дальшого зміцнення і процвітання нашої соціалістичної Батьківщини.

Дорогі товариші!

Наші шановні гості!

В історії кожного народу є події справді епохального значення. Такою подією для українського народу стало возз'єднання України з Росією. 325 років тому втілились у життя віковічні сподівання двох братніх народів — російського і українського — про єдність, непорушну дружбу і взаємодопомогу. Матеріалізувалась заповітна ідея, що володіла їх умами і серцями протягом віків.

«Чтоб есми вовеки вси едино были» — ці слова, що йдуть від серця, урочистим набатом прозвучали сонячного січневого дня 1654 року над заповненою народом площею стародавнього Переяслава і могутньою луною прокотилися по всій Україні.

«Едини вовеки» — цій клятві наші народи були вірні завжди — і в годину всенародного торжества, і в годину суворих випробувань. Це священне почуття зміцнилося і виросло в нездоланну силу в боротьбі проти експлуататорів. Нерозривна єдність і дружба трудящих різних

національностей наповнились новим змістом в результаті перемоги Великого Жовтня, коли вперше на ділі, говорячи ленінськими словами, здійснилось велике інтернаціональне братерство народів.

Це інтернаціональне братерство стало життєдайним джерелом найбільших перемог радянських людей у боротьбі за побудову суспільства зрілого соціалізму, яке є найвищим досягненням соціального прогресу в наш час.

Нині, коли український народ у єдиній сім'ї народів-братів досяг небачених вершин соціального, економічного і культурного розвитку, коли він переживає справді золоту пору своєї історії, ми знову і знову звертаємось до глибинних джерел, до тих етапних віх, які визначили його світле майбутнє. Особливе місце серед них по праву належить возз'єднанню України з Росією.

Український і російський народи 325 років тому возз'єднались у нерозривному братерському союзі. І сьогодні, в цю урочисту годину народ Радянської України проголошує: так було, так є і так буде на віки вічні!

І. ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

Товариші!

У вікопомному акті Возз'єднання реально втілилась і сягаюча в глиб історії економічна, політична та культурна спільність Росії і України. Вона бере свій початок з Київської Русі — староруської держави, що була колискою трьох братніх народів — російського, українського і білоруського.

Ще на зорі своєї історії східнослов'янські народи вели спільну героїчну боротьбу проти іноземних загарбників і феодального гніту. Незважаючи на найтяжчі випробування, які випали на їх долю, росіяни, українці і білоруси свято зберегли і пронесли через віки велику свідомість єдності свого походження, близькості мови, культури, дорогоцінне почуття спільності і нерозривності історичної долі, невикорінну надію на возз'єднання в єдиній державі. Все це знайшло яскравий вияв у багатющому фольклорі, який дійшов до нас, у літописах, мистецтві, в усій матеріальній і духовній спадщині братніх народів.

В умовах іноземного поневолення і розчленування українських земель, які тривали віками, могутня централізована Російська держава завжди залишалась природним і єдиним центром, до якого тяжіли трудящі маси України. Весь розвиток продуктивних сил України і Росії владно вимагав відновлення насильно розірваних споконвічних зв'язків економічного і політичного характеру, які з давніх-давен з'єднували українські і російські землі.

Народні виступи проти феодально-кріпосницького і польсько-шляхетського гніту, в тому числі могутні селянсько-козацькі повстання кінця XVI — першої половини XVII століть, були пройняті нестримним прагненням українського народу до єднання з народом Росії. Своєї кульмінації воно досягло в ході визвольної війни 1648—1654 років, яка вилилась у справді всенародну боротьбу проти іноземного панування, за возз'єднання з єдинокровним братом — великим російським народом.

Важливо підкреслити, що ця справедлива визвольна війна не була спрямована проти польського народу. Більше того, вона знаходила щире співчуття і підтримку з боку його передових сил, гарячий відгук серед трудящих поляків, які посилили антифеодальну боротьбу. Це значною мірою сприяло розвитку глибоких історичних передумов для

тісних дружніх зв'язків між польським народом і російським, українським, білоруським, іншими народами нашої країни.

Вирішальною силою, яка виступила проти гніту польських і українських феодалів, розстрошила магнатсько-шляхетське військо, зламала двоєдушність, закулісні підступи частини феодально-козацької старшини, духовенства і забезпечила реальне втілення споконвічної мрії про возз'єднання, — такою вирішальною силою були українське селянство, широкі верстви козацьких низів і міського населення.

Повсталі маси висунули з свого середовища талановитих народних ватажків, непохитних поборників найтіснішої єдності братніх народів, — Максима Кривоноса і Данила Нечая, Івана Богуна і Філона Джалаля, Мартина Пушкаря і Мартина Небабу, багатьох інших відомих і невідомих героїв.

Видатним державним діячем, умілим полководцем і мудрим дипломатом, великим сином своєї епохи, який піднявся, всупереч своїй соціально-класовій належності, до розуміння прогресивних завдань часу, корінних національних інтересів народу, був Богдан Хмельницький. Виражаючи споконвічні надії і прагнення народних мас України до возз'єднання з Росією, він послідовно боровся за їх здійснення, очолив народно-визвольну війну, стояв біля колиски непорушного союзу двох братніх народів. У цьому немеркнуча історична заслуга Богдана Хмельницького, в цьому джерело поваги до нього, вдячної пам'яті народної.

Ім'ям Богдана Хмельницького названо вулиці і площі, обласний і районний центри Радянської України, на його честь споруджено пам'ятники. Свідченням всенародного визнання його історичної ролі стало заснування у грізні роки Великої Вітчизняної війни ордена Богдана Хмельницького, якого удостоєні прославлені воєначальники, багато офіцерів і воїнів Радянської Армії.

І глибоко символічно, що цим орденом нагороджений Леонід Ілліч Брежнєв — видатний син великого російського народу, який багато років працював на Україні, воював на її землі у дні війни і, як сказав Леонід Ілліч, полюбив український народ щирою, синівською любов'ю.

Товариші!

Прогресивний характер і могутній розмах визвольної війни 1648—1654 років визначались участю в ній широких народних мас України, представників російського, білоруського та інших народів, а кінцевий її успіх — всебічною матеріальною, військовою і політичною підтримкою Росії.

Гаряче прагнення всього російського народу подати допомогу Україні в її священній боротьбі проти іноземних гнобителів втілилось у рішенні Земського собору, який 1 (11) жовтня 1653 року дав згоду на прийняття України до складу Російської держави.

Переможним вінцем визвольної війни стала історична Переяславська рада. В ній брали участь не тільки посланці всіх українських полків, а й представники широких верств населення: козацтва, селянства, міських низів. У Переяславській раді взяло участь повноважне посольство Російської держави. Рада перетворилась по суті у всенародний форум, виразницю інтересів найширших народних мас України.

Рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією український народ сприйняв з величезним задоволенням і піднесенням. Сучасник цих подій свідчив, що на Україні всюди «немала радість межі народом стала».

Возз'єднання з Росією ознаменувало поворотний етап в усьому житті українського народу.

Історичне значення цього великого акту полягає в тому, що:

По-перше, ним назавжди закріплювалась єдність двох братніх народів, яка склалась. Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і поглинення султанською Туреччиною, закабалення іншими іноземними загарбниками.

По-друге, возз'єднання України з Росією в одній державі зв'язало їх, говорячи словами В. І. Леніна, мільйонами і мільярдами ниток економічного, правового і побутового характеру, що в багато разів примножило економічний, політичний і духовний потенціал братніх народів, сприяло зростанню продуктивних сил єдиної держави.

Ці прогресивні процеси незмірно прискорювалися тією важливою обставиною, що приблизно з XVII століття, як відзначав В. І. Ленін, почався «новий період російської історії», який характеризувався справді фактичним злиттям усіх областей, земель в одне ціле.

По-третє, возз'єднана з Росією більша частина України стала могутнім притягальним центром для трудящих західноукраїнських земель, які ще залишалися протягом століть насильно відірваними від своїх єдинокровних братів.

Саме з цього історичного рубежу прагнення до возз'єднання з Україною і Росією визначало всі найзаповітніші мрії трудящих Західної України, Буковини і Закарпаття.

Це завжди прекрасно розуміли прогресивні громадські діячі Західної України. «...Ми не забуваємо і не сміємо забувати, — писав Іван Франко, — що головна сила, головне ядро нашого народа є в Росії, що там повстали і працювали та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, що там... виросло найкраще з усього, чим може нині повеличатися наша духовна скарбниця...»

По-четверте, рішення Переяславської ради, дальше зміцнення єдності братніх народів назавжди позбавили реального ґрунту блюзнірські спроби зрадників українського народу — від Мазепи до Петлюри — розірвати його союз з російським народом, відторгнути Україну від Росії і знову ввергнути її в іноземну кабалу. З того часу різного роду націоналістичні «проповіді» незмінно зазнавали краху, бо отруйні бур'яни українського буржуазного націоналізму ніколи не жилися соками священної землі народної, а тільки ненавистю і злобою приречених історією сил.

Далі, возз'єднання України з Росією відіграло надзвичайно важливу роль у міжнародному плані. Воно завдало нищівного удару по агресивних устремліннях султанської Туреччини і шляхетської Польщі, значно зміцнило позиції Російської держави на світовій арені.

І, нарешті, возз'єднання України з Росією мало неминуше значення для майбутнього всієї нашої Вітчизни. Воно показало іншим народам, що тяжіли до Росії, справжній взірець єдино правильного вирішення їх національної історичної долі.

Возз'єднання значною мірою визначило дальше наростання класової боротьби народних мас. Трудящі Росії і України, їх передові сили об'єдналися в боротьбі проти соціального і національного гноблення, проти царизму, який в усій імперії проводив найжорстокішу політику великодержавної сваволі і насильства в інтересах пануючих класів.

Гнівно і пристрасно таврували її ганьбою кращі сини Росії. І перший серед них — В. І. Ленін. Разом з тим він учив ясно бачити і розрізняти Росію поміщиків та капіталістів і Росію, за визначенням Ф. Енгельса, «великого і високообдарованого народу», з його чудовими революційними традиціями.

Свої найсвітліші надії український народ зв'язував з Росією де-

мократичною, революційною, яку уособлюють імена О. І. Герцена і В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського і М. О. Добролюбова.

Найвищі досягнення культури українського народу невіддільні від творчості О. С. Пушкіна і Л. М. Толстого, І. Ю. Рєпіна і П. І. Чайковського, М. В. Гоголя і М. І. Глінки, від усього духовного багатства російського народу.

Ідеї дружби і братерства народів яскравим світлом осявали всі етапи визвольного руху в Росії, надавали йому особливої сили, глибини і розмаху. Нерозривно зв'язані виступи перших провісників свободи на Сенатській площі Петербурга і повстання Чернігівського полку на Україні. Полум'яні заклики до свободи Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки і М. М. Коцюбинського зливалися воедино з передовими ідеями російських революційних демократів.

Якісно новим, інтернаціоналістським змістом наповнився віковичний союз двох народів з виходом на історичну арену робітничого класу. В рядях всеросійського пролетаріату сформувався і пройшов величезну школу революційної боротьби робітничий клас України.

Неоціненне значення для долі українського народу, як і для всіх народів нашої великої Батьківщини, мало створення В. І. Леніним більшовицької партії — партії нового типу, партії справжніх пролетарських інтернаціоналістів.

Як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, «бойова єдність народів-братів стала справді непереможною силою, коли вона була скріплена могутністю марксистсько-ленінських ідей, безустанною організаторською діяльністю більшовиків».

Величезна політична і організаторська робота партії, зміцнення союзу робітничого класу і селянства, єдності революційних дій трудящих усіх націй зумовили злиття революційно-визвольного руху на Україні з боротьбою трудящих усієї країни в трьох російських революціях. І завжди робітничий клас України рівняв свій крок на революційну Росію, на російський пролетаріат, справедливо бачив у ньому свого вірного і надійного бойового соратника. Це був єдино правильний орієнтир.

Саме життя переконливо підтвердило глибину й прозорливість геніального передбачення В. І. Леніна про велику **соціалістичну** роль «великоруського пролетаріату, як головного рушія комуністичної революції...»

І з цим історичним завданням російський пролетаріат справився з честю!

II. РОЗКВІТ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ — ТОРЖЕСТВО ІДЕЙ ЖОВТНЯ, ЛЕНІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ КПРС

Товариші!

Робітничий клас і трудяще селянство Росії під керівництвом ленінської партії здійснили Велику Жовтневу соціалістичну революцію, яка спрямувала суспільний процес у нове історичне русло, відкрила нову епоху — епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Круто повернувши долі народів, поклавши початок новому, соціалістичному літочисленню, Жовтень став тріумфом ідей марксизму-ленізму, пролетарського інтернаціоналізму.

І цілком закономірно, що в ряду перших законодавчих актів Радянської влади — ленінських Декретів про мир і землю — стоїть і «Декларація прав народів Росії» — справжня хартія свободи, рівності і братерства всіх націй і народностей країни.

В цих історичних документах, що стали наріжним каменем внутрішньої і зовнішньої політики Комуністичної партії, знайшли відображення заповітні сподівання і думи людей праці.

Слідом за російськими братами трудящі України стали під червоні прапори Жовтня і в грудні 1917 року проголосили Україну Радянською Республікою.

Перемога Жовтневої революції на Україні — невід'ємна складова частина революційного процесу в Росії — є закономірним результатом єдності дій пролетарів російських і українських, торжеством ленінської національної політики.

Усі сили старого світу терором і голодом, вогнем і мечем намагалися задушити молоду Республіку Рад. Аrenoю жорстоких битв стала і територія України. Її топтали чоботи кайзерівських загарбників. Свої криваві діла чинили українські буржуазні націоналісти, банди Петлюри і Махна. Чорноморські порти заповнили десанти інтервентів. Руїни і смерть сіяли білі армії Денікіна і Врангеля, кіннота Пілсудського.

Але ніщо і ніхто не змогли повернути назад колесо історії, похитнути прагнення українського народу разом з народом російським, усіма народами країни будувати нове, щасливе життя.

У роки боротьби проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції з новою силою виявилась класова солідарність трудящих. У наказі червоногвардійцям, що вирушали на допомогу українському народові, московські більшовики писали: «...українці — ваші брати... Простягніть же їм братню гарячу руку... І разом, пліч-о-пліч, ви скинете останню змовницьку купку поміщиків і капіталістів».

Випробуване керівництво Комуністичної партії, об'єднання всіх виволених революцією народів Росії в єдиний могутній військово-політичний табір стали вирішальною умовою перемоги молодій Радянській державі в роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.

Гідно увінчало процес інтернаціонального згуртування робітничого класу, всього трудового народу утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Геніальним стратегом створення СРСР був великий Ленін, організатором об'єднавчого руху за його утворення — партія більшовиків, її бойові загони в республіках.

У стократ примноживши свої сили об'єднанням в єдиний союзний державі, трудящі Радянського Союзу здійснили ні з чим не зрівнянний подвиг, перетворивши нашу Батьківщину в могутню державу з високо-розвинутою індустрією, соціалістичним сільським господарством, передовою наукою і культурою.

Найглибші зміни сталися в класовій структурі суспільства. В ході соціалістичної індустріалізації кількісно і якісно зріс робітничий клас. В результаті колективізації докорінно змінилося соціальне обличчя селянства. Завдяки культурній революції виросла справді народна інтелігенція.

Проводячи величезну роботу по формуванню інтернаціоналістської свідомості мас, Комуністична партія послідовно і рішуче вела боротьбу проти всіх різновидностей націоналізму, в тому числі й проти націонал-ухильництва.

Ще в грудні 1919 року в листі до робітників і селян України В. І. Ленін писав: «Хай же комуністам Росії і України вдасться терпеливою, наполегливою, упертою спільною роботою перемогти націоналістські підступи всякої буржуазії, націоналістські передсуди всякого роду і показати трудящим усього світу приклад дійсно міцного союзу робітників і селян різних націй...».

Ми, радянські люди, перемогли підступи і передсуди старого світу. Ми показали приклад непорушного союзу трудящих різних націй. Ми створили суспільство, законом життя якого стало велике чуття єдиної родини. Ми виконали ленінський заповіт!

Перемога соціалізму в нашій країні надихнула трудящих західно-українських земель, які довгі роки з надією і захопленням стежили за успіхами Радянської України, боролися за возз'єднання з нею. Тільки під сонцем соціалізму втілилась у життя багатовікова мрія українського народу про возз'єднання всіх своїх споконвічних земель.

Товариші!

Сила нашої священної дружби, непорушної єдності радянських народів не раз перевірялась на крутих поворотах історії, коли вирішувалась доля завоювань Жовтня.

З особливою переконливістю це показала Велика Вітчизняна війна. Її вогняні дні і ночі стали живими сторінками безсмертного літопису народного героїзму, монолітної інтернаціональної єдності радянського суспільства.

У дні оборони Києва саратовські колгоспники звернулися з листом до українського народу, в якому писали: «Міцніше тримайтесь, рідні... Ніколи не підкоряться російський, український, білоруський та інші народи великого Радянського Союзу німецьким поневолювачам. Хто прийшов на нашу землю з мечем, від меча і загине».

Доля України, всіх братніх республік вирішувалась біля стін Москви і Ленінграда, на берегах Волги і Дніпра, на Курській дузі і Малій землі — скрізь, де йшла священна війна за свободу і незалежність нашої соціалістичної Вітчизни.

Радянський народ, керований ленінською партією, розгромив ворога в найтяжчій з воєн, які будь-коли знало людство, врятував світову цивілізацію від коричневої чуми.

Спільна боротьба проти фашистських загарбників ще більше зміцнила, зцементувала наше братерство. Це переконливо показали і героїчні роки відбудови зруйнованого війною господарства, про які так ясно кравов і вражає розповів у своїй книзі «Відродження» Леонід Ілліч Брежнєв.

І знов, як бувало не раз, на допомогу Україні прийшла вся країна. Завдяки неоціненній підтримці народів усієї країни, і насамперед російського народу, в небачено стислі строки — менш як за п'ять років — було відбудовано економіку Української РСР.

Минули роки. Невпізнанно змінилося обличчя України, всієї нашої великої Батьківщини. Видатним результатом спільної праці радянських людей стала побудова розвинутого соціалістичного суспільства, утворення нової історичної спільності людей — радянського народу, утвердження соціалістичного способу життя.

Нам, радянським людям, випала велика місія — бути піонерами нової епохи.

Нам волею історії судилося стати першопрохідцями соціалізму.

Ми першими здійснюємо світлу мрію людства — комунізм!

Справді історичними звершеннями відзначена переможна хода нашої Радянської держави. Лише чверть століття минуло з того часу, як ми урочисто відзначали 300-річчя возз'єднання України з Росією — а які разючі зміни сталися буквально в усіх галузях нашого життя.

Як далеко пішли ми вперед!

Незмірно зросло — кількісно і якісно — народне господарство Країни Рад, кожної з 15 республік-сестер.

Взяти хоча б нашу Українську РСР. За індустріальним потенціалом

лом Радянська Україна сьогодні — це, образно кажучи, майже вісім Україн 1953 року.

Тоді в республіці вироблялося за добу 62 млн. кіловат-годин електроенергії, в 1978 році — 608 млн., виплавлялося сталі 38 тис. тонн, а тепер — 155 тис. тонн, видобувалося відповідно залізної руди — 94 і 350 тис. тонн.

У 1953 році в республіці практично не було виробництва телевізорів і холодильників. Тепер лише за добу випускається 6 тис. 300 телевізорів і майже 2 тис. холодильників.

За 25 років на Україні стало до ладу понад дві тисячі нових промислових підприємств. Каскад гідроелектростанцій на Дніпрі, нові шахти, гіганти металургії і хімії, машинобудування і електронної техніки, рукотворні канали і нові міста — все це створено лише за чверть століття.

У рік 300-річного ювілею в наш ужиток міцно увійшло слово цілина — почалась легендарна цілинна епопея. Втілювалась у життя, як писав у своїй книзі «Цілина» Л. І. Брежнев, «...велика ідея Комуністичної партії».

А сьогодні загальна площа освоєних у країні цілинних і перелогових земель становить 42 мільйони гектарів, з них у Казахстані — 25 мільйонів.

Ми пишаємось, що в освоєнні цілини активну участь взяли тисячі й тисячі посланців Радянської України.

На якісно новий рівень піднялось і сільське господарство республіки. Досить сказати: якщо у 1953 році на Україні було зібрано 21,4 млн. тонн хліба, то в минулому — 50,6 млн. тонн. За цей час виробництво м'яса зросло у 2,5 рази, молока — майже в 3 рази, яєць — у 3,4 рази.

Нових висот досягли українська радянська наука і культура, які користуються заслуженим визнанням у нас в країні і за рубежом.

25 років тому таємничим і невідомим здавався навколосемний простір. І в нашому лексиконі були відсутні такі звичні сьогодні поняття, як супутник, космічний корабель, космонавт. Але минуло небагато часу — і ми почули сигнали першого штучного супутника Землі, створеного розумом і руками наших співвітчизників.

І першою людиною, яка проклала шлях у космос, був громадянин Радянського Союзу, син російського народу, комуніст Юрій Гагарін. Нині в сім'ї радянських космонавтів його зоряні брати — сини Росії, України, Білорусії, інших братніх республік, громадяни ряду країн соціалістичної співдружності.

Справді, як сказав поет, ми підкоряємо простір і час. Рік у рік прискорюються темпи нашого творення, темпи самої історії.

Все це — наочне свідчення величезних можливостей розвинутого соціалізму, переконливе підтвердження правильності нашого шляху — шляху, який заповідав нам великий Ленін!

III. НЕПОРУШНА ДРУЖБА І ЄДНІСТЬ РАДЯНСЬКИХ НАРОДІВ — ЗАПОРУКА НОВИХ УСПІХІВ У КОМУНІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ

Товариші!

Історія — мудрий учитель. Її уроки мають неминуще значення для всіх наступних поколінь.

Ми, комуністи, плоть від плоті свого народу, завжди з великою увагою і пошаною ставимось до його славного героїчного минулого.

Сьогодні, охоплюючи в думці багатий історичний досвід російсько-

го, українського, білоруського народів, усієї братньої радянської сім'ї, ми ще і ще раз говоримо про уроки цього досвіду, які є для нас надійним орієнтиром на майбутнє. І перший з цих уроків полягає в тому, що завжди, в усі часи, і в боротьбі проти іноземних завойовників, і в будівництві нового життя, запорукою нашої сили і непереможності був і залишається нерозривний, братній союз з великим російським народом.

Для трудящих України немає обов'язку вищого, ніж зміцнювати, примножувати і розвивати цей великий і вічний союз.

Найважливіший урок, якого вчить історія, полягає в тому, що єдино можливим шляхом вирішення національного питання в інтересах трудящих є соціалістичний шлях.

Весь історичний досвід переконливо показав, що найбільш ефективною, перевіреною на практиці формою державного об'єднання соціалістичних республік є єдина багатонаціональна Радянська держава. І ми завжди будемо зміцнювати наш єдиний, могутній Союз Радянських Соціалістичних Республік, примножувати його економічну та оборонну могутність.

Вся історія боротьби російського, українського та інших радянських народів за своє визволення від кайданів капіталізму, за побудову соціалізму і комунізму — це безсмертне свідчення великої життєвої сили пролетарського інтернаціоналізму, торжества ленінської національної політики КПРС.

Пролетарський, соціалістичний інтернаціоналізм — наш прапор, наша непереможна зброя!

На марксистсько-ленінських принципах пролетарського інтернаціоналізму ґрунтується вся діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу. Будучи партією послідовних інтернаціоналістів за своєю ідеологією і політикою, КПРС виступає керівною силою, яка згуртовує всі нації і народності СРСР в єдину дружну сім'ю.

Наша партія творчо вирішує питання національних відносин в інтересах усієї країни і кожної республіки зокрема, в інтересах комуністичного будівництва. Вона послідовно здійснює ленінський курс на розквіт соціалістичних націй та їх поступове зближення, робить усе для того, щоб міцніла спільність усіх класів, соціальних груп, націй і народностей Союзу РСР.

Бойовим, випробуванним загоном КПРС є Компартія України, яка об'єднує в своїх рядах понад 2,8 млн. чоловік, представників більш як 100 національностей. З часу свого утворення Компартія України завжди була, є і буде надійною опорою Центрального Комітету КПРС у боротьбі за здійснення ленінської генеральної лінії.

Робітничий клас, колгоспне селянство, народна інтелігенція Радянської України, як і всієї країни, свою самовіддану працю, енергію, натхнення спрямовують нині на здійснення історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

У минулому році перевиконано план реалізації промислової продукції і випуску більшості найважливіших видів виробів. Виконано також завдання по продажу державі зерна, картоплі, овочів, льону, збільшилося виробництво продуктів тваринництва.

Введено в дію багато нових виробничих потужностей і об'єктів соціально-культурного призначення. Зросла ефективність суспільного виробництва.

За три роки п'ятирічки національний дохід збільшився на 14,3 проц., що практично відповідає завданням п'ятирічного плану. Обсяг промислового виробництва зріс на 15,2 проц., додатково до планів ре-

алізовано продукції більш як на 3 мільярди карбованців. Середньорічний обсяг валової продукції сільського господарства зріс на 10,4 проц. при завданні по п'ятирічці 8,7 процента.

Тепер уся увага партійних організацій і трудових колективів зосереджена на виконанні планів двох років п'ятирічки, що залишилися, відповідальних завдань, поставлених листопадовим Пленумом ЦК КПРС, соціалістичних зобов'язань, прийнятих на 1979 рік.

Могутнім засобом мобілізації трудової активності мас, збагачення кращим досвідом боротьби за виконання завдань п'ятирічки стало соціалістичне змагання областей, багатьох міст і районів, трудових колективів України з областями, містами, районами і колективами Російської Федерації, Білорусії, Молдавії, республік Прибалтики, Закавказзя і Середньої Азії. Ця чудова трудова співдружність цінна і дорога для нас, бо сприяє розвитку і зміцненню принципів інтернаціоналізму в найглибшій основі нашого життя — у сфері праці.

Тисячами ниток зв'язана сьогодні економіка всіх радянських республік, становлячи собою єдине ціле, один живий організм. «Можна сказати, — відзначав товариш Л. І. Брежнев, — що немає такої справи у наших братів-українців, в успіху якої не були б щиро зацікавлені росіяни і білоруси, грузини й узбеки, латиші, казахи, молдаване та інші радянські народи. І українці беруть турботи народів інших республік так само близько до серця, як і свої власні».

Усвідомлення причетності до нашої спільної інтернаціональної справи наповнює працю робітника, колгоспника, інженера, вченого особливим смислом, народжує високі, глибоко патріотичні стимули і починання.

Як велику честь і свій найважливіший обов'язок розглядають трудящі нашої республіки участь у практичному здійсненні планів партії по розвитку Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі, Нечорноземної зони РРФСР.

Істотним фактором поглиблення інтернаціоналізації всіх сторін життя радянського суспільства є динамічна сфера науково-технічного прогресу. За останні роки вчені України досягли нових вагомих успіхів у розвитку фундаментальних і прикладних досліджень. Вони стали можливими завдяки міцніючим зв'язкам, творчій співдружності з науковими і виробничими колективами Москви, Ленінграда, союзних республік.

Інститутами Академії наук УРСР і московським виробничим об'єднанням «АвтоЗИЛ», наприклад, виконується велика програма робіт по створенню технології і устаткування безвідхідного виробництва, підвищенню ефективності і якості вироблюваної продукції. Створена Інститутом електрозварювання імені Є. О. Патона перша в світі машина «Північ» для контактного зварювання магістральних трубопроводів великих діаметрів успішно застосовується в Тюмені. Чимало спільних розробок дістали путівку в життя на КамАЗі і Волзькому автозаводі. Таких прикладів — безліч.

У результаті революційного перевороту, що стався в суспільній свідомості цілого народу, інтернаціоналізм з ідеалу невеликої жменьки комуністів перетворився в глибокі переконання і норму поведінки мільйонів радянських людей усіх національностей.

Це — величезне завоювання нашого ладу, нашого соціалістичного способу життя!

Трудящі України свій інтернаціональний обов'язок вбачають у тому, щоб:

— постійно нарощувати свій вклад у зміцнення єдиного народно-

господарського комплексу країни, в будівництво матеріально-технічної бази комунізму;

— всемірно зміцнювати інтернаціоналістські основи і традиції нової історичної спільності — радянського народу, збагачувати його єдину духовну культуру, всі сторони радянського способу життя;

— брати активну участь у боротьбі КПРС і Радянської держави за зміцнення союзу сил соціалізму, міжнародного робітничого і національно-визвольного руху, за міцний мир і соціальний прогрес;

— виховувати у трудящих, особливо у молоді, нетерпимість до будь-яких національних і расових передсудів, непримиренність до проявів буржуазної ідеології, до будь-яких порушень нашої моралі.

При цьому важливо враховувати, що національне питання — це одна з найгостріших ділянок сучасної ідеологічної боротьби. Намагаючись ослабити позиції світового соціалізму, внести розкол у ряди міжнародного комуністичного руху, імперіалісти роблять ставку на націоналізм, активізують підривною діяльністю зарубіжних антирадянських центрів українських буржуазних націоналістів і сіоністів. Надто вже хотілося б їм укоренити демагогічні, націоналістичні ідейки у свідомість радянських людей, посіяти отруйне насіння розбрату між народами.

Але марні ці силкування! Нікому й ніколи не вдасться похитнути монолітну єдність, віковичну дружбу російського і українського, всіх народів нашої Батьківщини!

Товариші!

В умовах розвинутого соціалізму спільність, співробітництво і взаємодопомога всіх націй і народностей країни стають дедалі тіснішими і глибшими в усіх сферах нашого життя.

Неоціненне значення для дальшого розквіту української культури мають її тісні зв'язки з великою і прекрасною культурою російського народу, обмін духовними цінностями з іншими народами Радянського Союзу. Могутнім засобом міжнародного спілкування є російська мова — мова нашої єдності, яка сприяє інтернаціоналізації всього нашого життя, духовному зростанню радянських людей різних національностей.

Торжество ленінської національної політики КПРС дістало яскраве відображення в новій Конституції СРСР, в конституціях союзних і автономних республік. Основний Закон Країни Рад — це справжній гімн дружбі і братерству наших народів, нашій непорушній єдності.

Радянський досвід вирішення національного питання має величезне історичне, справді міжнародне значення. Він є перевіраним зразком для всіх борців проти імперіалізму, за соціальне і національне визволення, за демократію і соціалізм.

Дбаючи про надійні гарантії загального миру і безпеки, КПРС і Радянська держава, країни соціалістичної співдружності наполегливо ведуть боротьбу за розрядку міжнародної напруженості, припинення гонки озброєнь.

Трудящих нашої республіки, як і всіх радянських людей, не може не хвилювати те, що з вини імперіалізму поповнюються смертоносною зброєю військові арсенали. В результаті підступів реакційних мілітаристських кіл та їхніх пекінських пособників у різних районах земної кулі виникають нові вогнища напруженості.

Як один із засновників ООН, керуючись спільними для радянської зовнішньої політики принципами, Українська РСР наполегливо і послідовно відстоює справу міцного і справедливого миру.

Звітно-виборна кампанія, що недавно закінчилась у партійних організаціях республіки, передвиборні збори виборців стали яскравою і пе-

реконливою демонстрацією активної підтримки народом України внутрішньої і зовнішньої політики нашої партії, плідотної діяльності ленінського Центрального Комітету КПРС, його Політбюро на чолі з вірним продовжувачем справи великого Леніна, полум'яним борцем за мир товаришем Л. І. Брежнєвим.

На зборах, у листах, виступах у пресі, по радіо і телебаченню комуністи, робітники, колгоспники, працівники науки і культури відзначають видатну роль товариша Л. І. Брежнєва в розробці і здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики нашої партії і держави, в дальшому творчому розвитку марксистсько-ленінської теорії, підкреслюють постійну турботу Леоніда Ілліча про благо і щастя радянських людей, збереження і зміцнення загального миру.

І цілком закономірно, що трудящі нашої республіки своїм першим кандидатом у депутати найвищого органу державної влади назвали Генерального секретаря ЦК КПРС, Голову Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

Дозвольте, дорогі товариші, від імені трудящих Радянської України висловити найглибшу і сердечну вдячність Центральному Комітету КПРС, його Політбюро, особисто товаришеві Леоніду Іллічу Брежнєву за постійну турботу і всебічну допомогу в розвитку економіки, науки, культури нашої республіки і запевнити, що український народ і далі робитиме все для процвітання нашої любимої Батьківщини — великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У керівництві Комуністичної партії, яка є політичним вождем народу, трудящі Радянської України бачать найважливіше джерело сили нашого радянського суспільства, надійну гарантію нових перемог у комуністичному будівництві.

Товариші!

Многотрудний, але героїчний і переможний шлях пройшла наша країна. Розквітла Радянська Україна, розквітла кожна союзна республіка.

І в усі часи на цьому шляху, поруч з нами, пліч-о-пліч був наш друг і брат — великий російський народ.

Народ, який дав світові Володимира Ілліча Леніна.

Народ, який став буревісником революції. Народ, який по праву є правофланговим комуністичного творення.

У листі Верховній Раді РРФСР, великому російському народові, прийнятому на сесії Верховної Ради Української РСР у зв'язку з 300-річчям возз'єднання України з Росією, говорилося:

«Ми знову і знову повторюємо великі слова: «Хай живе нерушима дружба вільних радянських народів!» Ми заповідаємо ці слова дітям, онукам і правнукам нашим. Хай живе цей заповіт у серцях, умах і діяннях майбутніх поколінь».

Український народ завжди буде вірним цій клятві.

Єдність і дружба з народом російським, з усіма народами нашої матері-Вітчизни для нас священні, як священня відданість трудящих України партії комуністів і її мужньому, полум'яному і благородному серцю — ленінському Центральному Комітету КПРС.

Хай живе наша велика Батьківщина — Союз Радянських Соціалістичних Республік!

Хай міцніє і розцвітає всепермагаюча ленінська дружба народів Країни Рад!

Слава Комуністичній партії Радянського Союзу — керівній і спрямовуючій силі нашого суспільства!

**Центральному Комітетові
Комуністичної партії Радянського Союзу
Президії Верховної Ради СРСР
Раді Міністрів СРСР
Генеральному секретареві ЦК КПРС,
Голові Президії Верховної Ради СРСР
товаришеві Леоніду Іллічу Брежнєву**

З древнього Києва в червонозоряну Москву — столицю нашої великої Батьківщини ми, учасники урочистих зборів, присвячених 325-річчю возз'єднання України з Росією, від імені робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції, всього народу Радянської України шлемо ленінському Центральному Комітетові Комуністичної партії Радянського Союзу, Президії Верховної Ради СРСР і Раді Міністрів СРСР, особисто Вам, дорогий Леоніде Іллічу, полум'яний привіт і висловлюємо почуття глибокої, сердечної вдячності за теплі, надихаючі на нові звершення слова Привітання в зв'язку з славним святом російського, українського і всіх народів нашої країни.

З великою радістю сприйняли ми звістку про нагородження міста Переяслава-Хмельницького орденом Дружби народів за його важливу роль у возз'єднанні України з Росією і успіхи, досягнуті трудящими в господарському і культурному будівництві.

Три з чвертю століття тому на Переяславській раді було прийнято справді історичне рішення про возз'єднання України з Росією, яке має епохальне значення. Об'єднавшись в єдиній державі, два братніх народи, такі близькі, за ленінським висловленням, і мовою, і місцем проживання, і характером, і історією, назавжди зв'язали свою долю. Спільною працею в мирні дні і пролиттю кров'ю в боротьбі з ворогами навіки скріплена ця єдність.

Ми пишаємося тим, що трудящі України слідом за робітничим класом Росії пішли по шляху Жовтня, в єдиному строю з усіма народами нашої країни бились під червоними революційними прапорами за владу Рад. І надихаючим напуттям їм були полум'яні слова геніального нашого вождя і вчителя, творця Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніна: «...коли українська перемога робітників і селян піде поряд із зміцненням влади в Росії і з її успіхами, тоді соціалістична пролетарська Україна не тільки переможе, а й буде непереможна!»

У штурмі Зимового, на барикадах Красної Пресні, біля стін київського «Арсеналу», в горнилі багатьох революційних битв загартовувалось наше непорушне інтернаціональне братерство. Ми змели з свого шляху внутрішню і зовнішню контрреволюцію, всіх, хто посягав на

найбільш священне і дороге для нас — владу трудящих, свободу, дружбу і щастя народів.

Народжена Жовтнем, наша Батьківщина вийшла на широкий простір соціалістичного розвитку. Ми творили нове життя разом, пліч-о-пліч, великою і чудовою сім'єю республік, об'єднаних у непорушний Радянський Союз.

Єдиною сім'єю ми зводили Дніпрогес, Сталінградський і Харківський тракторні заводи, Магнітку і «Азовсталь», Турксиб і Комсомольськ-на-Амурі. Завдяки об'єднанню зусиль братніх народів були успішно здійснені індустріалізація країни, колективізація сільського господарства, культурна революція.

Єдиною сім'єю ми зустріли грізну годину Великої Вітчизняної війни, коли вирішувалось — бути чи не бути Радянській державі, і в смертельній боротьбі з фашизмом відстояли свої революційні завоювання.

Єдиною сім'єю ми відроджували після ворожої навали міста і села, заводи і фабрики, колгоспи і радгоспи. З братерською допомогою російського та інших народів країни Україна піднялася з руїн і попелу, стала ще красивішою і багатшою.

Єдиною сім'єю ми освоювали цілину, перекривали греблями гідростанцій Волгу і Дніпро, Єнісей і Ангара, будували КамАЗ.

Єдиною сім'єю ми прокладаємо Байкало-Амурську магістраль, піднімаємо Нечорнозем'я і споруджуємо промислові гіганти, вирощуємо хлібні мільярди і виводимо на навколоразомні орбіти космічні кораблі, вписуємо все нові і нові рядки в літопис десятої п'ятирічки, осяяний яскравим світлом нової Конституції СРСР.

Єдиною сім'єю ми побудували в нашій країні розвинуте соціалістичне суспільство — найвище досягнення сучасної цивілізації.

Для трудящих України завжди пам'ятні глибокі змістом Ваші слова, дорогий Леоніде Іллічу, про те, що «тільки в співдружності радянських республік, об'єднавшись з ними і подесятеривши тим самим власні сили, зміг по-справжньому розправити свої плечі, знайти простір своїй трудовій енергії і талантам народ України!» Для трудящих України немає щастя більшого, ніж належати до єдиної і дружної радянської сім'ї, до нової історичної спільності людей — радянського народу — народу-творця, народу-будівника, який впевнено йде в світле комуністичне завтра.

Усіма своїми успіхами, величчю справ і розмахом звершень, прекрасною сьогоднішньою дійсністю, радістю мирної праці трудящі України зобов'язані мудрому керівництву КПРС. За все це вони висловлюють щиру вдячність партії Леніна, її Центральному Комітетові, особисто Вам, дорогий Леоніде Іллічу. Син великого російського народу, Ви народились і довгі роки жили і працювали на Україні, бились на її землі, керували відродженням Придніпров'я в післявоєнний час. Вашу неоціненну допомогу і турботу ми відчуваємо повсякденно.

У нашому житті, в нашій священній дружбі особливе місце належить Москві — столиці Радянського Союзу. В народі говорять: Москва верстою далека, а серцем близька. Узорчастим українським рушником стелиться в ці ювілейні дні шлях від Києва до Москви. І вишито на ньому стільки свідчень нашої гарячої любові до великого російського народу, до всіх народів соціалістичної Вітчизни, скільки зірок на небі, скільки золотих колосків у безмежному пшеничному морі.

Нам завжди у битвах за долю народу
Був другом і братом російський народ,—

так записали трудящі України в Державний гімн своєї республіки і в свої серця.

Сповнені радості і щастя, дивимосся ми з дніпровських круч на провідні зірки Московського Кремля і мільйонноголосе підтверджуємо священну клятву: «Навіки разом з великим російським народом, з усіма народами-братами нашої країни!»

Знаменний ювілей возз'єднання України з Росією робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція республіки відзначають в обстановці високої трудової і політичної активності. Широко розгорнувши соціалістичне змагання за успішне виконання накреслень партії, намічених XXV з'їздом КПРС, липневим (1978 р.) і листопадним (1978 р.) Пленумами ЦК, трудящі України добиваються нових досягнень на всіх ділянках господарського і культурного будівництва.

Запевняємо Центральний Комітет КПРС, Президію Верховної Ради СРСР, Раду Міністрів СРСР, що український народ завжди буде свято виконувати свій найвищий патріотичний і інтернаціональний обов'язок — самовідданою працею зміцнювати економічну і оборонну могутність нашої Батьківщини.

Хай живе вічна і непорушна дружба народів Країни Рад!

Хай живе і розцвітає наш єдиний, могутній Радянський Союз, навіки згуртований Великою Руссю!

Хай живе Комуністична партія Радянського Союзу — випробуваний авангард радянського народу, розум, честь і совість нашої епохи!

ПРИЙНЯТО НА УРОЧИСТИХ ЗБОРАХ У м. КИЄВІ,
ПРИСВЯЧЕНИХ 325-РІЧЧЮ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ
УКРАЇНИ З РОСІЄЮ, 30 СІЧНЯ 1979 РОКУ

Статті

В. П. ХИЖНЯК (Київ)

ПРОГРАМА ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ

(До 60-річчя прийняття другої Програми партії)

У березні 1919 р. у Москві відбувся VIII з'їзд РКП (б). 403 делегати (301 з ухвальним і 102 з дорадчим голосом) представляли 313766 членів партії. З'їзд прийняв запропонований В. І. Леніним за дорученням ЦК партії такий порядок денний: 1) Звіт Центрального Комітету; 2) Програма РКП (б); 3) Створення Комуністичного Інтернаціоналу; 4) Воєнне становище і військова політика; 5) Робота на селі (організація пролетарських і напівпролетарських верств); 6) Організаційні питання; 7) Вибори.

Вся робота з'їзду була підпорядкована справі зміцнення Радянської країни, захисту її від іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції. На з'їзді В. І. Ленін виступав вісім раз, в тому числі із звітом ЦК, доповідями про програму партії, про роботу на селі, з промовою у військовому питанні, вступною і заключною промовами.

Звітуючи про політичну і організаційну діяльність Центрального Комітету партії, В. І. Ленін глибоко проаналізував питання внутрішньої і зовнішньої політики країни, військового будівництва, розкрив корінні проблеми діяльності партії на селі, спинився також на видавничій і організаційній діяльності ЦК, його зв'язках з місцевими партійними організаціями, піддавши критиці наявну неорганізованість у роботі.

Центральне місце на з'їзді зайняло обговорення і прийняття нової партійної Програми, яка визначила генеральну лінію партії і Радянської країни на перехідний період від капіталізму до соціалізму, накреслила контури нового суспільства, започаткованого Великою Жовтневою соціалістичною революцією.

Розробці і прийняттю Програми Комуністична партія надавала надзвичайної уваги. В. І. Ленін неодноразово наголошував, що програма є одним із найважливіших документів партії, який забезпечує вироблення вірної стратегічної і тактичної лінії в боротьбі за справу соціалізму і комунізму. «Без програми партія неможлива, як скільки-небудь цільний політичний організм, здатний завжди витримувати лінію при всіх і всяких поворотах подій»¹. Науковою основою програми революційної партії є марксизм-ленінізм. «Він дає нам,— говорив Л. І. Брежнев,— розуміння історичної перспективи, допомагає визначити напрям соціально-економічного і політичного розвитку на довгі роки вперед, правильно орієнтуватися в міжнародних подіях»².

Корінні теоретичні положення про шляхи будівництва соціалізму, що ввійшли до другої Програми партії, були висловлені В. І. Леніним у працях «Держава і революція», «Чи вдержать більшовики державну

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 20, стор. 337.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 80.

владу?», «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися», «Чергові завдання Радянської влади», «До перегляду партійної програми». Важливе значення у виробленні нової програми партії мав VII з'їзд партії (1918 р.). Напередодні з'їзду В. І. Ленін написав «Чорновий начерк проекту програми», який було роздано делегатам з'їзду для обговорення. З'їзд обрав програмну комісію на чолі з В. І. Леніним, яка підготувала цей важливий партійний документ. Проект Програми за місяць до VIII з'їзду було надруковано в центральній та місцевій пресі, видано окремою брошурою з передмовою комісії.

Поряд з іншими передз'їздівськими матеріалами проект Програми широко обговорювався в партійних організаціях. Велику роботу по пропаганді цих важливих політичних документів провела партійна і радянська преса. Все це сприяло підвищенню політичного гарту комуністів, дальшому згуртуванню рядів партії навколо Центрального Комітету, посиленню зв'язків партії з трудящими.

Прийнята на VIII з'їзді друга Програма партії складалась з двох розділів: загального (або теоретичного) і розділу, в якому сформульовано конкретні завдання, що постали перед партією в різних галузях її діяльності «...в період підготовки умов, які роблять можливим повне здійснення комунізму...»³. В теоретичній частині Програми стисло викладені корінні положення ленінської теорії соціалістичної революції, вчення про імперіалізм і імперіалістичні війни, зроблені важливі узагальнення практичного досвіду перших кроків держави диктатури пролетаріату. Надзвичайно важливе місце у цій частині Програми займало з'ясування об'єктивних умов, що привели до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, її всесвітньо-історичного значення.

Соціалістична революція в Росії, зазначалось у Програмі,— не виключне чи випадкове явище, як це намагались і намагаються довести буржуазні фальсифікатори та різні апологети імперіалізму, а народжена загальними закономірностями історичного суспільного прогресу.

Розкриваючи об'єктивні передумови, обумовленість краху капіталізму і неминучість переходу людства на шлях соціалістичного розвитку, поряд з характеристикою домонополістичного капіталізму взятою із першої Програми, програмна комісія доповнила цю частину нової Програми ленінською характеристикою епохи імперіалізму, корінних суперечностей буржуазного суспільства, які створили передумови заміни капіталістичних виробничих відносин соціалістичними, неминучості пролетарської революції. «Тільки пролетарська, комуністична революція,— вказується у Програмі,— може вивести людство з тупика, створеного імперіалізмом і імперіалістичними війнами. Які б не були труднощі революції і можливі тимчасові неуспіхи її або хвилі контрреволюції,— остаточна перемога пролетаріату неминуча»⁴.

При обговоренні теоретичної частини Програми з своїми опортуністичними поглядами виступив Бухарін. Він був проти включення в цю частину програми характеристики домонополістичного капіталізму і дрібнотоварного господарства і вимагав обмежитися лише однією характеристикою імперіалізму, він висунув так звану теорію «чистого імперіалізму», спрямовану проти ленінської теорії соціалістичної революції і диктатури пролетаріату.

В. І. Ленін піддав всебічному аналізу хибні погляди Бухаріна, показав, що імперіалізм є найвищою і останньою стадією розвитку ка-

³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 93.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I, К., 1954, стор. 385—386.

піталізму, а не окремою суспільно-економічною формацією. Захищати тезу про так званий «чистий імперіалізм» — значить твердити, що в епоху імперіалізму можливі лише «чисто» пролетарські революції, в яких робітничий клас один протистоїть буржуазії. Вимога про виключення опису дрібного товарного господарства — політично шкідлива, оскільки вона означала заперечення ролі середняка як союзника робітничого класу в соціалістичному будівництві, заперечення ролі національно-визвольного руху як союзника міжнародного робітничого класу в боротьбі проти імперіалізму. В. І. Ленін у своєму виступі на з'їзді підкреслював, що партія повинна старанно враховувати реальну дійсність, багатоукладність економіки країни, позиції класів, що стоять за кожним господарським укладом.

Хибні теоретичні погляди Бухаріна були надзвичайно шкідливими для соціалістичного будівництва у нашій країні, де селяни-середняки, головні носії товарного виробництва, були переважаючими в економіці країни. Ось тому вироблення правильної лінії ставлення до середняка мало надзвичайно велике значення. Відкриваючи VIII з'їзд, В. І. Ленін підкреслював, що «одне з найважчих завдань комуністичного будівництва в країні дрібного селянства тепер якраз повинно стати перед нами: це — *завдання про ставлення до середнього селянства*»⁵.

Запереченням доцільності включення до Програми характеристики монополістичних форм господарювання затушовувався факт виникнення і розвитку капіталістичних куркульських елементів, дрібнотоварного виробництва. Це стало пізніше основою шкідливих поглядів Бухаріна про затухання класової боротьби на селі в умовах соціалістичного будівництва.

В. І. Ленін, викриваючи погляди Бухаріна, говорив: «Чистий імперіалізм без основної бази капіталізму ніколи не існував, ніде не існує і ніколи не існуватиме»⁶. Він переконливо довів, що революційні битви проти сил імперіалізму не можна розглядати лише як боротьбу двох класів — буржуазії і пролетаріату. В цій битві беруть участь величезні маси непролетарського населення, народи колоніальних і поневолених країн. Виходячи з цього, Програма партії вказувала, що найважливішою передумовою успішної боротьби проти сил реакції і імперіалізму є міцний союз і єдність дій трудящих усіх країн, підтримка пролетаріатом розвинених країн національно-визвольного руху.

Ленінські настанови знайшли своє творче втілення в багатьох партійних документах і зокрема в матеріалах Наради комуністичних і робітничих партій (1969 р.), яка висунула як одне з найважливіших завдань створення єдиного антиімперіалістичного фронту⁷. Успішне втілення в життя програми антиімперіалістичних дій забезпечує нові, відчутні успіхи в боротьбі народів світу за мир, демократію і соціалізм.

У Програмі партії було дано глибоку характеристику стану тогочасного міжнародного комуністичного руху, велика роль у зміцненні і становленні якого надавалась Програмою III, Комуністичному Інтернаціоналу. Програма партії, високо оцінюючи роль Комінтерну у зміцненні революційного і комуністичного руху, зазначала, що він «...не тільки в своїй назві вертається до марксизму, але й усім своїм ідейно-політичним змістом, усіма своїми діями здійснює революційне вчення Маркса, очищене від буржуазно-опортуністичних перекручень»⁸.

⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 126.

⁶ Там же, стор. 148.

⁷ Див.: Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали, К., 1969, стор. 257.

⁸ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 386.

Успішне втілення в життя завдань антиімперіалістичної боротьби, згуртування широких народних мас на боротьбу за соціалізм вимагали рішучих дій проти опортунізму різних мастей, з «...буржуазним пере-крученням соціалізму...»⁹. В Програмі дано аналіз класових коренів соціал-шовінізму і центризму, показано їх прислужництво імперіалістичній буржуазії.

Ленінська принципова характеристика опортунізму, критика його суті має важливе значення на сучасному етапі, в умовах різкого загострення ідеологічної боротьби двох систем — соціалізму і капіталізму. У боротьбі двох світоглядів, вказувалося у Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові КПРС, не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут потрібна висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям, «...правоопортуністичним і лівацьким поглядам зарубіжних ідейних противників»¹⁰.

Друга частина Програми партії розкривала природу і класову суть Радянської держави. Вперше в історії міжнародного робітничого революційного руху було визначено конкретні шляхи і завдання будівництва соціалістичного суспільства в одній країні в умовах капіталістичного оточення, ті глибокі соціальні перетворення, які повинні були провести під керівництвом Комуністичної партії широкі народні маси, що «...взялися за будівництво нової, соціалістичної Росії»¹¹. Всебічно обґрунтовуючи керівну роль Комуністичної партії в системі диктатури пролетаріату, Програма визначила шляхи і методи залучення широких народних мас до будівництва нового життя. В ній розкрито глибокий демократизм нової пролетарської влади, її народний характер. Пригнічені трудові верстви населення, вказується у Програмі, здобули в особі Рад робітничих і селянських депутатів свої повновладні органи. Через них вони залучаються до постійної, активної участі в управлінні всіма справами держави. У здійсненні цих завдань чільне місце відводилося робітничому класові, як найсвідомішій, найорганізованішій частині трудящих. Він повинен був використати своє керівне становище для виховання широких трудящих мас, згуртувати їх навколо себе.

В політичній частині Програми містились положення про обмеженість виборчих прав решток експлуаторських класів країни, які «...необхідні виключно як тимчасові заходи боротьби із спробами експлуаторів відстояти або відновити свої привілеї. В міру того, як зникатиме об'єктивна можливість експлуатації людини людиною, зникатиме і необхідність в цих тимчасових заходах...»¹². Дійсно, із ліквідацією панівних класів в СРСР і завершенням побудови соціалізму це програмне положення було втілено в життя.

В. І. Ленін піддав критиці Бухаріна, який у своєму виступі метафізично трактував радянську форму держави як міжнародну, «універсальну», загальну форму диктатури пролетаріату. Шкідливість цих поглядів, зазначав Володимир Ілліч, полягала в тому, що вони сковують, обмежують творчу активність широких народних мас у боротьбі за диктатуру пролетаріату, в пошуках її форм у відповідності до економічних і політичних особливостей тієї чи іншої країни. Застерігаючи комуністів різних країн від шаблонізації, механічного копіювання досвіду

⁹ Там же.

¹⁰ Матеріали XXV з'їзду КПРС, стор. 82.

¹¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 75.

¹² КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 387.

однієї країни іншою, В. І. Ленін вказував: «Радянський тип ще не Ради, як вони існують в Росії, але радянський тип стає міжнародним»¹³.

Досвід соціалістичного будівництва в різних країнах підтвердив це ленінське положення. Використання загальних закономірностей соціалістичного будівництва з урахуванням специфічних особливостей, національних відмінностей відкрив широкий простір для активної, будівничої роботи трудящих різних країн по створенню нового соціалістичного ладу.

У Програмі партії обґрунтовано широкий демократизм Радянської країни. Радянська влада «...на місце формального проголошення прав і свобод,— записано в Програмі,— ставить фактичне надання їх передусім і найбільше саме тим класам населення, які були пригноблені капіталізмом, тобто пролетаріатові і селянству»¹⁴.

В умовах розвинутого соціалізму, з прийняттям нової Конституції СРСР ще з більшою силою проявляється справді демократична суть політичного ладу соціалізму. Л. І. Брежнев, характеризуючи на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС проект нової Конституції, підкреслював: «Перекрученому і опошленому буржуазною і ревізійністською пропагандою тлумаченню понять демократії і прав людини ми протиставимо найбільш повний і реальний комплекс прав і обов'язків громадянина соціалістичного суспільства. На ваги історії ми кладемо справді епохальні завоювання трудящих, досягнуті завдяки владі робітничого класу під керівництвом Комуністичної партії»¹⁵.

В галузі національних відносин програма проголошувала знищення «...всіх і всяких привілеїв будь-якої національної групи, повна рівноправність націй, визнання за колоніями і нерівноправними націями права на державне відокремлення»¹⁶. В центрі програмних положень з національної політики були поставлені завдання згуртування на принципах пролетарського інтернаціоналізму широких трудящих мас різних національностей країни в боротьбі за демократію і соціалізм, самовизначення і рівноправність націй, тісний політичний, військовий, господарський союз народів, що стали на шлях соціалізму, забезпечення фактичної рівноправності шляхом неухильного розвитку їх економіки і культури.

Проти національної політики партії виступили Бухарін і Пятаков. Вони заперечували програмну вимогу про право націй на самовизначення аж до державного відокремлення. Бухарін протиставив програмній вимозі партії в національному питанні положення про самовизначення трудящих класів кожної нації, а Пятаков з позиції великодержавного шовінізму виступив проти ленінських програмних настанов.

Обов'язковою умовою успішного будівництва соціалізму в нашій країні, створення дійсно багатонаціональної держави Програма партії визначила всебічну допомогу з боку більш розвинених націй відсталім народам, надзвичайну обережність до національних почуттів у широких трудящих мас пригноблених народів, врахування особливостей їх економіки, культури і національних традицій.

Ленінські положення в галузі національної політики, занесені до Програм партії, відіграли виключно велику роль у створенні багатонаціональної, могутньої соціалістичної держави — Союзу Радянських

¹³ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 155—156.

¹⁴ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 388.

¹⁵ Л. І. Брежнев. Про проект Конституції СРСР. Доповідь на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 р., К., 1977, стор. 16.

¹⁶ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 390.

Соціалістичних Республік. «Величезна заслуга Леніна полягає в тому, що він розробив програму соціалістичного розв'язання національного питання. Цю програму здійснено. Торжество ленінської національної політики, розв'язання в Радянському Союзі національного питання — одного із найгостріших, найважчих питань суспільного життя — це справа величезного значення, великий крок у соціальному розвитку людства»,¹⁷ — говорив Л. І. Брежнєв.

Комуністична партія, визначаючи шляхи будівництва соціалістичного суспільства в одній країні в умовах капіталістичного оточення, важливе місце в своїй Програмі приділяла зміцненню обороноздатності нашої країни, створенню могутніх, боездатних збройних сил. Створення нової регулярної армії соціалістичної держави було справою надзвичайно важкою. Це питання було зовсім нове для соціалістичної держави. В умовах громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції молода Країна Рад під керівництвом Комуністичної партії успішно розв'язувала питання будівництва Червоної Армії, здобула перші важливі перемоги над з'єднаннями силами контрреволюції.

У Програмі партії, у рішеннях з'їзду були чітко визначені нові практичні заходи, спрямовані на зміцнення боездатності армії, на створення регулярної, класової пролетарської армії. «Червона Армія, як знаряддя пролетарської диктатури, — записано в Програмі партії, — повинна з необхідності мати відкрито класовий характер, тобто формуватися виключно з пролетаріату і близьких йому напівпролетарських верств селянства»¹⁸. З метою формування боездатної армії Програма передбачала введення в країні військового всеобучу, встановлення найтіснішого зв'язку військових формувань з фабриками, заводами, сільськими трудівниками; заміну виборності командирів введенням призначення і єдиноначальності, суворе дотримання всіма військовослужбовцями залізної дисципліни, систематичну підготовку командних кадрів із робітників і селян; використання колишніх військових спеціалістів під контролем партії. Резолюція «У військовому питанні», прийнята з'їздом, означала перемогу ленінських принципів у розв'язанні військового питання, зокрема, про керівництво Комуністичної партії всіма збройними силами країни. Цей ленінський принцип був і залишається основою радянського військового будівництва.

В резолюції відзначалась особлива роль військових комісарів, які «...є не тільки прямими і безпосередніми представниками Радянської влади, але й насамперед носіями духу нашої партії, її дисципліни, її твердості і мужності в боротьбі за здійснення поставленої мети»¹⁹.

Втілення в життя програмних положень партії в галузі військового будівництва забезпечило великі історичні перемоги радянського народу в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Сьогодні Радянська Армія міцно стоїть на захисті великих завоювань соціалістичної співдружності, виступає прапороносцем миру і безпеки народів. Постійно зміцнюючи свою обороноздатність, СРСР і країни соціалістичної співдружності борються за роззброєння. В московській Декларації держав — учасниць Варшавського договору (листопад 1978 р.) записано, що вони «твердо виступають проти політики посилення гонки озброєнь, проти спроб воєнного шантажу. Вони знову заявляють, що саме до воєнної переваги ніколи не прагнули і не прагнуть, їх воєнні зусилля спрямо-

¹⁷ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 2, К., 1971, стор. 550.

¹⁸ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 390.

¹⁹ Там же, стор. 407.

вані і завжди будуть спрямовані виключно до забезпечення їх обороноздатності»²⁰.

У процесі соціалістичного будівництва Комуністична партія велике місце відводила питанням освіти і культури народу. В країні необхідно було ліквідувати неписьменність значної кількості трудящих, зробити доступними для народу скарбниці культури і мистецтва. Чільне місце у здійсненні культурних перетворень Програма відводила школі, яка повинна була стати «...провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські і непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм»²¹. Програма передбачала охоплення освітою всього населення, як дітей, так і дорослих, відкриття широкого доступу трудової молоді до вузів, створення умов для її навчання.

У розвитку духовної культури радянських людей, формуванні їх марксистсько-ленінського світогляду велике місце відводилось атеїстичному вихованню. Не обмежуючись відокремленням церкви від держави і школи від церкви, партія вважала за необхідне розгорнути широку роботу по звільненню трудящих мас від релігійних забобонів шляхом проведення науково-освітньої і антирелігійної пропаганди, не допускаючи при цьому будь-якої образи релігійних почуттів віруючих.

Втілюючи в життя положення Програми в галузі культури і освіти, Комуністична партія провела величезну роботу, наслідком якої стало те, що в нашій країні в період соціалістичного будівництва було покінчено з неписьменністю, підготовлено висококваліфіковані кадри для всіх галузей народного господарства; нова соціалістична ідеологія утвердилась в усіх сферах духовного життя суспільства, створена нова соціалістична культура, яка не лише вибрала в себе усе краще, створене попередніми поколіннями, а й зробила новий крок уперед у духовному розвитку всього людства.

Велике місце в Програмі відведено економічній політиці. У заключному слові на з'їзді В. І. Ленін відзначав, що «Ми цінимо комунізм тільки тоді, коли він обґрунтований економічно»²². Висуваючи як найважливіше стратегічне економічне завдання — створення матеріально-технічної бази соціалізму, Програма виходила з необхідності доведення до кінця експропріації буржуазії, перетворення засобів виробництва, які їй належали, у загальнонародну власність. Головним і основним принципом, що визначає всю соціалістичну господарську політику, був всемірний розвиток продуктивних сил країни, які, записано в Програмі, «...можуть бути відновлені і розвинуті, а соціалістичний спосіб виробництва може бути зміцнений лише на основі товариської дисципліни трудящих, їх максимальної самодіяльності, усвідомлення відповідальності і найсуворішого взаємного контролю над продуктивністю праці»²³.

При розв'язанні цих завдань передбачалось: централізоване планування, використання товарно-грошових відносин, господарського, поєднання моральних і матеріальних стимулів до праці, з'єднання інтересів суспільства в цілому з інтересами кожного окремого працівника.

У другій Програмі партії ставилось завдання зближення науки з виробництвом, посилення ролі науки у розвитку продуктивних сил суспільства. Завдання розвитку продуктивних сил, зазначалося в Програмі, «...вимагає негайного, широкого і всебічного використання залише-

²⁰ «Радянська Україна», 24 листопада 1978 р.

²¹ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 392.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 174.

²³ КПРС в резолюціях..., ч. I, стор. 395.

них нам у спадщину капіталізмом спеціалістів науки і техніки, незважаючи на те, що вони в більшості випадків неминуче пройняті буржуазними світоглядом і навиками»²⁴. Програма націлювала партію і Радянську країну на необхідність прискореного і всебічного розвитку науки і техніки, використання науково-технічного прогресу у піднесенні продуктивних сил країни, щоб якомога швидше перейти від «відсталих форм виробництва до вищої, великої машинізованої індустрії»²⁵.

Програма важливе місце відводила розвитку сільського господарства, створенню умов для поступового переходу до великого соціалістичного землеробства. З цією метою в ній передбачались заходи по підготовці умов для соціалістичної реконструкції сільського господарства шляхом створення державних зразкових господарств — радгоспів, сприянню організації товариств спільного обробітку землі та інших добровільних об'єднань селян, мобілізації всіх агрономічних сил. Виходячи з того, що для переведення багатомільйонних селянських господарств на шлях колективного землеробства необхідно подолати техніко-економічну відсталість, створити відповідну матеріально-технічну базу, подолати приватницьку психологію селянства, Програма передбачала заходи щодо піднесення продуктивності селянських господарств країни: упорядкування селянського землекористування, постачання техніки селу, влаштування прокатних пунктів, пропаганду агротехнічних знань, передового досвіду господарювання.

Ленінська аграрна політика, що лежала в основі програмних вимог, передбачала важливі соціальні зрушення на селі, зокрема поступове знищення протилежності між містом і селом. «РКП вбачає, — говориться у Програмі, — у знищенні цієї протилежності одно з корінних завдань комуністичного будівництва...»²⁶.

Широке коло господарських і соціальних заходів, накреслених в Програмі партії, можна було здійснити при активній участі середнього селянства. Резолюції з'їзду «Про ставлення до середнього селянства» та «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» визначили конкретні шляхи залучення середняка до соціалістичного будівництва, піднесення ідейного і культурного рівня трудівників села. Програмні вимоги в галузі сільського господарства знайшли дальший розвиток в ленінському кооперативному плані.

Створення матеріально-технічної бази соціалізму, розвиток продуктивних сил країни були спрямовані в кінцевому результаті на неухильне зростання життєвого рівня трудящих. Програма партії визначила завдання в галузі охорони здоров'я і соціального забезпечення, щодо поліпшення житлових умов, побутового обслуговування.

Прийнята VIII з'їздом РКП(б) Програма була блискучим підтвердженням творчого духу марксизму-ленінізму, важливим кроком вперед у справі розвитку революційної теорії. Це була перша в історії Програма правлячої Комуністичної партії, що визначила шляхи будівництва соціалізму, виражала корінні інтереси, надії і світлі мрії трудящих, що піднялись до творчої, будівничої діяльності. Програма партії була яскравим свідченням зростаючої ролі Комуністичної партії, як керівної і організуючої сили в будівництві нового суспільства.

Пройнята духом пролетарського інтернаціоналізму, ідеєю єдності національних і інтернаціональних завдань робітничого класу, Програма РКП (б) розглядала будівництво соціалізму в Радянській країні як ве-

²⁴ Там же.

²⁵ Там же, стор. 394.

²⁶ Там же, стор. 397.

лике інтернаціональне завдання радянського народу, що відповідає інтересам робітничого класу всього світу. Закриваючи VIII з'їзд, В. І. Ленін з гордістю говорив: «Наша програма буде найсильнішим матеріалом для пропаганди й агітації, буде тим документом, на підставі якого робітники скажуть: «Тут наші товариші, наші брати, тут робиться наша спільна справа»²⁷.

Ідеї Програми сприяли зростанню революційної свідомості трудящих капіталістичних країн, національно-визвольного руху, зростанню світового комуністичного і робітничого руху. Накреслені в Програмі партії основні завдання побудови соціалізму в Радянській країні дістали конкретизацію і творчий розвиток в народногосподарських планах, втілюючи які в життя радянський народ під керівництвом Комуністичної партії в короткий строк здійснив індустріалізацію країни, колективізацію сільського господарства і культурну революцію, перетворив у життя ленінський план побудови соціалізму. Повна і остаточна перемога соціалізму, побудова розвинутого соціалізму в нашій країні є результатом творчої, будівничої роботи трудящих нашої країни, керованих Комуністичною партією.

На XXII з'їзді КПРС (1961 р.) була прийнята третя Програма партії, що визначила найважливіші завдання комуністичного будівництва. На своїх наступних з'їздах Комуністична партія на основі ленінської методології науково обґрунтувала шляхи, форми і методи дальшого розвитку нашої країни по шляху до комунізму. Втілюючи в життя історичні рішення XXV з'їзду КПРС, радянський народ домагається удосконалення суспільних відносин, нових значних успіхів у створенні матеріально-технічної бази, комуністичному вихованні трудящих.

В. П. Хижняк

ПРОГРАММА ПОСТРОЕНИЯ СОЦИАЛИЗМА
(К 60-летию принятия второй Программы партии)

Резюме

В статье рассматривается работа VIII съезда РКП(б), особенно акцентируется внимание на принятии второй Программы партии. Автор раскрывает основные положения второй Программы партии и ее историческое значение в деле построения социализма в нашей стране.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 206.

До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі

М. М. КРАВЕЦЬ (Вінниця)

СТРАЙКИ У РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ ПРОЛЕТАРІАТУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1921—1939 рр.)

Протягом майже двадцяти років вів західноукраїнський пролетаріат героїчну боротьбу проти соціального і національного гніту буржуазно-поміщицької Польщі, за возз'єднання з Радянською Україною. Невтомним організатором і натхненником цієї боротьби була Комуністична партія Західної України — складова автономна частина Комуністичної партії Польщі. Незважаючи на терор з боку властей, комуністи завжди йшли в авангарді робітничого класу, виявляючи у двобой з ворогом героїзм і самовідданість.

Важливою зброєю пролетарів західноукраїнських земель у боротьбі проти визискувачів були страйки. В умовах реакційного «санаційного» режиму в Польщі навіть економічні виступи набирали політичного значення.

1921—1922 рр. в Західній Україні характеризувалися розгортанням страйкового руху робітничого класу, який прагнув поліпшити матеріальне становище, обстоював свої права. Так, у лютому—березні 1921 р. всю країну охопив страйк залізничників. Його учасники висували не тільки економічні, але й суто політичні вимоги — про звільнення політичних в'язнів, скасування мілітаризації залізниць і запровадження на них військово-польових судів тощо. На заклик Комуністичної партії цей страйк підтримали трудівники багатьох промислових підприємств. У ході страйку революційні польські робітники виявляли повну солідарність з повсталими. Журнал «Наш стяг» відзначав, що «в часі генерального страйку в березні 1921 р. комуністичний польський пролетаріат не тільки в Східній Галичині, але і в Лодзі, Варшаві, Домбровській паланці* та інших промислових центрах Польщі на своїх сходинах, відбуutih помимо заборони генерала Івашкевича**, ухвалив резолюції, в яких польський пролетаріат жадав припинення колонізації в Східній Галичині та Волині»¹. Страйк залізничників у країні припинився тільки тоді, коли уряд заявив про скасування мілітаризації залізниць².

* Паланка — басейн.

** Івашкевич — командуючий Варшавським генеральним округом.

¹ «Наш стяг», 1921, № 2, стор. 12.

² „Kwartalnik historyczny”, 1956, № 1, стор. 85—86; „Dziennik ludowy”, 6 березня 1921 р.

У травні 1921 р. в Домбровському вугільному басейні застрайкували гірники. В ході страйку відбувалися криваві сутички з поліцією. Незабаром страйк оголосили й робітники нафтової промисловості Галичини, що домагалися визнання підприємцями своїх уповноважених, додержання закону про 8-годинний робочий день, поліпшення житла, постачання тощо. Дрогобицький повітовий староста оголосив у повіті надзвичайний стан. У райони, охоплені страйком, було послано військо. Але робітники продовжували боротьбу. Страйк закінчився укладенням з підприємцями договору, яким передбачалися підвищення заробітної плати та видача одноразового додаткового харчового пайка³.

Заслуговує на увагу виступ робітників лісопильного заводу Гріфеля в Болехові Долинського повіту. Його учасники вимагали утворення робітничих Рад, у відповідь на що поліція провела арешти. Протестуючи проти цього, робітники оголосили 7 березня 1921 р. страйк⁴.

Бойовим центром робітничого руху в Західній Україні був Львів. Порівняно до інших міст на нього припадала найбільша кількість страйків і учасників у них. Наприклад, у страйку львівських будівельників, що тривав з 10 до 25 липня 1922 р., брало участь 2000 чол. Вони наполягали на додержанні підприємцями колективного договору й підвищенні заробітної плати. Під час виступу діяв страйковий комітет, в якому активну роль відігравав керований Комуністичною партією комсомол. Загальне керівництво страйком здійснював профспілковий відділ Центрального Комітету Комуністичної партії. В результаті виступу робітників був укладений договір про підвищення їм заробітної плати від 45 до 55%, для розгляду ж інших їхніх вимог було створено спеціальну комісію⁵.

У вимогах 1000 учасників страйку лісопильного заводу у Бродях (30 червня — 17 липня 1922 р.) фігурують: 46-годинний робочий тиждень, скасування звільнень без причини і відновлення на роботі безпідставно звільнених, гуманне ставлення з боку адміністрації та ліквідація штрафів. Однак цей виступ зазнав поразки. Але вже у вересні робітники знову почали боротьбу й добилися підвищення заробітної плати на 25%⁶.

На початку 1923 р. у зв'язку з дальшим загостренням соціальних і національних суперечностей у країні страйковий рух набуває широкого розмаху. Боротьба робітників стає все рішучішою. Вже 10 січня міністерство внутрішніх справ у спеціальному циркулярі вказувало на зростання виступів серед трудящих. Відповідно до цього циркуляру Львівське воеводське управління давало повітовим старостам вказівку посилити нагляд за робітниками й на випадок страйків забезпечити відповідну кількість війська для їх придушення. Але ці зусилля виявилися марними. У страйковий рух втягуються все нові й нові маси трудящих.

Особливо посилилася боротьба восени 1923 р. 15 жовтня застрайкували гірники Домбровського і Краківського районів. 23 жовтня страйк охопив львівський, краківський, варшавський, радомський і познанський залізничні вузли. Намагаючись відновити залізничний рух, уряд оголосив на залізницях воєнний стан і запровадив воєнно-польові суди. 5 листопада вибухнув загальний страйк протесту проти мілітаризації на за-

³ Івано-Франківський обласний державний архів (далі — І-ФОДА), ф. 6, оп. 2, спр. 538, арк. 16, 20, 33; «Вперед», 24 і 25 травня 1921 р.

⁴ І-ФОДА, ф. 1, оп. 2, спр. 38, арк. 19—20, 23.

⁵ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 33, арк. 1—6; Львівський обласний державний архів (далі — ЛОДА), ф. 193, оп. 1, спр. 146, арк. 43, 48, 58.

⁶ Тернопільський обласний державний архів, ф. 1, оп. 1, спр. 138, арк. 1—3, 6.

лізницях і, зокрема, проти воєнно-польових судів. Комуністична партія закликала робітників створити єдиний фронт для боротьби за повалення буржуазно-поміщицького уряду. В той час тільки у Львівському воеводстві страйкували 45882 чол. У Кракові загальний страйк переріс у збройне повстання. Місто фактично опинилося в руках робітників. Слідом за цим почав повставати пролетаріат інших міст. 6 листопада розгорілися бої робітників з поліцією та військом на вулицях Борислава. Було вбито 4 чол. Солдати однієї з рот відмовилися подати допомогу поліцейським при арешті робітничих агітаторів, які закликали селян в солдатських шинелях перейти на бік революційних мас. Протягом 5—7 листопада у Львові безперервно відбувалися сутички робітників з поліцією і військовими частинами. Революційний рух розгортався. Проте опортуністичні керівники Польської соціалістичної партії, обмежившись відмовою уряду від мілітаризації залізниць та скасуванням воєнно-польових судів, дали вказівку про припинення загального страйку⁷.

Таким чином, революційна криза не привела до зламу буржуазно-поміщицьких порядків у країні. Однак робітничий клас зірвав спроби буржуазії перекласти весь тягар розрухи на його плечі. Трудящим вдалося відстояти свої основні соціальні завоювання, в тому числі зберегти 8-годинний робочий день.

Керуючись вказівками Комуністичної партії, профспівкова лівиця розгорнула велику роботу по згуртуванню робітників у єдиному пролетарському фронті. Так, рада профспілок у Львові, що перебувала під впливом комуністів, виступила ініціатором скликання міжпартійної конференції у справі створення єдиного фронту в боротьбі проти терору над політичними в'язнями та організувала ряд інших масових виступів львівських пролетарів.

16 вересня 1924 р. вибухнув загальний страйк робітників нафтової промисловості. Солідарність серед них була надзвичайною. Щоденно відбувалися збори робітників, на яких вони заявляли, що не припинять боротьби до повної перемоги. Активну участь у страйку брали жінки, які вступали в загони шойно організованої робітничої міліції. Налякані розмахом боротьби, власті стягували в район страйку додаткові сили поліції. В цих умовах підприємці змушені були відмовитися від своїх намірів знизити робітникам заробітну плату та позбавити їх соціальних завоювань⁸, що було значним успіхом трудящих.

Страйкову боротьбу вели також робітники інших галузей промисловості. До них приєднувалася численна армія безробітних. Навесні 1926 р. у країні склалися передумови революційної ситуації. Це дістало свій вияв у піднесенні революційного руху, з одного боку, і неможливості для панівних класів зберегти в незмінному вигляді своє панування, у кризі «верхів»,— з другого. В цей час до влади у Польщі прийшов зовсім скомпрометований серед народних мас блок ХЄН — «Пяст» на чолі з Вітосом, який став на шлях проведення державного перевороту. У країні було встановлено реакційний «санацийний» режим. Капіталісти намагалися використати кліку Пілсудського для дальшого наступу на трудящі маси.

Комуністична партія націлила робітничий клас на боротьбу проти експлуататорів і режиму «санациї». Вся країна була охоплена страйковим рухом. Наприклад, на Островецьких заводах у Келецькому воевод-

⁷ М. М. Кравець. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921—1939 рр., К., 1959, стор. 54, 55, 59, 60, 66—67.

⁸ І-ФОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 55; "Dziennik ludowy", 19 і 25 вересня 1924 р.

стві 50 тис. робітників вели криваві бої з поліцією. Страйкували робітники Жирардова, Єзьорни та інших міст корінної Польщі⁹.

Страйковий рух розгортався й у Західній Україні. Якщо в 1925 р. тут відбулося 63 страйки, то в 1926 р. — 94, в 1927 р. — 108, в 1928 р. — 132. Особливо впертою була боротьба робітників озокеритної шахти у Дзвинячі Богородчанського повіту, які домогалися підвищення заробітної плати на 20% і рухомого тарифу заробітної плати відповідно до зростаючої дорожнечі. Адміністрація шахти закликала прийшлих робітників, які стали працювати під охороною поліції. 2 грудня 1926 р. шахтарі зробили рішучу спробу усунути з підприємства штрейкбрехерів. Хоч страйкарі могли протипоставити зброї поліцейських лише каміння й куски заліза, бій з ними тривав цілу годину. У нерівному двобої загинули Микола Дребот, Семен Карабинович, Микола Волочій. 8 чол. було поранено. Цього ж дня між обома сторонами був укладений колективний договір, який передбачав підвищення заробітної плати на 8—10%¹⁰. ЦК КПЗУ відзначав, що боротьбу робітників активно підтримувало селянство. «На допомогу дзвиняцьким робітникам, — говорилося у зверненні ЦК КПЗУ до робітників і селян, — прийшли селяни з навколишніх сіл і разом з ними активно боролись. З їх боку теж впали жертви. Спільно пролита кров ще більше зміцнить союз робітників і селян у спільній революційній боротьбі»¹¹.

29 листопада 1926 р. слідом за робітниками Дзвиняча оголосили загальний страйк 13 тис. деревообробників Підкарпаття. Центральний страйковий комітет поставив підприємцям такі вимоги: запровадження 8-годинного робочого дня, платних відпусток, підвищення заробітної плати на 40% та регулювання її відповідно до існуючих цін, визнання профспілки, а також заводських робітничих комітетів, які повинні були здійснювати робітничий контроль за продукцією підприємств, узаконення всіх додатків до заробітної плати, забезпечення робітників житлом й укладення колективного договору. Головними ж політичними вимогами страйкарів були повалення «санацийного» режиму і припинення підготовки агресивної війни проти СРСР. Робітники палко прагнули до встановлення соціалістичного ладу, до возз'єднання Західної України з Українською РСР. Керівну роль у страйку відігравали комуністи, зокрема стрийський робітник, член ЦК КПЗУ І. Маєнта.

2 грудня 1926 р. центральний страйковий комітет звернувся до робітників з відозвою, в якій закликав до стійкості й організованості. Страйк супроводжувався численними політичними виступами. У Сколе робітники з червоними прапорами направилися до місцевого староства. Поліція застосувала проти них зброю. У Надвірній, Брошнівській й Верхньому Синьовидному жорстоких катувань зазнали робітники, які брали участь у мітингах і демонстраціях. Лише в Надвірній було поранено 20 чол. Страйк деревообробників активно підтримали безробітні. Вони завжди брали участь у зборах страйкарів, а в нафтовому басейні під керівництвом комуністів провели кількатисячну демонстрацію. Цей страйк тривав три тижні. Він закінчився частковою перемогою робітників, які добилися 10—12% підвищення заробітної плати та задоволення ряду інших вимог¹².

⁹ J. Kowalski. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918—1939, cz. I, Warszawa, 1962, стор. 368.

¹⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 181, арк. 58; «Професійні вісті», 9 січня 1927 р.

¹¹ І-ФОДА, ф. 2, оп. 1, спр. 334, арк. 157—158.

¹² ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 181, арк. 58; «Більшовик України», 1927, № 5, стор. 111—112; «Професійні вісті», 3, 5, 19 грудня 1926 р. і 9 січня 1927 р.; «Dziennik ludowy», 16 грудня 1926 р.

Активізував свою боротьбу і сільськогосподарський пролетаріат. Влітку й восени 1928 р. хвиля аграрних страйків охопила ряд сіл Рава-Руського, Жовківського, Бродівського, Ковельського та інших повітів. Страйкарі висували не тільки економічні, а й політичні вимоги: повалення «санацийного» режиму, створення робітничо-селянської влади, конфіскації поміщицьких земель, возз'єднання Західної України з Радянською Україною, припинення підготовки антирадянської агресії. Як відзначав журнал «Коммунистический Интернационал», під час страйків економічна боротьба була найтісніше пов'язана з політичною боротьбою пролетаріату всієї Польщі проти режиму «санациї»¹³.

Особливого розмаху набрав страйковий рух на селі в 1929 р. За неповними даними, в ньому брали участь понад 30 тис. чол. із 130—150 сіл 18 повітів. Велику організаторську роботу в ході страйкової боротьби сільськогосподарського пролетаріату проводила Комуністична партія та її масова легальна організація «Сельроб». Поряд з економічними страйкарі висували політичні вимоги. Під лозунгами: земля без викупу, за робітничо-селянську солідарність, проти «санацийного» режиму і польської окупації та білого терору, за робітничо-селянський уряд, за самовизначення пригноблених польськими імперіалістами народів, за возз'єднання з Радянською Україною, проти імперіалістичної війни, на захист СРСР — проводилися збори, мітинги й демонстрації¹⁴. Уряд шляхом терору намагався придушити боротьбу трудящих. У деяких селах було заарештовано всіх членів страйкових комітетів. Проте страйкарі трималися стійко, вступали в сутички з штрейкбрехерами і поліцією. У переважній більшості страйки закінчувалися повною або частковою перемогою їх учасників¹⁵.

Сільськогосподарських робітників активно підтримував промисловий пролетаріат. Найбільший розмах його страйкової боротьби в 1929 р. припав якраз на той період, коли відбувалися аграрні страйки, тобто на травень-вересень. За цей час на промислових підприємствах у Львівському воєводстві відбулося близько 30 виступів. Подібне явище спостерігалось і в інших воєводствах Західної України. Це свідчення про напружену боротьбу в той час усього західноукраїнського пролетаріату.

Намагаючись придушити робітничий рух, «санацийний» режим посилював репресії й терор. В тюрмах страждали тисячі революціонерів. У практику катувань увійшла система середньовічних тортур.

Трудящі Радянського Союзу, солідаризуючись з визвольним рухом на Західній Україні, виступили проти злочинних дій пілсудиків. Зокрема, робітники заводу ім. Дзержинського у Дніпропетровську прийняли резолюцію, в якій закликали весь міжнародний пролетаріат до захисту політв'язнів у Польщі, а також відрахували частину своєї заробітної плати на їх користь. Аналогічні рішення приймали робітники Франції, Чехословаччини, Німеччини й Австрії. Міжнародна організація революційних письменників опублікувала відкритий лист до трудящих усього світу, в якому таврувала підлу діяльність пілсудчиків¹⁶.

Але ніякий терор не міг перешкодити зростанню страйкового руху. Правда, у зв'язку з економічною кризою робітникам доводилося зараз боротися переважно за збереження тих завоювань, які їм удалося здобути в попередні роки. Однак поступово вони посилювали натиск, переходячи від розрізнених окремих виступів до великих страйкових боїв.

¹³ «Коммунистический Интернационал», 1929, № 18—20, стор. 8.

¹⁴ «Коммунистический Интернационал», 1929, № 52, стор. 29.

¹⁵ «Наша правда», 1929, № 7—12, стор. 53, 55; «Комуніст», 5 липня 1929 р.; «Сельроб», 9, 16 червня, 14 липня і 4, 18 серпня 1929 р.

¹⁶ «Сила», 8 березня 1931 р.

Так, 16 березня 1932 р. по всій країні вибухнув страйк проти розроблених урядом законопроектів, які мали позбавити трудящих виборених ними прав. У Західній Україні у страйку взяли участь 30 тис. чол.¹⁷ Власти змушені були тимчасово відмовитися від проведення в життя цих законопроектів.

Іншим значним виступом західноукраїнського пролетаріату був підготовлений комуністами у серпні 1932 р. страйк 4 тис. робітників комунальних підприємств Львова, які боролися проти намагання магістрату погіршити умови їх праці. В ході страйку вони зажадали звільнення арештованих робітників. Властям довелося піти їм на поступки¹⁸.

Ще більшим був страйк у вересні 1932 р., коли 16 тис. робітників нафтової промисловості піднялися на боротьбу за свої права. Проти страйкарів уряд кинув значні сили поліції. Лише у Дрогобицькому повіті було заарештовано 151 комуніста. Після тритижневої боротьби обидві сторони уклали договір, за яким передбачалося зниження заробітної плати лише на 8—10%, замість 23—63%, що мали на меті підприємці¹⁹.

Влітку 1935 р. широкого розмаху набрала боротьба робітничого класу проти реакційної конституції та нового антидемократичного виборчого закону. Комуністична партія звернулася до керівників ППС, Бунду і Стронніцтва людowego з пропозицією провести загальний страйк єдиного фронту під лозунгом боротьби проти цієї конституції та закону, за мир і хліб, але вони відмовилися від спільних дій з комуністами. Лише завдяки енергійним зусиллям Комуністичної партії по всій країні відбувалися страйки протесту. В Західній Україні страйкувало 12 тис. робітників²⁰.

Спираючись на досвід міжнародного революційного руху, VII конгрес Комуністичного Інтернаціоналу (липень—серпень 1935 р.) прийняв важливі рішення про посилення боротьби з фашизмом, про політичну і профспілкову єдність, про організацію спільних виступів робітників і селян різних політичних напрямів в єдиному народному фронті.

Виходячи з рішень VII конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, Комуністична партія розгорнула велику організаторську роботу. Завдяки цьому створення в кінці 1935 — на початку 1936 р. єдиного робітничого й антисанацийного (Народного) фронту на Львівщині стало фактом. Його керівні органи підготували ряд масових виступів трудящих. Так, 24 березня 1936 р. львівський пролетаріат на знак солідарності з трудящими корінної Польщі провів демонстрацію протесту проти розстрілу поліцією краківських робітників. У протестаційному виступі взяли участь: у Львові — 25 тис. чол., у нафтовому басейні — 15 тис., у Станіславі — 3,5 тис., у Стрию — 5 тис., у Тернополі — 2,8 тис., у Сколе — 2 тис. чол. Крім того, багато робітників страйкувало в менших містах і містечках²¹.

16 квітня 1936 р. у Львові під прапором Народного фронту відбулася масова антифашистська демонстрація (близько 100 тис. чол.)²². У цей день всюди на підприємствах було припинено роботу. Учасники демонстрації проголошували лозунги: «Геть панську Польщу!», «Хай жи-

¹⁷ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 6, оп. 1, спр. 33, арк. 75.

¹⁸ Там же, арк. 76.

¹⁹ Там же, спр. 15, арк. 65; «Наша правда», 1932, № 3, стор. 23; ЛОДА, ф. 1, оп. 1, спр. 145, арк. 104.

²⁰ «Наша правда», 1935, № 4, стор. 47.

²¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 10.

²² Б. Дудикевич. Під прапором Народного фронту. До історії квітневих подій 1936 року у Львові, Львів, 1956, стор. 72.

ве Радянська республіка!», «Хай живе Радянський Львів!», «Хай живе Радянський Союз!». Демонстрація, в якій брали участь українські, польські і єврейські трудящі, переросла в барикадні бої з поліцією. Карателі вбили 46 і поранили понад 300 чол.²³ Люта розправа з боку «санаційного» режиму не злякала робітників. 20 квітня на заклик окружної ради профспілок у місті відбувся загальний страйк протесту проти нового кривавого злочину польських панів.

Кампанія за створення єдиного антисанаційного фронту розвивалася в тісному зв'язку з економічними страйками робітничого класу, велика кількість яких була виявом його класової єдності. Це, зокрема, можна сказати про грандіозний страйк 25 тис. будівельників Львова у травні—червні 1936 р., які боролися за єдиний колективний договір, спецодяг, виплату заробітної плати за святкові дні й ліквідацію акордної системи оплати праці. Страйк солідарності з будівельниками оголосили робітники шкіряних і столярних підприємств Львова, швейних і шевських підприємств Тернополя. Трудящі цих міст подавали матеріальну допомогу страйкуючим. Завдяки страйку будівельникам було підвищено заробітну плату в середньому на 10%, а в окремих місцях поліпшено умови праці²⁴.

Одночасно з будівельниками Львова страйкували працівники міських комунальних підприємств, а також робітники лісопильних заводів — в Ожидові Золочівського повіту, Вигоді, Стрию, Володимирі-Волинському; пекарень — у Бориславі, Тернополі, Станіславі; керамічних підприємств — у Дрогобичі; млинів — у Стрию, Бузьку та інших підприємств. Страйкарі звичайно добивалися повного або часткового задоволення своїх вимог, найчастіше підвищення заробітної плати.

Про інтенсивність розгортання страйкового руху в Західній Україні свідчить те, що коли в 1935 р. там відбулося 210 страйків, то в 1936 р. — уже 570, а в 1937 р. — 444. Близько половини страйків налічувалося групових, що говорило про високу згуртованість робітників. Переважна частина виступів була короткочасною (1—10 днів). У 1935 р. відбулося 105 страйків, в ході яких робітники захоплювали у свої руки підприємства, а в 1936 р. — 160, у 1937 р. — 114. Під час страйків у 1935 р. робітники чинили активний опір властям у 25 випадках, у 1936 р. — у 69, а в 1937 р. — у 34²⁵. Боротьба робітників набирала все більш наступального, політичного характеру. Під впливом робітничого руху страйки як форму боротьби почали використовувати й широкі маси селянства. В селянських страйках у Західній Україні лише в 1936 р. брало участь 370 тис. чол.²⁶ Пліч-о-пліч з українськими боролися і польські селяни.

Страйки на Західній Україні проходили і в наступні роки. У 1938 р. мало місце 145 страйків, а в 1939 р. (до 31 серпня) — 96. З 149 страйків, що відбулися в липні 1938 р. — серпні 1939 р. у Львівському воєводстві, повною або частковою перемогою закінчилося 62, поразкою — 33 (наслідки 54 невідомі). Значного розмаху набрала страйкова боротьба у будівельній і деревообробній промисловості, зокрема у Львові, Станіславі, Стрию, Болехові й Долині.

²³ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 236, арк. 62; За владу Рад. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та боротьби за Радянську владу на західноукраїнських землях, Львів, 1957, стор. 267.

²⁴ ЛЮДА, ф. 200, оп. 1, спр. 1603, арк. 66.

²⁵ М. М. Кравець. Назв. праця, стор. 228—229.

²⁶ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 233, оп. 1, спр. 234, арк. 11.

Таким чином, страйки були гострою зброєю трудящих західноукраїнських земель у боротьбі проти всілякого гноблення. Згуртовуючи в єдиному фронті революційно-визвольного руху, страйки організовували робітників, виховували в них революційну свідомість і солідарність з усіма верствами населення цих земель у двобої з класовим ворогом, розхищували основи панування буржуазії. Динаміка страйкового руху показує, що він розвивався по висхідній лінії, спадаючи лише на окремих етапах.

У незабутні вересневі дні 1939 р. на Західну Україну прийшли довгождана воля і щастя. Червона Армія визволила її населення з-під тяжкого іноземного гніту. Від імені трудового народу Народні збори Західної України прийняли історичне рішення про встановлення Радянської влади в Західній Україні і про возз'єднання її з УРСР. Возз'єднання Західної України в єдиній Українській Радянській державі було тріумфом ленінської національної політики. Воно відкрило перед трудящими західноукраїнських земель шлях до суспільного прогресу і процвітання.

Н. Н. Кравець

СТАЧКИ В РЕВОЛЮЦИОННО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ
ПРОЛЕТАРИАТА ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ (1921—1939 гг.)

Резюме

В статье показано развитие стачечного движения на Западной Украине в 1921—1939 гг., прослежен его размах и динамика. Подчеркнута организаторская роль в стачечной борьбе Коммунистической партии, боровшейся за создание единого пролетарского и антифашистского фронта.

Методологія та методика історичних досліджень

В. В. КОСОЛАПОВ (Київ)

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ПАРТІЙНОЇ НАУКИ: СТРУКТУРА, ФОРМА, ЗМІСТ

Останнім часом в історичній і філософській літературі з'явилися змістовні праці, присвячені методологічним та логічним проблемам історичного пізнання¹. Видано також ряд монографій і опубліковано кілька статей, автори яких спеціально порушували методологічні питання історико-партійних досліджень². Після появи на сторінках журналу «Вопросы истории КПСС» статті М. Я. Варшавчика, присвяченої деяким проблемам методології історико-партійної науки, там же було вміщено ряд статей з цього питання, підготовлених провідними істориками і філософами³. Однак і досі відсутня єдина думка щодо конкретного змісту навіть таких понять, як «методологія», «методологія історії», «логіка наукового пізнання», «логіка історичного дослідження». Наприклад, одні дослідники вважають методологією всю сукупність прийомів дослідження, вчення про методи пізнання і наукового перетворення світу⁴, другі — відносять до неї і концептуальний апарат науки (принципи, закони, категорії, робочі поняття), і методики, процедури та техніку, застосовувані при дослідженні⁵, треті — визначають

¹ Л. М. Дробижева. История и социология, М., 1971; В. В. Иванов. Соотношение истории и современности как методологическая проблема, М., 1973; Г. М. Иванов. Исторический источник и историческое познание (Методологические аспекты), Томск, 1973; Марксистско-ленинская методология военной истории. Сборник статей, М., 1973; К. Д. Петряев. Вопросы методологии исторической науки, К., 1976; А. И. Уваров. Гносеологический анализ теории в исторической науке, Калинин, 1973; Методологические и историографические вопросы исторической науки, вып. 7—8, М., 1972; вып. 9, 10, М., 1974; А. В. Гулыга. Эстетика истории, М., 1974; Н. П. Французова. Исторический метод в научном познании (Вопросы методологии и логики исторического исследования), М., 1972; В. В. Косолапов. Методология и логика исторического исследования, М., 1977.

² Методологические проблемы историко-партийной науки, К., 1976; В. Ф. Быков. О понятии закона как категории историко-партийной науки.— Ученые записки Московского ордена Трудового Красного Знамени инженерно-физического института. Кафедра марксизма-ленинизма, М., 1971; Маркс как историк, М., 1968; П. Н. Поспелов. В. И. Ленин и историко-партийная наука.— В. И. Ленин и историческая наука, М., 1969; Н. Н. Маслов. В. И. Ленин как историк партии, Л., 1969; А. Ф. Костин. К вопросу о методе изучения истории КПСС и критериях ее периодизации.— «Вопросы истории КПСС», 1969, № 9; Е. Н. Городецкий. Ленин — основоположник советской исторической науки, М., 1970; М. А. Варшавчик, Л. М. Спирин. О научных основах изучения истории КПСС (Введение в историко-партийную науку), М., 1978.

³ Див.: «Вопросы истории КПСС», 1976, № 4, 6—12; 1977, № 1—7; 1978, № 12.

⁴ Философский словарь, М., 1963, стор. 268.

⁵ Б. Л. Парыгин. Основы социально-психологической теории, М., 1971, стор. 27.

її як учення про «взаємозумовленість, взаємозв'язок і залежність систем знань і систем діяльності»⁶.

Методологію історії одні визначають як «спеціальну (допоміжну) наукову дисципліну», що, будучи зв'язана з історією через її теорію та прийоми дослідницької практики, подає допомогу історичній науці⁷, другі — як наукову дисципліну, що вивчає «природу, принципи і методи історичного пізнання»⁸, треті — тільки як важливу складову частину історико-партійної науки та її досліджень⁹, практичне застосування теорії пізнання в історії¹⁰.

Неоднаково в літературі трактується й зміст інших понять, зв'язаних з методологією історії, зокрема поняття «логіка історичного дослідження». Б. А. Грушин вважає її предметом «відтворення логічної структури історичного дослідження в цілому»¹¹, В. М. Орлов — предметом вивчення «логічної схеми розвитку самих історичних явищ»¹². Існує й таке визначення: логіка історичного дослідження — це наука, що вивчає логічну техніку одержання, обробки і систематизації історичних знань, специфіку використання категорій наукового пізнання стосовно історичного процесу, логічні правила переходу від фактів до історичної теорії, від вибору і постановки проблеми до перевірки результатів конкретного історичного дослідження¹³. У ході дискусії про предмет методології історико-партійної науки, а також про логічні прийоми історико-партійного дослідження, яка велася на сторінках журналу «Вопросы истории КПСС», більшість її учасників дійшли загального висновку, що методологія історичної науки будується на основі категорій і законів історичного матеріалізму, проте методологія історії (в тому числі й історико-партійної науки) та історичний матеріалізм — не тотожні. В історії КПРС органічно поєднуються теорія діяльності партії (онтологічний аспект), методологія пізнання її закономірностей (гносеологічний аспект) і методика історико-партійного дослідження (практичний аспект).

Історико-партійна наука, що розглядається в структурно-функціональному плані, — це система певних змістовних елементів (історичних фактів про діяльність КПРС на різних етапах її розвитку, теоретичних узагальнень цих фактів — наукових абстракцій, категорій, понять, висновків і т. п., вихідних, базисних принципів, методів, які мають деякі пізнавально-евристичні функції, теоретичних рекомендацій прикладного характеру щодо вдосконалення діяльності партії в цілому та окремих її ланок тощо), а також гносеологічних і діалектичних взаємовідносин та взаємозв'язків цих елементів і порядку їх логічного розташування в історії КПРС як науковій дисципліні, що має конкретно-історичний предмет дослідження, цілком визначену галузь соціально-історичної дійсності.

У соціологічному і наукознавчому планах історико-партійна наука — це певний соціальний інститут, що складається з системи взаємозв'язаних науково-дослідних установ, кафедр історії КПРС, органів координації історико-партійних досліджень, історико-партійних відді-

⁶ А. И. Раки́тов. Курс лекций по логике науки, М., 1971, стор. 22.

⁷ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 6, стор. 106—107.

⁸ Там же, стор. 113.

⁹ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 11, стор. 81; 1977, № 1, стор. 100.

¹⁰ Советская историческая энциклопедия, т. 9, М., 1966, стор. 387—402.

¹¹ Б. А. Грушин. Очерки логики исторического исследования, М., 1961, стор. 35.

¹² В. Н. Орлов. Роль научного описания в историческом исследовании. — «Философские науки», 1975, № 3.

¹³ «Вопросы истории КПСС», 1976, № 10, стор. 70.

лень історичних факультетів, редакцій журналів, інформаційних органів відповідного профілю тощо. Як соціальний інститут історико-партійна наука виконує в суспільстві певні наукові, політичні, ідеологічні та інші соціальні функції, має специфічні методи управління науковими дослідженнями, видавничою і викладацькою діяльністю.

У структурно-функціональному плані методи історико-партійної науки — це дослідницькі способи організації історико-партійного знання, наділені пізнавально-евристичними функціями в історико-партійному дослідженні; в наукознавчому і соціологічному планах — це методи організації самого «виробництва», збереження, розширення і практичного використання в суспільстві історико-партійного знання і, відповідно, — соціальні функції історико-партійної науки в процесі соціалістичного і комуністичного будівництва. За умов збільшення асигнувань на розвиток історико-партійної науки, прискореного зростання кількості її кадрів, науково-дослідних установ, вузівських кафедр, інтенсивно зростаючого потоку публікацій з історії КПРС методи організації цієї науки, очевидно, набувають дедалі більшого значення. Однак їх аналіз вимагає спеціального соціологічного і наукознавчого дослідження, що не є безпосередньою темою даної статті.

Історія КПРС як наука включає методи історико-партійного дослідження; крім того, вона відображає методи теоретичного пізнання Комуністичною партією соціально-історичної дійсності і методи практичної діяльності партії в справі реалізації соціальної, економічної, науково-технічної та інших видів політики, розроблених нею на основі теоретичних узагальнень соціальних фактів.

Методи історико-партійного дослідження є способом комплексного вивчення історії КПРС як цілісності в єдності її суб'єктивно-історичних і об'єктивно-історичних аспектів, і сфера їх дії обмежується предметом історії КПРС як науки. Історико-партійна наука, як відомо, вивчає розвиток КПРС марксистсько-ленінської теорії, процес наукового осмислення нею явищ об'єктивної соціально-історичної дійсності і на цій основі — розробку і наукове обґрунтування політики КПРС, здійснення її на практиці, втілення в життя теоретичних висновків.

Методи теоретичного пізнання КПРС об'єктивних закономірностей і тенденцій соціально-історичної дійсності мають головним завданням розробку науково обґрунтованої політики партії по керівництву масами в їх боротьбі за комунізм. Ці методи являють собою сукупність вироблених марксизмом-ленінізмом способів, прийомів теоретичного аналізу об'єктивних процесів і явищ суспільно-економічного життя в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості, в процесі діалектичного розвитку. Прикладом таких методів можуть служити прийоми реалістичної оцінки можливостей соціально-економічного і соціально-політичного розвитку, способи соціально-політичного прогнозування перспектив розвитку суспільно-економічних і політичних процесів у радянському суспільстві, на міжнародній арені, прийоми визначення головної ланки в діяльності партії з урахуванням реальних можливостей кожного етапу соціалістичного і комуністичного будівництва, способи науково-теоретичного осмислення всього нового, передового, народженого колективною творчістю мас.

Методи практичної діяльності партії по реалізації її політики — це колективність і діловитість, виправдана сміливість і рішучість, критика і самокритика, прийоми впровадження всього нового, що народжує колективна творчість мас, способи добору, розстановки і висунення кадрів, прийоми згуртування колективів для втілення в життя мети і завдань політики партії, виховні, педагогічні і соціально-психо-

логічні прийоми формування високих соціальних почуттів і комуністичних переконань, громадської думки, способи вдосконалення соціалістичного способу життя, прийоми партійного контролю і самоконтролю, перевірки виконання прийнятих рішень, зміцнення зв'язку з масами тощо.

Єдність вищеназаних груп методів, їх діалектичне взаємопроникнення і взаємозв'язок знаходять відображення в єдності історії КПРС як теорії і в її практичній (праксеологічній) орієнтації, оскільки історико-партійне знання в цілому підпорядковане соціальним завданням розробки і наукового обґрунтування політики КПРС, комуністичного виховання трудящих, мобілізації їх зусиль на побудову нового суспільства.

Отже, можна говорити про кілька типів методів історико-партійної науки. За своїми функціями, межами дії, структурою взаємовідносин вони істотно відрізняються один від одного, хоча взаємозв'язані і взаємозумовлені. З усіх цих методів розглянемо лише дослідницькі, які одночасно є способом і організації існуючого, і прийомом «прирощування» нового історико-партійного знання.

Організаційно-пізнавальною формою одержання нового історико-партійного знання є історико-партійне дослідження — специфічний вид історичного пізнання. Основною його відмітною рисою, яка виділяє історико-партійне дослідження з усіх інших видів історичних досліджень, на наш погляд, є комплексність, «стиковий» характер. КПРС — партія робітничого класу, який вперше в історії будує нове, комуністичне суспільство на науковій основі. Діяльність КПРС — предмет дослідження історико-партійної науки — може бути пізнана тією мірою, в якій системно узагальнена теоретична робота партії по аналізу закономірностей і перспектив соціально-історичної дійсності, по розробці науково обґрунтованої політики, а також конкретно-історична практика втілення її в життя.

Комплексний характер історико-партійного дослідження визначає особливу важливість правильного використання методів вивчення діяльності партії.

Метод історико-партійного дослідження — не просто спосіб пізнання, а, за висловом В. І. Леніна, «душа і поняття змісту»¹⁴, відображення «об'єктивної логіки» просторово-часового розгортання історико-партійних подій. В історико-партійному дослідженні повинні бути істинними не лише його кінцевий підсумок, одержані практичні рекомендації, але й сам метод, завдяки застосуванню якого вони одержані. Власне кажучи, результат може бути істинним, якщо для його одержання застосовано істинний, відповідний об'єктивному ходу подій історичної дійсності метод дослідження.

В історико-партійному дослідженні метод як шлях пізнання історико-партійних подій органічно зв'язаний з його структурою.

Структура історико-партійного дослідження — це система взаємозв'язаних науково-пізнавальних цілей, відповідних методів (приймів, способів і т. п.) їх досягнення, принципів, що відображають взаємозумовленість соціально-політичних завдань історії КПРС як науки з пізнавально-евристичними функціями її методів, а також певна сукупність історико-партійних фактів, узагальнюючих їх категорій, понять, теоретичних висновків і відносин між ними. Таким чином, методи історико-партійного дослідження входять до його структури. Розуміння цього дає змогу розкрити пізнавально-евристичні функції даних методів, їх

¹⁴ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 29, стор. 202.

зв'язок з історико-партійними фактами, принципами, категоріями, поняттями та іншими теоретичними узагальненнями історії КПРС.

Об'єктом історико-партійного дослідження є та або інша історична ситуація в діяльності КПРС. Специфіка цієї ситуації і завдання дослідження визначають вибір певного дослідницького методу. Саме об'єктивні особливості ситуації — вирішальна умова наукового вибору методу її історико-партійного дослідження. Історична ситуація в діяльності КПРС — це взаємодія матеріальних і духовних (насамперед, політики партії) елементів у формі практичної діяльності комуністів, усіх трудящих. Тому між історичною ситуацією в діяльності КПРС, історико-партійними джерелами, створеними в ході цієї ситуації, та історико-партійним знанням як підсумком історико-партійного дослідження існує нерозривний взаємозв'язок: джерела відображають ту чи іншу сторону ситуації, а історико-партійне знання, описуючи ситуацію шляхом аналізу джерел, має структуру, що збігається із структурою практичної керівної діяльності КПРС, в результаті якої і створена історична ситуація.

Історичні ситуації в діяльності КПРС складаються з окремих історико-партійних подій. Історико-партійна подія — це результат перебігання конкретно-історичної діяльності комуністів, об'єднаних у партійних організаціях, усіх трудящих і суспільно-економічного змісту даного етапу комуністичного будівництва, конкретна історична зміна, нерозривно зв'язана з умовами — соціально-економічними, політичними, ідеологічними та іншими — в діяльності КПРС. В цілому етапи історико-партійного і загальноісторичного досліджень збігаються. В. І. Ленін так уявляв логічні етапи наукового дослідження історичного процесу: 1) «...знайти закон тих явищ, які він (суспільствознавець, соціолог.— В. К.) досліджує, і притому надто важливий для нього закон зміни, розвитку цих явищ, переходу їх з однієї форми в іншу, з одного порядку суспільних відносин в інший»¹⁵; 2) показати історичну необхідність «...даних порядків суспільних відносин, констатуючи з усією можливою повнотою ті факти, які є для нього за вихідні й опорні пункти»¹⁶; 3) довівши попередню тезу, показати «...разом з тим і необхідність іншого ладу, який неминуче мусить вирости з попереднього...»¹⁷, незалежно від суб'єктивних побажань і прагнень людей; 4) створена в результаті такого дослідження теорія історичного процесу, явища «...повинна точно змальовувати дійсний процес — і нічого більше...»¹⁸ При цьому він підкреслював, що дослідження бере початок у «кропіткому дослідженні... фактів»¹⁹.

Сучасне історико-партійне знання ієрархічне: в ньому є емпіричний і теоретичний рівні, загальнофілософські і загальноісторичні принципи, закони і категорії, методологічні положення і методичні прийоми. Звідси впливає різна спільність використовуваних в історико-партійному дослідженні методів пізнання, його принципів, законів і категорій.

За ступенем спільності методологічні положення історико-партійної науки поділяються на три органічно зв'язані частини: загальнофілософську (висновки діалектичного та історичного матеріалізму щодо природи історичного процесу), спеціально-методологічну (положення загальноісторичної методології і логіки історичного досліджен-

¹⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 155.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же, стор. 167.

¹⁹ Див.: там же, стор. 125.

ня, що являють собою теоретико-методологічне історичне знання, яке є сукупністю загальноісторичних законів і категорій, прийомів дослідницької практики вивчення соціально-історичних явищ, включаючи міждисциплінарні методи дослідження) і конкретно-методологічному, що складається з особливих прийомів історико-партійної науки, її найважливіших теоретичних висновків, які в процесі історико-партійних досліджень відіграють методологічну, пізнавально-евристичну роль. Найзагальнішими з усіх методологічних положень історико-партійної науки є загальнофілософські.

Загальність філософських методологічних положень визначається тим, що історик з їх допомогою в кожному конкретному історико-партійному дослідженні розв'язує основне питання філософії, тобто визначає незалежне від його, дослідника, об'єктивне існування історичного процесу, що відображається історичним пізнанням, своє ставлення до навколишнього соціального середовища і до історичного минулого, до революційно-перетворюючої діяльності класів і суспільних масових рухів тощо. Методологічні положення марксистсько-ленінської філософії, групуючись навколо основного питання філософії, є невід'ємною частиною історичного дослідження, зокрема й історико-партійного, виступають тим «інструментом», який історик застосовує на кожному ступені проникнення в сутність історичного процесу, на кожному кроці переходу від часткових історичних подій до загальних історичних закономірностей. Це впливає з того, що, по-перше, філософські положення є вузловими пунктами пізнання і в своїй сукупності утворюють категоріальну сітку, яка служить історикові надійним засобом систематизації, упорядкування знань. По-друге, будучи найбільш загальними положеннями, що характеризують об'єктивні закономірності історичного процесу, філософські закони і категорії не виводяться безпосередньо з емпіричного матеріалу історико-партійного дослідження, а нібито «накладаються» на нього. І, нарешті, по-третє, філософські закони і категорії визначають зв'язки і відносини між поняттями історико-партійного дослідження — фактом, теорією, структурою, історичною системою тощо.

Історія КПРС — одна з галузей історичного знання. Методи історії КПРС визначаються матеріалістичною діалектикою в єдності з характером і особливостями самої історико-партійної науки. Тому до її складу включено методологічні положення, що відносяться до історичного пізнання як цілісності.

На наш погляд, дослідження методологічних основ історичного пізнання, зокрема й історико-партійного, полягає в узагальненні часткового теоретико-методологічного історичного знання, загальноісторичних принципів і понять, практики застосування істориками методів дослідження соціально-історичних об'єктів. Предметом методології історичної науки є, з одного боку, історичне знання, що відображає діалектику об'єктивних історичних подій, а з другого, — багатовікова практика вивчення цієї діалектики істориками, методи, методики, процедури і прийоми, які виробила історична наука. При цьому важливого значення набуває багатоступовість, ієрархічність історичного знання, в якому емпіричний і теоретичний, фактографічно-описовий і логіко-пояснювальний та інші рівні органічно взаємозв'язані і являють собою цілісне відображення дійсності.

В останнє десятиріччя у зв'язку з швидким зростанням кількості «стикових» проблем, інтеграцією знання, ускладненням об'єктів історичного дослідження у суспільних науках, у тому числі історичній, зростає значення міждисциплінарних методів. До них відносяться:

синхроністичний, моделювання, соціального прогнозування, ретроспективний, субординаційно-координаційний, структурно-функціональний, системний, уявного реконструювання історичних ситуацій, математико-кібернетичний, математико-статистичний. Деякі з цих методів уже описані в літературі²⁰. Для історико-партійної науки, на нашу думку, особливо перспективними є структурно-функціональний і системний методи. Діяльність КПРС — це певна система, яка може розглядатися в трьох планах: функціональному, тобто як упорядкована система певних елементів і форм керівної діяльності, взаємозв'язаних між собою; організаційному, тобто як система зв'язків і відносин, що утворюють різні елементи і форми діяльності, характерні для КПРС; ціннісно-орієнтаційному, тобто як система певних елементів і форм політичної, ідеологічної та іншої діяльності, основаної на певній системі цінностей і, відповідно, орієнтованої комуністичними ідеалами робітничого класу.

КПРС є системою, яка відноситься до класу так званих систем, що саморозвиваються. Характерною особливістю цих систем є вирішальне значення в їх розвитку фактора історичного часу і наявність певних функцій.

У найбільш загальному виді історичні системи наділені такими функціями: уніфікуюча — зв'язана з досягненням єдності всіх елементів системи; нормативна — вироблення і підтримка певних політичних, етичних, художніх і т. п. норм регуляції соціальної діяльності; цільова — вироблення соціальних завдань і цілей діяльності; провісницька — передбачення майбутнього стану системи, а інколи й середовища, а також вироблення відповідних пристосувальних захисних заходів проти небажаних змін; спадкова — зв'язана з накопиченням досвіду соціальної діяльності, його закріпленням і передачею від одного стану системи до іншого; оціночно-орієнтовна — вироблення систем оцінок різних внутрісистемних і позасистемних подій. Очевидно, багато з цих функцій відносяться й до діяльності КПРС.

Системний і структурно-функціональний методи дедалі частіше застосовуються в історичних дослідженнях. Особливості багатьох історичних ситуацій з їх допомогою можуть бути розкриті і в історії КПРС.

Філософський аналіз методологічних положень і логічних механізмів формування історичного знання — це, на наш погляд, і є реальний шлях формування спеціальної методології історії, зокрема історії КПРС. Узагальнення досвіду історичних досліджень — завдання як філософів, так й істориків, один з реальних проявів ленінського союзу філософії з конкретними, суспільствознавчими науками, до яких належить й історія КПРС.

В історико-партійній науці є чимало теоретичних узагальнень, понять, які набули в межах її предмета вивчення методологічного значення. Наприклад, «стиль ленінського керівництва», «партія нового типу», «член партії», «поєднання робітничого руху з соціалізмом», «революційна теорія робітничого класу», «партія як найвища форма класової організації пролетаріату», «перетворення КПРС — партії робітни-

²⁰ Е. П. Никитин. Метод познания прошлого.— «Вопросы философии», 1966, № 8; Н. Стефанов. Методологические проблемы на структурный анализ, София, 1967; А. Давидов. К вопросу о методологии исторической науки.— «Коммунист», 1969, № 5; Ю. И. Семенов. Категория социальный организм и ее значение для исторической науки.— «Вопросы философии», 1966, № 8; В. А. Устинов, А. Ф. Фелингер. Историко-социальные исследования, ЭВМ и математика, М., 1973; та ін.

чого класу в партію всього народу», «КПРС як партія наукового комунізму» та ін.

Враховуючи об'єкт історико-партійного дослідження, можна виділити деякі специфічні для історії КПРС методи пізнання. До них, на наш погляд, відносяться анкетно-біографічний і постподійний.

Анкетно-біографічний метод (метод інтерв'ю, анкет, експертних опитів) являє собою важливий спосіб комплексного вивчення сучасності. Суть постподійного методу полягає в тому, що більш розвинуті форми діяльності КПРС у певних відносинах можуть бути пізнані на основі історичних фактів про їх становлення, матеріально-технічні і духовні передумови, що стали історичними умовами їх виникнення. Наприклад, характерні риси, властивості, критерії зрілості розвинутого соціалістичного суспільства, особливості боротьби КПРС за його побудову можна ґрунтовніше дослідити, якщо при цьому спиратися на історичне знання діяльності партії в період побудови основ соціалізму. У сучасних формах діяльності КПРС історичне минуле «живе» у формі реалізованих альтернатив історичного розвитку. Тому пізнання минулого нерідко є ключем до розуміння ролі і місця сучасності в історико-партійному процесі, як і пізнання сучасності — ключем до розуміння минулого.

Тенденцією розвитку сучасної історико-партійної науки є проникнення в неї ряду природничонаукових методів, а також інтенсивна інтеграція історико-партійного знання і методів його одержання з іншими видами знання — економічними, філософськими тощо. Все це — очевидне свідчення синтезу системи соціального пізнання на основі марксизму-ленінізму. Цей процес у перспективі неминуче посилюватиметься.

Між окремими частинами системи методологічних положень історико-партійної науки є певна субординація, підпорядкування: у синтезуванні історико-партійних знань вирішальну роль відіграє діалектико-матеріалістичний метод, який є загальним, «наскрізним» способом вивчення суспільних явищ; у той же час його евристичні та інтегруючі можливості в історико-партійній науці повною мірою розкриваються лише в тісному зв'язку з методами конкретних історико-партійних досліджень. Але жодний метод історичної науки ні окремо, ні в їх сукупності не замінює і не конкурує з методом матеріалістичної діалектики як загальним методом наукового пізнання. І незмінною є, за словами Ф. Енгельса, вимога застосовувати в історичному дослідженні метод матеріалістичної діалектики як провідну нитку при вивченні історії²¹. Водночас евристична роль марксистської філософії в історико-партійній науці виявляється не сама по собі, а тільки в поєднанні з її конкретними методами, в процесі конкретно-історичного дослідження.

Марксистсько-ленінська філософія, покликана бути загальною методологією історичного пізнання, тільки тоді наповнюється конкретним змістом, коли вона тісно зв'язана з певними науками, у тому числі з історією КПРС, коли філософські положення є нібито їх внутрішнім елементом, необхідними передумовами розв'язання проблемних завдань спеціального наукового дослідження, зокрема історико-партійного. В. І. Ленін підкреслював, що до розв'язання наукового питання «...можна солідно, з певністю підійти, тільки кинувши історичний погляд на весь розвиток його в цілому»²². Цей «історичний погляд» водночас є і філософським, оскільки матеріалістична концепція

²¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 38, стор. 258.

²² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 39, стор. 63.

історії — це «...відображення історичного процесу в абстрактній і теоретично послідовній формі...»²³

Діалектичний метод постійно вдосконалюється, підвищує свої евристичні можливості і в історичному пізнанні, спираючись на практику всього суспільного розвитку, зміцнюючи нерозривний зв'язок з частковими методами всіх наук, зокрема історико-партійної. Однак «...матеріалістичний метод,— писав Ф. Енгельс,— перетворюється в свою протилежність, коли ним користуються не як керівною ниткою при історичному дослідженні, а як готовим шаблоном, за яким кроють і перекроюють історичні факти»²⁴. У свою чергу, конкретні методи історико-партійного дослідження тільки тоді ефективні, коли вони органічно зв'язані з матеріалістичною діалектикою, з історичним матеріалізмом.

Методи історико-партійної науки органічно зв'язані з принципами, категоріями і поняттями, що узагальнюють історико-партійні факти і надають їм системну якість. Принципи — це вихідні вимоги щодо застосування методів дослідження. Вони виступають базисними нормативними розпорядженнями, що забезпечують науковість як самого використання методів, так і істинність тих результатів, які одержують внаслідок їх застосування. В історико-партійній науці, на наш погляд, можна виділити чотири принципи: об'єктивність, єдність теорії, методології та їх практичного спрямування, історизм і партійність.

Важливим принципом історико-партійного дослідження є об'єктивність, яку В. І. Ленін ототожнював з науковою правдою, що «...не повинна залежати від того, кому вона має служити»²⁵. Об'єктивність історика партії — це не просто науково безстороннє відображення історії, а пристрасно-партійне, усвідомлене розуміння її закономірного розвитку, визнання, що вона «працює» на робітничий клас і його партію. Звідси — тверда переконаність історика партії в світлому майбутньому людства, той величезний заряд соціального оптимізму, який містить у собі історія КПРС. Для історико-партійного дослідження характерним є принцип єдності теорії, методології та їх практичної (праксеологічної) спрямованості: результати цього дослідження, одержані завдяки застосуванню науково-методологічних прийомів теоретичного пізнання, будучи узагальненням практичної діяльності КПРС, служать одночасно і методологією пізнання інших, близьких за змістом явищ і процесів, що використовується партією для керівництва її практичною діяльністю. Інакше кажучи, в історико-партійному дослідженні об'єднані теоретико-пізнавальні, методологічні і праксеологічні аспекти. Кожне нове теоретичне положення, що узагальнює різноманітний досвід минулої практичної діяльності КПРС, виступає як метод наукового осмислення сучасного суспільного життя, так і метод його революційно-практичного перетворення, виходячи з конкретних цілей і завдань міжнародного робітничого класу — утвердження комунізму у всесвітньому масштабі. Єдність теорії, методології і практично-політичної спрямованості забезпечує історії КПРС роль однієї з найважливіших галузей суспільствознавства, що беруть безпосередню участь у розробці наукових основ політики партії, в науковому обґрунтуванні цілей і завдань її соціальних програм, економічної стратегії. «Призначення наших теоретичних поглядів полягає у тому,— підкреслював В. І. Ленін,— щоб керувати нами в на-

²³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 13, стор. 466.

²⁴ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 37, стор. 331—332.

²⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 54, стор. 446.

ший революційній діяльності»²⁶. Це означає такий науково-дослідницький підхід до вивчення історії КПРС, який ставить усі проблеми її теоретичної і практичної діяльності на «...історичний ґрунт, не в розумінні самого тільки пояснення минулого, але й у розумінні безбоязного передбачення майбутнього і сміливої практичної діяльності, спрямованої до його здійснення...»²⁷

Принцип єдності теорії, методології та їх практичної орієнтації знаходить відображення в єдності методів історико-партійного дослідження і методів теоретичної та практичної діяльності КПРС по роботі і реалізації політики революційного перетворення суспільства.

Принцип історизму в історико-партійному дослідженні передбачає розгляд історико-партійних подій як елементів матеріально-об'єктивного історичного процесу; послідовне проведення принципів всебічності, розвитку, загальності зв'язку та інших при дослідженні історико-партійних подій; виклад історико-партійного знання в конкретно-хронологічній формі. В. І. Ленін, підкреслюючи необхідність використання принципу історизму в пізнанні об'єктивної дійсності, у листі до І. Арманд писав: «Весь дух марксизму, вся його система вимагає, щоб кожне положення розглядати тільки (а) історично; (б) тільки в зв'язку з іншими; (γ) тільки в зв'язку з конкретним досвідом історії»²⁸. Тому розвиток КПРС, її діяльність слід розцінювати як природничо-історичний процес, що відбувається незалежно від бажання і волі людей, об'єктивно²⁹. Відбиваючись у діяльності робітничого класу, освоюючись на його практиці, історико-партійне знання має класовий, партійний характер, оскільки будь-яка ідеологія справляє «вплив на історію»³⁰.

Класовість історико-партійного знання має дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна — відображає правдивість, відповідність історико-партійного знання об'єктивним явищам у діяльності КПРС; суб'єктивна сторона втілює світоглядну оцінку цих явищ з позицій інтересів робітничого класу та його партії. При цьому об'єктивна і суб'єктивна сторони класовості історико-партійного знання — два тісно взаємозв'язаних між собою його аспекти. Ось чому чим правдивіше, точніше показує історик діяльність КПРС, тим виразніше, «суб'єктивніше» виявляються його світоглядна позиція, класові оцінки.

Суб'єктивна сторона класової природи історико-партійного знання полягає в «тенденційності», яка знаходить відображення в тому, що історик партії при висвітленні головних, провідних тенденцій історичного процесу займає світоглядну позицію робітничого класу і відбирає, узагальнює та витлумачує історико-партійні факти таким чином, щоб їх сукупність підкріплювала класове, партійне уявлення вченого про шляхи і способи розв'язання відображуваних ним історико-партійних ситуацій, подій внутріпартійної боротьби тощо.

Класовість історико-партійного знання знаходить відображення в принципі партійності, який передбачає доведення обов'язковості класової боротьби аж до визнання необхідності встановлення диктатури пролетаріату, історичної неминучості переходу від капіталізму до соціалізму; революційно-критичне ставлення до соціально-політичної дійсності; утвердження авангардної ролі партії, її ідеологів у духовно-

²⁶ Ленинский сборник XXXVII, стор. 249.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, стор. 66—67.

²⁸ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 49, стор. 315.

²⁹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23, стор. 12; В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 1, стор. 124—126.

³⁰ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 39, стор. 80.

ідеологічній галузі, випереджаючого розв'язання ними актуальних теоретичних, політичних, тактичних та організаційних питань суспільного розвитку; визнання необхідності внесення партією та її ідеологами в робітничий рух соціалістичної (комуністичної) свідомості, класово усвідомленого розуміння історії; єдність теорії і практики класової боротьби; інтернаціоналістський підхід до всіх історико-партійних фактів; непримиренність щодо буржуазної ідеології, опортуністичних і ревізіоністських фальсифікацій історії КПРС.

Методи історико-партійної науки органічно зв'язані з її понятійним апаратом, тобто з тією системою категорій і понять, у змісті яких, з одного боку, узагальнюються факти діяльності КПРС, а з другого,— самі ці категорії і поняття служать «вузловими пунктами», своєрідними «методологічними стиками», спираючись на які історик партії вивчає історико-партійні події. Рух пізнання від знання історичних подій до суті історичного процесу, від часткового до особливого і загального неможливий без категорій і понять різного ступеня узагальненості. «...Уже найпростіше *узагальнення*, перше і найпростіше утворення *понять* (суджень, висновків *etc.*),— підкреслював В. І. Ленін,— означає пізнання людини все більш і більш глибокого *об'єктивного* зв'язку світу»³¹. За ступенем узагальненості і характером функцій вживані в історико-партійній науці поняття і категорії можна розділити на такі групи: категорії марксистсько-ленінської філософії; загальнонаукові поняття, що відносяться однаковою мірою до природознавства, соціального, історичного пізнання, до технічних і гуманітарних наук; поняття, що охоплюють тільки сферу соціального пізнання, тобто суспільство і форми суспільної діяльності людини; загальноісторичні поняття, що відносяться до всіх історичних дисциплін і охоплюють історичне пізнання в цілому; спеціальні наукові поняття, які є підсумком розвитку історико-партійної науки і характеризують у теоретико-узагальненій формі різні моменти, сторони діяльності КПРС. Співвідношення різних груп понять і категорій в історичному дослідженні вже висвітлено в літературі³².

Методи і органічно зв'язані з ними принципи та категорії (поняття) утворюють концептуальний апарат історико-партійного дослідження, який забезпечує системність історико-партійного знання і в сукупності виступає методологічною основою пошуку і відкриття нових історико-партійних фактів, базою теоретичного осмислення діяльності КПРС в справі побудови нового, комуністичного суспільства.

В. В. Косолапов

МЕТОДОЛОГИЯ ИСТОРИКО-ПАРТИЙНОЙ НАУКИ: СТРУКТУРА, ФОРМА, СОДЕРЖАНИЕ

Резюме

В статье определяются предмет методологии историко-партийной науки, структурно-функциональные взаимоотношения ее составных элементов — принципов, методов, фактов, категорий, анализируется объект историко-партийного исследования, выясняются взаимоотношения марксистско-ленинской философии и методологии истории КПСС как науки.

³¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 29, стор. 149—150.

³² В. В. Косолапов. О некоторых вопросах методологии истории КПСС.— «Вопросы истории КПСС», 1976, № 10, стор. 87—91; В. Готт, А. Урсул. Общие научные понятия и их роль в познании.— «Коммунист», 1974, № 9, стор. 75—84.

Повідомлення

З історії дружби народів

ВИСВІТЛЕННЯ В ПРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПРОВЕДЕННЯ ДЕКАД,
ТИЖНІВ, ДНІВ БРАТНІХ ЛІТЕРАТУР
І МИСТЕЦТВА (1971—1975 рр.)

О. Д. КУЗЬМИНСЬКА (Київ)

Протягом 1971—1975 рр. відбулися визначні події в історії нашої країни. Це, насамперед, XXIV з'їзд КПРС, святкування 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Вони благотворно вплинули на розвиток і взаємозбагачення культур радянських народів.

Ці питання знайшли належне відображення як на сторінках центральних газет, так і в пресі Української РСР, яка є цінним джерелом для вивчення історії нашої держави.

У процесі створення єдиної інтернаціональної радянської культури відбувається зближення і взаємозбагачення культур — національних за формою і соціалістичних за змістом. Цьому значною мірою сприяли такі форми культурного співробітництва між народами СРСР, як проведення Декад, Тижнів і Днів братніх літератур і мистецтва, що виникли в передвоєнні роки і продовжують вдосконалюватись і видозмінюватись у нинішній час.

Такі форми взаємозбагачення культури характеризуються обміном творчими колективами, художніми виставками, фестивалями, святкуванням ювілеїв діячів культури та іншими подібними заходами. Тільки протягом 1971—1972 рр. на Україні побувало 42 делегації, що представляли 60 національних літератур¹.

Усі ці культурні заходи знайшли широке відображення у пресі нашої республіки, що сприяло не тільки безпосередньому ознайомленню трудящих України з досягненнями братніх народів, а й створенню цілого ряду видатних мистецьких творів.

Періодична преса нашої країни була і є предметом дослідження вітчизняних істориків. Однак в радянській історіографії немає праць, присвячених спеціально періодичній пресі повоєнного часу, в яких би вона розглядалась як історичне джерело. В даному повідомленні ми прагнемо певною мірою заповнити цю прогалину.

Із матеріалів центральних, республіканських, обласних, ряду міських, районних газет, багатотиражок видно, що протягом дев'ятої п'ятирічки в Українській РСР відбулося дві Декади, 12 Тижнів і 23 Дні літератури і мистецтва народів СРСР. У цей же період було проведено 6 Тижнів і 8 Днів, присвячених українській літературі і мистецтву, що проходили в братніх республіках.

¹ «Літературна Україна», 14 листопада 1972 р.

На основі газетних публікацій культурне співробітництво нашої республіки в 1971—1975 рр. можна проілюструвати так:

Культурні заходи братніх республік в Українській РСР

Роки	Декади	Тижні	Дні	Всього
1971	1	5	4	10
1972	—	5	15	20
1973	1	—	2	3
1974	—	1	—	1
1975	—	1	2	3
Всього за п'ятирічку	2	12	23	37

Культурні заходи українських радянських письменників та митців у братніх республіках

Роки	Декади	Тижні	Дні	Всього
1971	—	1	1	2
1972	—	3	4	7
1973	—	2	—	2
1974	—	—	2	2
1975	—	—	1	1
Всього за п'ятирічку	—	6	8	14

Одним з найпредставницьких заходів культурних зв'язків нашої та інших братніх республік була Декада киргизької літератури на Україні, що відбувалася з 21 по 29 жовтня 1971 р. Всі республіканські газети відгукнулися на цю визначну подію різноманітними матеріалами, які переконливо висвітлювали досягнення Киргизії, її зв'язки з Українською РСР.

Під рубрикою «Декада киргизької літератури на Україні» опублікували статті «Радянська Україна», «Культура і життя», «Літературна Україна», обласні газети «Радянська Буковина», «Соціалістична Харківщина», «Знамя комунізму», «Прикарпатська правда» та ін.

Найбільшу кількість матеріалів про Декаду киргизької літератури на Україні зустрічаємо в газетах «Літературна Україна» і «Культура і життя». Ці фахові газети багато уваги приділяли висвітленню питань розвитку культури на Україні, зокрема, висвітленню літературних зв'язків українських письменників з літераторами братніх народів.

«Літературна Україна» задовго до відкриття Декади, з 19 жовтня 1971 р., регулярно вмішувала матеріали про культурну співдружність двох братніх народів. Так, у газеті за це ж число опубліковано 4 інформації про розвиток культури в Киргизії, статтю киргизького письменника Кимбатбека Укаєва «Пісні Акіна Тарази», в якій ідеться про давню дружбу українців і киргизів, про висвітлення цієї дружби в творах як українських, так і киргизьких письменників та поетів.

22 жовтня 1971 р. газета була повністю присвячена Декаді. Номер віддруковано в кольорі, що ще більше підкреслювало значення цієї події. В ній уміщено статтю тодішнього голови правління Спілки письменників України Ю. Смолича «Українське свято братнього єднання», розповідь першого секретаря правління Спілки письменників Киргизії Тендека Аскарова про розвиток киргизької літератури за роки Радян-

ської влади, два повідомлення. «Літературна Україна» докладно висвітлювала хід Декади. Зокрема, газета повідомляла про перебування письменників і митців братньої Киргизії в різних містах і областях республіки. 25—26 жовтня 1971 р. — в Харкові, 26 жовтня — в Полтаві, 29 — в Івано-Франківську.

Обласні, міські та районні газети вміщували повідомлення РАТАУ про перебування делегації письменників Киргизії в нашій республіці. Так, обласні газети «Черкаська правда», «Радянська Буковина», «Зоря Полтавщини», «Прикарпатська правда» з 21 по 31 жовтня розповідали про перебування в цих областях членів делегації письменників Киргизії. Газета «Черкаська правда» відкрила рубрику «Декада киргизької літератури на Україні», під якою, зокрема, було вміщено статті: «Земля Тараса щиро вітає нащадків Тахтангула», «На землі Кобзаря», «Література відродженого народу» і ряд повідомлень про перебування киргизьких письменників на Черкащині. Подібні матеріали є в газетах «Радянська Буковина», «Соціалістична Харківщина» та ін.

Як видно з досліджених нами газет, Декада киргизької літератури на Україні, присвячена 50-річчю утворення СРСР, стала свідченням важливого етапу в розвитку культурного єднання двох братніх народів.

1973 р. вперше за роки Радянської влади на Україні було проведено Декаду вірменської літератури. Вона стала важливою формою обміну культурними здобутками двох народів-братів, перетворилася на хвилююче, радісне свято ленінської дружби і братерства народів.

З 6 по 16 жовтня серед матеріалів газети «Радянська Україна» регулярно з'являлися публікації про хід Декади. В них йшлося не лише про Декаду, а й наводилися цікаві факти про зближення і взаємобогачення двох братніх народів. Так, «Радянська Україна» повідомила, що на Україні видано більш як 1,5 млн. прим. книг — кращих перекладів творів вірменської літератури². В цьому ж номері газети секретар правління Спілки письменників Вірменії Р. Ованесян зазначала: «Ми приїхали до Вас, щоб ще раз висловити свої братерські почуття, взяти все краще, що є в українській літературі, ближче познайомитися з життям народу, який своїми успіхами не може не захоплювати»³.

Після відкриття в Києві Декади вірменські літератори побували в Черкаській, Львівській, Херсонській областях. Газети «Радянська Україна» «Літературна Україна», «Культура і життя» дали близько 60 публікацій про Декаду. Подібні матеріали друкувалися в обласних газетах «Черкаська правда», «Надніпрянська правда», «Вільна Україна», а також в міських газетах та багатотиражних.

Детально висвітлювались Тижні братніх літератур на Україні і Тижні української літератури у республіках СРСР. Так, Тиждень туркменської літератури на Україні, що проходив з 1 по 7 грудня 1971 р., відображено в 10 повідомленнях кореспондентів РАТАУ, 4 інформаціях, 4 замітках, 3 статтях. У зв'язку з даною подією газети публікували також оповідання, вірші, нариси, фотознімки. Зокрема, обласні газети широко висвітлювали перебування вірменських друзів у Київській, Донецькій, Черкаській областях. Багатотиражка київського заводу «Ленінська кузня» розповіла про відвідання підприємств письменниками братнього народу⁴.

Мало свою специфіку відображення Тижнів братніх літератур в окремих областях республіки. Так, Тиждень літератури Карачаєво-

² «Радянська Україна», 11 жовтня 1973 р.

³ Там же.

⁴ «Ленінська кузня», 9 грудня 1971 р.

Черкесії на Херсонщині (26.X.—2.XI. 1971 р.) висвітлений в 7 інформаціях, 4 спогадах, у публікаціях 10 художніх творів. Ця подія особливо широко висвітлювалася в обласній газеті «Наддніпрянська правда». Тиждень осетинської літератури, що відбувався на Закарпатті з 30.IX по 6. X. 1971 р., — в газетах «Радянська Україна», «Закарпатська правда». В останній, зокрема, вміщено статтю відповідального секретаря правління Закарпатської обласної організації Спілки письменників України Ю. Мейгеша «В велику річку братання» під рубрикою «До 50-річчя утворення СРСР»⁵. Крім того газета опублікувала 4 автобіографічні довідки про письменників, які приїхали до області, — С. Марзоева, Ч. Гуджибекової, Г. Тагієва, В. Малієва, в яких розповідалося про творчий шлях письменників, основні їх твори⁶.

Подібні матеріали друкувались і про Тиждень дагестанської літератури в Одеській області (22—28.X.71 р.). Обласна газета «Чорноморська комуна» в п'яти номерах (22, 23, 24, 26, 27 жовтня 1971 р.) дала підбірку матеріалів про Тиждень — статті, інформації, інтерв'ю, переклади, новели, замітки, вірші.

В 1971 р. на Україні відбулися також Дні радянської літератури на Київщині (липень), Ворошиловградщині (грудень), калмицької літератури на Запоріжжі (жовтень), узбецької літератури на Донеччині* (листопад). Вони мали велике значення для культурного життя названих областей, широко висвітлювалися в обласній пресі.

Справжнім святом національних культур став 1972 рік, коли вся багатонаціональна Вітчизна — Союз Радянських Соціалістичних Республік — відзначала 50-річчя утворення СРСР. Того року було проведено 20 Тижнів і Днів братніх літератур на Україні, а також відповідно української — у братніх республіках. Тижні і Дні, що відбувалися на Україні, проводилися з участю молодих літератур Радянського Союзу, які до революції, пригнічені царизмом, не мали ніякої можливості для розвитку, а деякі народності не мали навіть своєї писемності.

Протягом 1972 року на Україні було проведено 15 Днів літератур братніх республік. За географією вони охопили всі найбільші культурні центри республіки, що дало можливість охопити широку аудиторію і ознайомити її з кращими культурними досягненнями народів СРСР. Так, у Львівській області побувало три делегації братніх літератур, Київській, Кримській і Харківській — по дві делегації, в Подільській, Ворошиловградській, Житомирській, Волинській, Вінницькій, Чернігівській — по одній делегації.

Під час проведення Днів татарської літератури на Ворошиловградщині (травень 1972 р.) «Літературна Україна» вела спеціальну рубрику «Дні братніх радянських літератур на Україні», в якій розповідала про перебування представників письменницьких кіл усіх республік на Україні і про Дні татарської літератури. Зокрема, обласна газета «Прапор перемоги», а також міські газети «Кадиевский рабочий», «Слово Краснодарца», міст Лисичанська і Северодонецька приділили багато уваги цій події, інформуючи читачів про досягнення майстрів слова Татарії, публікуючи вірші татарських поетів та прозу Р. Харіса, Ш. Галієва, Ш. Рахілова, І. Галімова, Н. Таркулова та ін.

⁵ «Закарпатська правда», 26 вересня 1971 р.

⁶ «Закарпатська правда», 30 вересня 1971 р.

* Слід зазначити, що в ряді газет одна і та ж культурна подія визначається різною термінологією. Так, відзначення узбецької літератури на Донеччині у «Радянській Донеччині» (24.XI.71 р.) визначається як Дні, а в газеті «Літературна Україна» (30.XI.71 р.) — як Тиждень. В подібних випадках доцільно іменувати дані події за термінологією республіканської преси, зокрема, повідомлень РАТАУ.

Проведення Днів бурятської літератури на Волині широко коментували газети «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Радянська Волинь» (13—16.VI).

В 1972 р. газета «Крымская правда» під час проведення Днів регулярно давала матеріали про зустрічі чуваських літераторів з письменниками Криму, про обмін їх творчими досягненнями, а також про зустрічі з трудящими області.

Протягом 1973—1975 рр. на території України було проведено Тиждень російської літератури на Буковині (травень 1975 р.), Тиждень абхазької літератури на Запоріжжі (грудень 1974 р.), Дні радянської літератури на Ворошиловградщині (квітень 1973 р.), Дні радянської літератури на Одещині (травень 1973 р.), Дні літератури і мистецтва Білоруської РСР (червень 1975 р.), Дні літератури і мистецтва Естонської РСР (листопад 1975 р.).

Перед проведенням Днів літератури і мистецтва Білоруської РСР на Україні (18—27.VI — 1975 р.) «Радянська Україна» виступила з рядом матеріалів про досягнення літератури братньої Білорусії. В газеті було надруковано інтерв'ю з Головою Президії Верховної Ради Білоруської РСР Ф. О. Сургановим (8.VI.75 р.), а 12.VI — статтю «Животворні джерела братерства» і бесіду кореспондента РАТАУ з міністром культури Білоруської РСР Ю. М. Михневичем. 20 червня «Радянська Україна» широко коментувала кінофестиваль білоруських фільмів, який проходив одночасно у Києві, Одесі, Дніпропетровську, Ровно, Львові. «Літературна Україна» опублікувала 12 повідомлень, а також ряд творів білоруських письменників, 6 біографічних довідок про них, фотографії. Загалом газета вмістила 34 матеріали на цю тему. Преса республіки широко висвітлювала поїздки митців братньої Білорусії до Донецька, Одеси, Луцька, Житомира.

В 1971 році відбувся Тиждень дружби української і російської літератур на Белгородщині (червень 1971 р.), в якому взяли участь митці харківської письменницької організації і РРФСР. Про цю подію широко розповіла газета «Літературна Україна» від 15 червня 1971 р. Дні української літератури в м. Тольятті, що відбувалися з 25 по 31 березня, знайшли своє висвітлення в газеті «Літературна Україна» (21 червня 1971 р.).

Значну кількість матеріалів давала республіканська преса про проведення в 1972 році (23—31.III.) Днів української літератури і мистецтва в Туркменії. З 23 березня по 14 квітня газета «Літературна Україна» опублікувала 28 різних матеріалів. Серед них особливу увагу привертають повідомлення про відкриття виставки української книги та фестивалю українських кінофільмів на землі Туркменії, відкриття в Ашхабаді пам'ятника Т. Г. Шевченку, виставки творів образотворчого мистецтва, на якій було представлено 300 робіт живописців, графіків⁷. Переважно це були повідомлення РАТАУ та спецкорів газети «Літературна Україна» про поїздки делегації України в міста Чарджоу, Мери, Красноводськ, Ташауз, а також про нагородження творчих колективів та діячів культури УРСР Почесними грамотами Президії Верховної Ради Туркменської РСР, про обмін пам'ятними подарунками⁸.

У 1972 році відбулися Дні української літератури в Калмицькій АРСР (квітень). Вони висвітлювалися в «Літературній Україні» і «Запорізькій правді». Дні літератури і мистецтва Вінниччини в Кабардино-Балкарії (22—26 жовтня) висвітлювалися у «Вінницькій правді».

⁷ «Літературна Україна», 24, 28 березня 1972 р.

⁸ Там же, 4 квітня 1972 р.

Про Дні української літератури в Мордовській АРСР писала «Літературна Україна». Ця ж газета розповідала про Тижні української літератури в Ленінграді, на Уралі, куди виїздили у квітні 1972 р. письменники Дніпропетровщини.

В 1973—1975 рр. відбулося 5 Тижнів і Днів української літератури в братніх республіках.

Про Дні літератури і мистецтва Української РСР (21—29.IV.74 р.) в Естонській РСР писали республіканські газети «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Культура і життя», «Правда Украины». Так, «Радянська Україна» 19 червня відкрила рубрику «Дні літератури і мистецтва Української РСР в Естонській РСР», яку закінчила 30 червня. Крім повідомлень, газета опублікувала 3 інтерв'ю з учасниками Днів. Газети «Літературна Україна» та «Культура і життя» вмістили про цю подію 5 повідомлень РАТАУ, 7 повідомлень спецкорів з місця подій, 2 статті, 3 замітки.

Таким чином, для періоду дев'ятої п'ятирічки характерний інтенсивний розвиток соціалістичних за змістом, національних за формою літератур. Саме в роки дев'ятої п'ятирічки особлива увага приділялася розвитку і взаємозбагаченню братніх літератур і мистецтва, про що свідчать проведені за цей період Декади, Тижні і Дні братніх літератур і мистецтва.

Ці культурні заходи є яскравим прикладом практичного втілення політики КПРС, спрямованої на дальше зміцнення дружби і співробітництва трудящих багатонаціональної Радянської держави, розквіт культур народів СРСР.

СПІВРОБІТНИЦТВО ТРУДОВИХ КОЛЕКТИВІВ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У БОРОТБІ ЗА ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СРСР (1926—1937 рр.)

В. М. КРИВОНІС (Київ)

Економічна могутність багатонаціональної Радянської держави в реконструктивний період великою мірою залежала від об'єднання народного господарства окремих союзних республік. В рамках єдиного народногосподарського комплексу, що створювався в роки перших п'ятирічок, втілювалося в життя поставлене В. І. Ленінін завдання про завоювання техніко-економічної незалежності СРСР. Планом реконструкції народного господарства поряд з переобладнанням і розширенням діючих підприємств передбачалося широке промислове будівництво, яке мало спиратися на економічний потенціал і господарські досягнення всіх братніх республік.

Перший п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР, що набув сили закону з травня 1929 р., визначив вклад кожної республіки в соціалістичне будівництво. РСФРР і Українській СРР відводилося в ньому роль основної бази реконструкції народного господарства, технічного озброєння нових промислових районів¹. На їх розвиток виділялося більше половини державних капіталовкладень з тим, щоб роз-

¹ Див.: Пятилетний план народнохозяйственного строительства СССР, т. 3, 2-е изд., М., 1929, стор. 16.

ширити і оновити основні фонди промисловості. Прискорений розвиток старих промислових районів, в тому числі й на Україні, зумовлювався крайньою необхідністю широкого виготовлення промислового обладнання, яке в той час ще імпортувалося, тоді як виробництво деяких його видів на підприємствах країни було цілком можливим, враховуючи досягнутий радянським машинобудуванням рівень техніки і кваліфікації робітників².

Спеціалізуючись на складному машинобудуванні, Російська Федерація і Україна сприяли прискореному індустріальному розвитку інших радянських республік, кожна з яких розвивала певну галузь виробництва або ряд взаємозв'язаних галузей. Такими галузями для Узбекистану, наприклад, було виробництво бавовни, для Казахстану — кольорових металів, Закавказзя — кольорових металів і продукції спеціалізованого легкого машинобудування, для Білорусії — деревообробка і виробництво будівельних матеріалів. Зростання суспільного виробництва протягом першої п'ятирічки супроводжувалося поглибленням суспільного поділу праці, що стало важливою умовою мобілізації природних і людських ресурсів Союзу РСР для розв'язання складних завдань індустріалізації, зміцнення економічної самостійності і обороноздатності країни.

Плануючи завдання на другу п'ятирічку, партія і уряд керувалися тим, що в СРСР уже було створено власну виробничо-технічну базу. XVII з'їзд ВКП(б), зокрема, наголосив, що «основним і вирішальним господарським завданням другої п'ятирічки є завершення реконструкції всього народного господарства. Вирішальною ж умовою завершення технічної реконструкції народного господарства... повинно стати освоєння нової техніки і нових виробництв»³.

Характерною рисою економічного співробітництва радянських республік у роки перших п'ятирічок було об'єднання їх зусиль у розв'язанні складних завдань індустріалізації, технічного переоснащення промисловості, допомога промислово розвинених республік слаборозвиненим. Особливо плідним було співробітництво трудових колективів передових підприємств РСФРР і України у налагодженні виробництва тих агрегатів, машин і механізмів, які імпортувалися в СРСР і відігравали важливу роль у реконструкції промисловості. У 1927 р. ВРНГ СРСР рекомендувала машинобудівним заводам Російської Федерації і України налагодити постійний обмін технічною інформацією, робочими комісіями і спеціалістами для якнайшвидшого створення і введення в експлуатацію нового обладнання⁴.

Такий обмін сприяв удосконаленню вітчизняного машинобудування, прискорював освоєння нових виробництв. Так, луганські паровозобудівники значно скоротили строки переходу на випуск паровозів нової для них серії «С», використавши конструкцію, розроблену на Коломенському заводі⁵. На виробництво першого потужного паровоза серії «ФД», спроектованого разом з коломенськими та саратовськими паровозобудівниками, луганчани затратили всього 70 днів⁶. Протягом

² Там же, стор. 124.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (далі — КПРС в резолюціях...), ч. III, К., 1954, стор. 193.

⁴ Братское содружество союзных республик в развитии народного хозяйства СССР. 1917—1971 гг. (далі — Братское содружество союзных республик...), М., 1973, стор. 117.

⁵ Индустриализация СССР. 1926—1928 гг. Документы и материалы, М., 1969, стор. 179.

⁶ Пятилетка в четыре года. Сборник, М., 1933, стор. 142.

1926—1929 рр. спільними зусиллями робітників ленінградського заводу «Електросила», московського «Динамо» та Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ) було освоєно випуск кількох видів електроапаратури, що раніше імпортувалася⁷.

Особливо вагомою була допомога робітників РСФРР у технічному оснащенні Донбасу. За кресленнями ленінградських конструкторів колектив Горлівського машинобудівного заводу виготовляв зняте з імпорту шахтне обладнання. Уже в 1933 р. вугільна промисловість Донбасу була повністю забезпечена основними механізмами вітчизняного виробництва для підрубування, відкатки і подачі вугілля на-гора. Дальші пошуки ленінградських, московських, харківських і горлівських конструкторів і вчених були спрямовані на створення вугільного комбайна. Освоїти виробництво його нових зразків мав Горлівський завод, окремі вузли зобов'язалися виготовити робітники «Красного путиловца» та московського заводу «Оргаметалл»⁸.

Гострою протягом усього реконструктивного періоду була проблема металу. Хоч на початок першої п'ятирічки в країні виплавлялося сталі більше, а чавуну лише трохи менше, ніж у 1913 р., постійно відчувалася нестача металу. Основним споживачем його було вітчизняне машинобудування, випуск продукції якого на цей час збільшився в 2,5 раза проти 1913 р. Завдяки заходам, вжитим партією і урядом, масовому героїзму радянських людей тільки за роки першої п'ятирічки кількість домен зросла з 69 до 102, мартенів — з 202 до 265⁹. Таке зростання виробничих об'єктів металургії вимагало відповідного збільшення виробництва металургійного обладнання. Вітчизняне машинобудування з цим завданням успішно справилося.

Великим досягненням у роки першої п'ятирічки було освоєння виробництва блюмінгів. Перший блюмінг для Макіївського металургійного заводу, за який американці вимагали 16 млн. крб. золотом, виготовили іжорці — засновники радянського блюмінгобудування. У 1931—1932 рр. колективом Іжорського заводу було побудовано 4 блюмінги, в тому числі два — для металургійних підприємств Української РСР. Електрообладнання для всіх блюмінгів у надзвичайно короткий строк (для першого блюмінга, наприклад, майже в два рази швидше, ніж це робила американська фірма «Дженерал електрик», яка мала багаторічний досвід у цій галузі) було виготовлено вітчизняними підприємствами: ленінградськими заводами «Електросила» і «Електроапарат» та Харківським електромеханічним заводом¹⁰.

Значно зріс потенціал вітчизняного важкого машинобудування в роки другої п'ятирічки, коли стали до ладу такі гіганти, як Уралмашзавод (1933 р.) та Новокраматорський завод важкого машинобудування (1934 р.). Один тільки Новокраматорський завод, у будівництві та постачанні обладнання якому брали участь колективи ленінградських підприємств ім. Кірова, «Ильич», ім. Свердлова, московських — «Красный пролетарий» і «Самоточка», мінського — «Энергия», а також Іжевського та інших заводів братніх республік, протягом року міг повністю забезпечити устаткуванням 3 металургійні заводи — 6 доменних печей, 30 мартенів, 19 прокатних станів, 10 газоповітродувок. Крім того,

⁷ «Генератор», 7 листопада 1932 р.

⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 2757, оп. 1, спр. 358, арк. 75; ЦДАНГ СРСР, ф. 8070, оп. 1, спр. 179, арк. 207, 211; спр. 182, арк. 37; спр. 183, арк. 26.

⁹ «За советскую машину», 1932, № 21, стор. 12.

¹⁰ «За советскую машину», 1933, № 21, стор. 12; 1932, № 6, стор. 11; За освождение от импорта в тяжелой промышленности, М.—Л., 1932, стор. 9—10; «Генератор», 8 грудня 1931 р.

завод мав випускати обладнання для коксових установок, для хімічних і нафтопереробних заводів, високоякісні поковки і відливки для турбін, колінчаті вали для потужних дизелів тощо. Після повного введення в дію Уральський і Новокраматорський заводи щорічно випускали на 350 млн. крб. золотом продукції, яка раніше в основному купувалася за кордоном¹¹.

Як уже зазначалося, Іжорський машинобудівний завод у роки соціалістичної реконструкції почав спеціалізуватися на виготовленні блюмінгів та іншого складного устаткування. Протягом 1933—1934 рр. завдяки зусиллям його колективу з імпорту було знято гільйотинні ножиці для різання гарячих і холодних сталевих заготовок, трубопрокатні стани (системи «штифель») для Нікопольбуду та інше металургійне обладнання. Величезний виробничий досвід іжорців запозичили робітники Старокраматорського заводу при виготовленні блюмінга для Магнітогорського металургійного заводу¹². Іжорці, у свою чергу, використали досвід ливарників Краматорська, які починали освоювати виробництво шаботів — основи для потужних молотів, що за складністю виготовлення і величиною дорівнюють головній станині блюмінга. Вони відлили два 75-тонні шаботи для тракторних заводів Сталінграда і Харкова. Це досягнення тим більш вагоме, якщо врахувати, що зроблені на американських заводах відливки не витримали випробування¹³.

Таким чином, найвагоміші досягнення радянського машинобудування стали можливими в результаті тісної взаємодії, обміну виробничим досвідом трудових колективів, що йшли в авангарді всенародної боротьби за техніко-економічну незалежність Радянської країни. Успіхи в освоєнні нових виробництв, досягнуті спільними зусиллями, ставили продукцію вітчизняної промисловості на рівень останніх світових технічних досягнень. Показовою щодо цього є історія створення в 1931 р. першої радянської електросталеплавильної печі з автоматичним регулюванням. Два місяці роботи печі на заводі «Електросталь» показали, що за якістю металу (інструментальна сталь) і тривалістю плавки піч не поступається кращим зарубіжним зразкам. При конструюванні апаратури автоматичного регулювання робітниками та інженерами ХЕМЗу було розроблено принципово новий прогресивний метод, що не мав аналогії в зарубіжній практиці¹⁴.

Важливе значення для успішної боротьби за збільшення виробництва металу, обмеження його імпорту мало створення в роки перших п'ятирічок Урало-Кузнецького комбінату (УКК). З введенням у дію Магнітогорського і Кузнецького заводів, які будувала вся країна, було досягнуто істотних прогресивних зрушень у територіальному розміщенні чорної металургії в Російській Федерації при одночасному значному збільшенні виплавки чавуну і сталі на підприємствах України. Питома вага східних районів СРСР у загальній виплавці чавуну збільшилася з 21% у 1927/28 р. до 25% у 1932 р.¹⁵ На початок 1937 р. тут вироблялася третина чавуну, сталі і прокату¹⁶.

Сила творчої взаємодопомоги братніх народів з усією повнотою виявилася при виконанні замовлень східного вугільно-металургійного

¹¹ Див.: «За советскую машину», 1932, № 3, стор. 18, 19; 1933, № 21, стор. 12; 1934, № 20, стор. 6.

¹² Історія Української РСР. У восьми томах десяти книгах, т. 6, К., 1977, стор. 204.

¹³ За освобождение от импорта в тяжелой промышленности, стор. 13.

¹⁴ «Генератор», 14 лютого 1932 р.

¹⁵ Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства Союза ССР, М., 1934, стор. 230.

¹⁶ Братское содружество союзных республик..., стор. 240.

комплексу. Активну участь у його створенні і оснащенні найновішим обладнанням узяв робітничий клас Української РСР. Колективи всіх металургійних заводів, а також більш як 20 машинобудівних підприємств союзного і республіканського підпорядкування та місцевої промисловості України мобілізували свої зусилля на освоєння виробництва устаткування для комплексу, яке доти в основному імпортувалося. Замоквлення для Магніто- і Кузнецькбуду перебували під постійним контролем робітничої громадськості. Рішення виробничої конференції підприємств Донбасу (червень 1931 р.), зокрема, зобов'язували в 5-денний строк довести замовлення до кожного цеху, бригади, робочого місця, підтримати «хвилю зустрічних пропозицій» робітників про строки і якість виконання», створити в кожному цеху пости, мобілізувати всі внутрішні ресурси на виробництво устаткування для УКК¹⁷.

Бойовим лозунгом робітників Дніпропетровського мостового заводу стали слова «Пароль — Магнітобуд». На виробничих нарадах було розроблено зустрічні плани, згідно з якими строки виконання замовлень скорочувалися на 15 днів. Бригади, очолювані Костишиним, Волошиним та Щербаковим, здали головні частини устаткування для перших двох домен на 7 тижнів раніше визначеного строку¹⁸. Обмін досвідом боротьби за дострокове введення в дію механізмів, агрегатів і конструкцій взяли під свій контроль газети «Мостовик» (Дніпропетровськ) і «Опыт стройки» (Магнітогорськ).

Вагомі досягнення київських трудових колективів — «Ленкузні», «Червоного двигуна», «Більшовика» та кабельного заводу — у боротьбі за освоєння виробництва устаткування були відзначені представником Магнітобуду на конференції ударників виробництва у січні 1932 р. Учасники конференції закликали «всі заводські організації, всю робітничу масу мобілізувати всі свої творчі сили на конструювання радянських машин і обладнання, заміну імпортного устаткування радянським з метою повного звільнення СРСР від іноземної залежності»¹⁹.

У всенародну боротьбу за створення східної металургійної бази країни активно включилися й залізничники України. Викликавши на змагання працівників Жовтневої, Західної та Рязано-Уральської залізниць, вони стали ініціаторами швидкісної доставки вантажів на Схід. Сформований 23 серпня 1931 р. на Південно-Західній залізниці перший ударний комсомольський прямий поїзд прибув у Магнітогорськ через 14 діб замість 1,5—2 місяців, як звичайно. Згодом було відправлено ще 5 таких маршрутів і останній побив рекорд — вантаж прибув на місце призначення через 11 діб²⁰.

Створення зусиллями братніх народів СРСР другої вугільно-металургійної бази викликало зміщення машинобудування, особливо важкого і транспортного, на Схід. Було споруджено заводи сільськогосподарських машин і механічний ім. Ілліча — у Ташкенті, металургійного обладнання — у Свердловську, тракторний — у Челябінську. Всі вони освоювали виробництво машин і обладнання, що раніше надходили з-за кордону.

Зростання енергетичної озброєності східних районів СРСР мало таке ж значення для збільшення їх промислового потенціалу, як Дніпрогес — цей символ братерства і взаємодопомоги народів — для України. Введення в дію нових енергетичних потужностей в Середній Азії,

¹⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 926, арк. 31—32; ЦДАЖР СРСР, ф. 7676, оп. 1, спр. 111, арк. 78—80.

¹⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 7676, оп. 1, спр. 111, арк. 6.

¹⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1331, арк. 58.

²⁰ Там же, арк. 33, 44.

Закавказзі і Казахстані дало змогу налагодити тут цілий ряд нових виробництв. Поряд з Ленінградським металічним заводом, турбіни якого тільки за роки першої п'ятирічки було встановлено на 156 електростанціях і заводах країни²¹, важливу роль у розвитку енергетики східних районів відігравав ХЕМЗ. Сконструйовані й виготовлені на заводі генератори і трансформатори діяли на електростанціях Ташкента, Єревана, Ленінграна та інших міст. З 1930 р. завод приступив до розробки високовольтних агрегатів для живлення залізниць Сурамського перевалу (Кавказ) і Луневської лінії (Урал). На цьому замовленні було зекономлено понад 3 млн. крб. золотом, тільки технічні креслення коштували 20 тис. крб. золотом²². Більшість замовлень по електрифікації лінії на Сурамському перевалі, що мала важливе значення для експортних перевезень нафти, колектив ХЕМЗу відвантажив на початку 1932 р., хоча строк їх виконання закінчувався в 1933 р.²³

Промислові підприємства Російської Федерації і України забезпечували устаткуванням і ряд інших галузей виробництва, на яких спеціалізувалися східні райони. Виробництво обладнання для текстильних підприємств Сибіру і Середньої Азії освоїли, зокрема, колективи Тульського та Київського Червонопрапорних заводів. Текстильні машини, зроблені на Київському заводі, з успіхом витримували конкуренцію на ринках Туреччини і Персії²⁴. Значний вклад у розробку покладів кольорових і рідкісних металів, які мали особливо важливе значення для ліквідації залежності господарства країни від імпорту, вніс колектив Харківського заводу ім. Т. Г. Шевченка. Продукція заводу надходила на новобудови мідеплавильної промисловості Середньої Азії, спеціальної металургії Закавказзя і Уралу, золотоплатинової промисловості Сибіру. Підприємства Української РСР, що спеціалізувалися на виробництві устаткування для хімічних і цукрових заводів, повністю обладнали цукрові комбінати в нових районах бурякосіяння — Киргизії, Південному Казахстані і на Алтаї. Київський завод «Більшовик», зокрема, протягом 1932 р. забезпечив устаткуванням перший цукровий завод у Грузії²⁵.

У ході виконання накреслень перших п'ятирічних планів корінні зміни відбулися в розміщенні продуктивних сил, у галузевій структурі промисловості всієї країни і кожної республіки зокрема. Успішно розв'язувалася проблема наближення промислових підприємств до джерел сировини і ринків збуту продукції, що сприяло раціональному використанню природних і трудових ресурсів усіх республік. Об'єднуючи зусилля братніх радянських народів, партія і уряд спрямовували їх на створення такої структури господарства, яка б забезпечувала внутрішнє виробництво необхідної сировини і матеріалів, що було необхідною умовою досягнення техніко-економічної незалежності СРСР.

Перші п'ятирічки — це роки будівництва і освоєння цілого ряду великих промислових об'єктів. Жодна будова, жоден завод не могли обійтися без кваліфікованих кадрів. Велику допомогу подали робітники Москви, Ленінграда і Сталінграда під час монтажу і наладки устаткування на ХТЗ. Ряд нових виробництв колектив харківських парово-

²¹ История СССР. С древнейших времен до наших дней, т. VIII, М., 1967, стор. 500.

²² Див.: «Наши достижения», 1933, № 1, стор. 53; «Генератор», 21 січня 1932 р.

²³ «Генератор», 12 лютого 1932 р.

²⁴ «За советскую машину», 1933, № 3, стор. 14; 1934, № 18, стор. 20.

²⁵ ЦДАНГ СРСР, ф. 7996, оп. 1, спр. 647, арк. 53; ЦДАЖР УРСР, ф. 2757, оп. 1, спр. 453, арк. 15; «За советскую машину», 1932, № 51, стор. 12.

зобудівників освоїв з допомогою лєнінградців. Підготовка кадрів для Дніпропетровського алюмінієвого комбінату зосереджувалася на першому радянському дослідному заводі по виробництву алюмінію в Лєнінграді²⁶. 30 інженерів і техніків Харківського турбогенераторного заводу опановували мистецтво освоєння нових виробництв на лєнінградському заводі «Електросила». 2000 робітників ХТЗ підвищували свою виробничу кваліфікацію на Сталінградському тракторному та лєнінградському заводі «Красный путиловец». А всього тільки протягом 1931—1932 рр. на підприємствах РСФРР для новобудов України було підготовлено більше 7300 робітників²⁷.

У свою чергу, на підприємствах Української РСР проходили перепідготовку і здобували кваліфікацію робітники з інших союзних республік. Понад 400 кваліфікованих робітників для Магнітогорська і Кузнецька було підготовлено на Костянтинівському металургійному заводі ім. Фрунзе. 42 спеціалісти для будівництва і монтажу обладнання комбайнових заводів відправилися у Саратов і Ростов після закінчення 7-місячних курсів на запорізькому заводі «Комунар». Спеціалістів трубопрокатного виробництва готував Дніпропетровський завод ім. Леніна. У 1933 р., зокрема, на підприємстві було підготовлено 10 інженерів і кілька десятків робітників для Первоуральського трубопрокатного заводу²⁸.

Велике значення для оволодіння новими виробництвами мали виробничі екскурсії. У 1931 р. делегації робітників-раціоналізаторів Торецького і Краматорського заводів відвідали підприємства Москви і Лєнінграда з метою вивчення передових методів праці. Досвідом, нагромадженим новаторами виробництва, поділився колектив Харківського паровозобудівного заводу зі своїми колегами з Московського автозаводу. В себе ж паровозобудівники з успіхом впровадили 10 раціоналізаторських пропозицій робітників Сталінградського тракторного заводу²⁹.

Важливою формою мобілізації творчої ініціативи має на боротьбу за виконання планів народногосподарського розвитку, за ліквідацію залежності від імпорту було соціалістичне змагання. «Це змагання, — писав голова ЦВК СРСР М. І. Калінін, — не відчужує, а згуртовує, не руйнує, а цементує народи Радянського Союзу... Кожен народ хоче зайняти почесне місце в соціалістичному будівництві СРСР»³⁰. Широку підтримку серед робітників України дістав патріотичний рух трудящих Російської Федерації за успішне виконання першого п'ятирічного плану. Колективи київських підприємств підтримали почин профспілок Москви і Лєнінграда провести з 15 березня 1932 р. декаду збору коштів від впровадження раціоналізаторських пропозицій у фонд імпортої незалежності СРСР. У цей рух активно включилися передові виробничники заводів «Більшовик», ім. Лєпсе, «Лєнкузнї», «Точприладу» та інших³¹.

²⁶ «За індустріалізацію», 29 квітня 1930 р.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2675, оп. 1, спр. 128, арк. 3; Л. І. Берлін і А. І. Епштейн. Соціалістическая взаємодопомощь русских и украинских рабочих в борьбе за выполнение первой пятилетки.— Исторические записки, т. 50, М., 1955, стор. 317.

²⁸ ЦДАЖР СРСР, ф. 5469, оп. 14, спр. 540, арк. 4; ЦДАЖР УРСР, ф. 806, оп. 1, т. 2, спр. 2099, арк. 27.

²⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 5469, оп. 15, спр. 47, арк. 40; Л. І. Берлін і А. І. Епштейн. Назв. стаття, стор. 318.

³⁰ М. І. Калінін. Избранные произведения в четырех томах, т. 3, М., 1962, стор. 288.

³¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 7676, оп. 1, спр. 366, арк. 13; ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 1205, арк. 2 зв.—3; «За советскую машину», 1932, № 18, стор. 16; № 50, стор. 6.

Багатогранні виробничі зв'язки колективів Ленінградської «Електросили» і ХЕМЗу в грудні 1929 р. були скріплені договором про соціалістичне змагання. Згідно з умовами договору передбачалися розробка і впровадження у виробництво ряду нових конструкцій, удосконалення і впровадження нових технологічних процесів, заміна кольорових металів чорними та імпортних — металами вітчизняного виробництва³². Широкому обміну досвідом у справі збільшення випуску сільськогосподарських машин, освоєння виробництва їх нових типів, економії металів і матеріалів сприяло соцзмагання між заводами сільськогосподарського машинобудування: запорізьким «Комунаром» і Люберецьким (Московська область), «Красным Аксаем» (Ростов-на-Дону) і Первомайським (Бердянськ), Пермським та ім. Енгельса (Запоріжжя), «Красным путиловцем» та Харківським паровозобудівним, який був піонером тракторобудування на Україні³³.

Металурги України прийняли виклик своїх колег з Керченського заводу ім. Войкова і включились у Всесоюзний конкурс, який проходив під лозунгом «Дати країні в 1932 р. 10 млн. т чавуну»³⁴. Важливу роль у збільшенні виплавки металу відіграло Всесоюзне змагання металургів за прибуткову роботу, за відмову від державних дотацій, розпочате робітниками Макіївського заводу з ініціативи маріупольського сталевара М. М. Мазая. Багато послідовників мали коваль Горьковського автозаводу А. Х. Бусигін, український залізничник П. Ф. Кривонос, узбецька ткаля М. Насирова та інші, досвід яких став надбанням робітників у всіх союзних республіках. Збулося передбачення В. І. Леніна про те, що при соціалізмі «...сила прикладу вперше дістає можливість справити свій масовий вплив»³⁵.

У ході спільної боротьби за побудову соціалізму, зміцнення його економічних і політичних позицій багатомільйонні маси трудящих союзних республік стали на шлях самостійної творчої діяльності. Важливі кількісні і якісні зміни в робітничому класі в цілому і в національних загонах, зокрема, посилили його роль у будівництві нового суспільства, в розвитку економічного співробітництва і ліквідації техніко-економічної залежності Союзу РСР. Виробнича база радянської індустрії об'єднаними зусиллями народів СРСР і, насамперед, робітничого класу була оновлена на високому технічному рівні. В 1937 р. вітчизняна промисловість на 99,1% задовольняла потреби країни в складному технологічному обладнанні³⁶. XVIII з'їзд ВКП(б) відзначив, що в ході виконання двох п'ятирічок «СРСР перетворився в незалежну економічно країну, яка забезпечує своє господарство і потреби оборони всім необхідним технічним озброєнням»³⁷. Як показав досвід соціалістичного будівництва в роки перших п'ятирічок, важливу роль у цій справі відіграло співробітництво трудових колективів усіх союзних республік і, зокрема, РСФРР і УСРР.

* * *

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 3152, арк. 12; «Генератор», 25 грудня 1929 р.

³³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 3951, арк. 55.

³⁴ Там же, ф. 2757, оп. 1, спр. 434, арк. 44.

³⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 36, стор. 180.

³⁶ История социалистической экономики СССР, т. IV, М., 1978, стор. 293.

³⁷ КПРС в резолюциях..., ч. III, стор. 322.

БОЙОВА ВЗАЄМОДІЯ ПАРТИЗАНІВ З ЧЕРВОНОЮ АРМІЄЮ ПІД ЧАС ВИЗВОЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Ю. І. ЗІНЧЕНКО (Київ)

З перших місяців Великої Вітчизняної війни безпосередню участь у бойових операціях частин Червоної Армії брали партизани. Організатором взаємодії між формуваннями народних месників і радянськими військами була ВКП(б), яка при цьому керувалася вказівками В. І. Леніна про те, що «...ніколи партія пролетаріату не може вважати партизанську війну єдиним чи навіть головним засобом боротьби; що цей засіб повинен бути підпорядкований іншим, повинен бути узгоджений з головними засобами боротьби...»¹.

Великого розмаху набула взаємодія військ і партизанів під час визволення Радянської України. Про те, як здійснювалася вона в ході форсування Дніпра, боїв за Лівобережжя і західні області республіки, йдеться в ряді спеціальних праць, а тема взаємодії частин Червоної Армії і партизанів під час визволення Правобережної України висвітлюється лише в одній статті².

В даному повідомленні зроблено спробу розкрити основні форми цієї взаємодії саме під час визволення Правобережжя.

Для того, щоб затримати стрімке просування радянських військ, які 6 листопада 1943 р. визволили столицю Радянської України — Київ — і швидко рухалися далі на південний захід, гітлерівське командування терміново перекинуло в район Києва значні сили. Зосередивши на житомирсько-київському напрямі 15 дивізій, у тому числі 7 танкових і 1 моторизовану, гітлерівці 15 листопада перейшли у контрнаступ³. В цей час значну допомогу частинам Червоної Армії подали партизанські з'єднання та загони, що діяли в зоні військ 1-го Українського фронту. Свої удари народні месники спрямували насамперед по найважливіших комунікаціях ворога. Виконуючи вказівку ЦК КП(б)У та Українського штабу партизанського руху (УШПР), вони взяли під контроль шляхи сполучення і, особливо, залізничні вузли Коростень, Сарни, Ковель, Володимир-Волинський, Здолбунів, Шепетівку, Житомир, Бердичів, Козятин, Смілу, Знам'янку, Жмеринку, Проскурів (нині — Хмельницький), Тернопіль і Львів⁴.

Звичайно, для радянських військ, які стримували контрнаступ гітлерівців, велике значення мали дії не тільки тих партизанських формувань, що дислокувалися неподалік від лінії фронту, а й тих, що знаходилися у глибокому ворожому тилу. Останні своїми сміливими диверсіями завдавали фашистам відчутних втрат, чим також допома-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 14, стор. 9.

² П. Ф. Автомонов. Партизани. Дніпро. 1943, К., 1973; О. О. Карпов. Спільні дії радянських військ з партизанами і населенням при визволенні Донбасу. — «УІЖ», 1965, № 5, стор. 115—118; В. О. Замлинський. Допомога партизанів радянським військам у боях за повне визволення України від німецько-фашистських загарбників. — «Архіви України», 1974, № 5, стор. 10—17; його ж. З вірою у перемогу. Комуністична партія на чолі партизанської боротьби проти німецько-фашистських загарбників у західних областях України. 1941—1945, К., 1976; В. Д. Гайбонюк, Л. С. Степанов. Партійне керівництво взаємодіями партизанських загонів і комуністичного підпілля з Радянською Армією під час визволення західних областей УРСР. — Наукові праці з історії КПРС, вип. 40, К., 1970; Д. М. Ключенко. Бойова співдружність військ з партизанами і підпільниками під час визволення Правобережної України. — «УІЖ», 1975, № 6, стор. 52—59.

³ История второй мировой войны 1939—1945 гг., т. 7, М., 1976, стор. 263.

⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 2, К., 1975, стор. 390.

гали Червоної Армії. Так, партизанське з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова, діючи в основному на залізничних дільницях Ковель — Сарни, Ковель — Ровно, Ковель — Володимир-Волинський, Ковель — Брест і Ковель — Хелм, влаштовувало диверсії і на віддаленіших лініях, таких, як Брест — Пінськ, Хелм — Люблін, Люблін — Демблін та ін. У жовтні 1943 р. партизани цього з'єднання пустили під укіс 75, а в листопаді — 62 ешелони противника⁵.

З'єднання під командуванням С. А. Ковпака при допомозі Олевського партизанського загону 15 листопада 1943 р. вивело з ладу залізничні станції Олевськ і Сновидовичі. Протягом півтора місяця до підходу частин Червоної Армії ковпаківці контролювали дільницю Олевськ — Сновидовичі, знищивши при цьому 12 паровозів, 300 вагонів, 750 солдатів і офіцерів противника⁶.

Перед з'єднанням партизанських загонів під командуванням С. Ф. Маликова 15 листопада УШПР поставив завдання припинити рух ворожих поїздів на лінії Олевськ — Коростень. Для цього на дільниці Коростень — Лугини, Лугини — Білокорівичі — Олевськ були направлені спеціальні диверсійні групи, які паралізували залізничні перевози гітлерівців⁷.

Майже 90% особового складу з'єднання А. З. Одухи діяло на магістралях Шепетівського і Проскурівського залізничних вузлів. Так, загін під командуванням Музальова на дільницях залізничних ліній Шепетівка — Старокостянтинів, Полонне — Бердичів до 15 грудня 1943 р. пустив під укіс 20 ешелонів ворога; партизанський загін під командуванням К. С. Божевського повністю вивів з ладу залізницю Шепетівка — Тернопіль; окрема підривна група під командуванням М. І. Петрова пустила під укіс 40 ворожих ешелонів⁸.

В цей самий час так звану «рейкову війну» вели також з'єднання під командуванням М. І. Шукаєва, І. П. Федорова, В. А. Бегми, А. М. Грабчака та ін.

У період контрнаступу гітлерівців на київському напрямі партизани України своїми діями на комунікаціях ворога майже в 10 разів знизили пропускну спроможність дуже важливої для ворога залізниці Ковель — Ровно — Шепетівка — Бердичів, а іншу важливу магістраль — Ковель — Сарни — Київ — фактично повністю вивели з ладу. За три останні місяці 1943 р. народні месники пустили під укіс 1660 ворожих ешелонів, висадили в повітря 120 залізничних мостів⁹.

Та не тільки успішними ударами по комунікаціях ворога допомагали партизани Червоної Армії. Координуючи свої дії з діями її частин, вони визволяли міста і села, що давало можливість нашим військам з меншими втратами і швидше прориватися вперед. Так, 16 листопада 1943 р., взаємодіючи з частинами 4-ї гвардійської дивізії 13-ї армії 1-го Українського фронту, партизани з'єднання О. М. Сабурова після двадцятигодинного бою визволили від гітлерівців місто Овруч Житомирської області і втримували його до підходу регулярних частин¹⁰. З 7 листопада 1943 р. по 1 січня 1944 р. партизани з'єднання

⁵ Там же, стор. 391.

⁶ Там же, стор. 393.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 106.

⁸ Там же, ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 218—228.

⁹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 2, стор. 396.

¹⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 127—130.

С. Ф. Маликова втримували визволений ними районний центр Житомирської області Мархлевськ (нині — Довбиш), аж доки сюди не ввійшли частини 351-ї стрілецької дивізії 13-ї армії¹¹. Частина загонів цього самого з'єднання в ніч з 18 на 19 листопада 1943 р. визволила від ворога місто і залізничну станцію Ігнатпіль, чим значно допомогла підрозділам 15-го гвардійського стрілецького полку¹².

На прохання командування 1-го Українського фронту партизани з'єднань С. Ф. Маликова, О. М. Сабурова та М. Г. Салая посилили удари по тилах противника, забезпечуючи прикриття наших військ, брали участь в обороні найбільш загрозливих ділянок фронту¹³. 28 листопада 1943 р. у зв'язку з ускладненням обстановки ці з'єднання за вказівкою ЦК КП(б)У та УШПР були оперативно підпорядковані командуючому 60-ю армією генералу І. Д. Черняховському¹⁴ і разом з частинами Червоної Армії успішно стримували наступ гітлерівців.

Відбивши всі атаки ворога, війська 1-го Українського фронту 24 грудня 1943 р. розпочали Житомирсько-Бердичівську наступальну операцію. За шість днів наступу вони прорвали оборону противника, розширили прорив до 300 км по фронту і просунулися на захід на 100 км, визволивши при цьому міста Коростень, Черняхів, Корнин, Сквиру та інші населені пункти. 31 грудня радянські війська ввійшли в Житомир, 3 січня 1944 р. — в Новоград-Волинський, 4 січня — в Білу Церкву, 5 січня — в Бердичів¹⁵.

Наступ радянських військ активно підтримували партизанські формування. 30 грудня з'єднання під командуванням С. Ф. Маликова визволило і втримало м. Лугини. В ніч з 5 на 6 січня 1944 р., просуваючись на захід, партизани з'єднання підійшли до м. Костополя і, взаємодіючи з воїнами 121-ї гвардійської Гомельської стрілецької дивізії, в результаті боїв, що тривали з 8 по 14 січня, визволили його¹⁶.

Партизанські з'єднання під командуванням М. І. Наумова, В. А. Андреева, І. М. Даньшина та І. Є. Скубка, допомагаючи воїнам 181 стрілецької дивізії, з 31 грудня 1943 р. по 4 січня 1944 р. утримували м. Городницю на Житомирщині¹⁷. Водночас окремі загони з'єднання В. А. Андреева, взаємодіючи з воїнами 60-ї стрілецької дивізії, 2 січня вибили фашистів з м. Баранівки, а партизани з'єднання І. Є. Скубка 3 січня разом з бійцями Червоної Армії визволили м. Соколів Житомирської області¹⁸.

З'єднання під командуванням М. І. Наумова та І. І. Шитова у взаємодії з частинами 362 та 271 стрілецьких полків 181 стрілецької дивізії 8 січня визволили важливий для ворога опорний пункт — м. Березне Ровенської області, а з'єднання під командуванням О. М. Сабурова у бойовій співдружності з 397-ю дивізією з 1 по 21 січня вибили ворога з населених пунктів Домбровиця, Висоцьк, Велюнь, Колки, Хлевки, Удрицьк та Володимирець Ровенської області,

¹¹ Там же, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 120—122.

¹² Там же, арк. 130.

¹³ Там же, арк. 108.

¹⁴ Там же, арк. 109.

¹⁵ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 3, К., 1975, стор. 11.

¹⁶ ПА ЦП при ЦК Компартії України, ф. 67, оп. 1, спр. 1, арк. 139—142.

¹⁷ Там же, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 80, 83; ф. 81, оп. 1, спр. 1, арк. 10; ф. 69, оп. 1, спр. 3, арк. 61; ф. 103, оп. 1, спр. 1, арк. 65.

¹⁸ Там же, ф. 89, оп. 1, спр. 1, арк. 231—232; ф. 103, оп. 1, спр. 1, арк. 64.

чим значною мірою сприяли успішному наступові радянське частин¹⁹.

Партизанські розвідники добували для радянського командування цінну інформацію. Наприклад, з 28 грудня 1943 р. по 12 січня 1944 р. командування 13-ї армії 1-го Українського фронту за допомогою партизанів отримало дані про розташування військ противника в районі Олевськ — Сарни на відстані від 50 до 100 км²⁰.

В середині жовтня 1943 р., тобто тоді, коли війська 1-го Українського фронту вели бої на київському напрямі, частини 2-го і 3-го Українських фронтів провели наступальні операції на кіровоградському та криворізькому напрямках. Перейшовши у наступ, війська 2-го Українського фронту 6 грудня визволили м. Олександрію, 9 грудня — м. Знам'янку, 14 грудня — м. Черкаси. 5 січня 1944 р., відбивши контратаки противника, війська 2-го Українського фронту розпочали Кіровоградську наступальну операцію, в результаті якої 8 січня фашисти змушені були залишити м. Кіровоград.

Під час боїв на кіровоградському напрямі значну допомогу Червоній Армії подали місцеві партизани та групи партійного підпілля. Напередодні визволення області на її території боролися з ворогом понад 10 тис. радянських патріотів, об'єднаних у партизанські загони та підпільно-диверсійні групи²¹. Важливе значення для Червоної Армії мали їх удари по комунікаціях гітлерівців. Враховуючи це УШПР направив у райони Знам'янки, Сміли та Черкаси 10 партизанських груп, завдяки діяльності яких під укіс було пушено 70 ворожих ешелонів²². Партизанські загони під командуванням П. А. Дубового, А. С. Куценка та С. І. Долженка майже повністю перекрили рух на залізниці Кіровоград — Черкаси²³.

Значну допомогу наступаючим радянським військам подали партизани з'єднання І. Д. Діброви, які визволили і втримували до підходу частин Червоної Армії населені пункти П'ятихатки, Заломи, Чутівку, Плоске, Калинівку та інші²⁴, що відіграло значну роль у боях за такий великий залізничний вузол, як Знам'янка. Взаємодіючи з танкістами 31-ї танкової бригади 29-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії, партизанські загони з'єднання І. Д. Діброви 1 грудня 1943 р., долаючи опір ворога, зайняли с. Дмитрівку — важливий пункт на шляху до Знам'янки. Відповідно до плану, розробленого штабом 53-ї мотострілецької бригади і штабом партизанського з'єднання І. Д. Діброви, партизани і воїни 5 грудня перейшли в наступ на Знам'янку і після жорстоких боїв 9 грудня визволили її²⁵.

Взаємодіючи з військовою розвідкою 5-го гвардійського Зимовниківського механізованого корпусу, розвідники партизанського загону під командуванням Ф. А. Іщенко зібрали важливі відомості про розташування сил ворога у напрямі Новомиргорода та Златополя. В цей же період, з 14 грудня 1943 р. по 7 січня 1944 р., розвідники загону

¹⁹ Там же, ф. 66, оп. 1, спр. 3, арк. 65—67; ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 131—136; ф. 105, оп. 1, спр. 1, арк. 93.

²⁰ Центральний архів Міністерства оборони СРСР, ф. 361, оп. 6079, спр. 230, арк. 3.

²¹ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 2, стор. 233.

²² ПА ПП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 19, спр. 1, арк. 22.

²³ Там же, ф. 1, оп. 19, спр. 18, арк. 79.

²⁴ Там же, ф. 62, оп. 19, спр. 1, арк. 30.

²⁵ Там же, ф. 1, оп. 9, спр. 18, арк. 85—89; П. Автомонов. Назв. праця, стор. 97; Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, Дніпропетровськ, 1965, стор. 205.

«Москва», яким командував І. М. Боровиков, за завданням командування 4-ї гвардійської армії, передали в її штаб понад 40 розвідповідомлень і карту укріплень ворога на рубежі р. Сухий Ташлик²⁶.

7 січня 1944 р., під час Кіровоградської операції, прорвавши оборону противника, партизанські загони І. М. Боровикова та П. А. Дубового з'єдналися з передовими частинами радянських військ і разом з ними визволили ряд населених пунктів²⁷. Так, 8 січня партизани загону «Москва» на чолі з командиром батальйону 373-ї механізованої стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії капітаном Федоренком вели наступальні бої проти гітлерівців і зайняли кілька сіл²⁸.

В ході операції по визволенню Кіровограда значну допомогу радянським військам подали члени підпільно-диверсійної групи під керівництвом В. В. Федорова, в якій налічувалося понад 1000 членів. Коли фашисти почали тікати з міста, підпільники за вказівкою радянського командування виводили їм у тил підрозділи Червоної Армії, не давали ворогові можливості знищувати промислові об'єкти, брали участь у вуличних боях²⁹.

В результаті Кіровоградської операції радянські війська вклинилися в оборону противника і створили загрозу флангам корсунь-шевченківського угруповання фашистських військ з південного заходу. Ставкою Верховного Головнокомандування перед військами 1-го та 2-го Українських фронтів було поставлено завдання — зустрічними ударами знищити це угруповання.

24 січня війська 2-го Українського фронту розпочали розвідку боем, а наступного дня перейшли в рішучий наступ. 26 січня розпочали наступ і війська 1-го Українського фронту, а 28 січня, поблизу Звенигородки, війська обох фронтів з'єдналися, завершивши оточення ворожого угруповання, яке 17 лютого 1944 р. після кровопролитних боїв перестало існувати.

Велику допомогу під час Корсунь-Шевченківської операції подали радянським військам партизанські формування та місцеве населення. Так, загін народних месників під командуванням М. О. Дудченка з'єднання В. К. Щедрова 3 лютого злився з частинами 206-ї стрілецької дивізії 27-ї армії 1-го Українського фронту і разом з ними брав участь у знищенні ворожого угруповання. Два інші загони (командири П. М. Могильний і Я. П. Подтикан) цього самого з'єднання прикривали фланги 206-ї стрілецької дивізії і разом з її підрозділами визволили ряд населених пунктів, у тому числі опорний пункт ворога с. Бровихи³⁰.

Партизанський загін з Кіровоградщини під командуванням Н. М. Стройкова провів значну роботу по дезорганізації військ противника, які направлялися на допомогу оточеним³¹.

Активно допомагало радянським військам і місцеве населення. Наприклад, жителі с. Квітки (близько 500 чол.), влившись до 180-ї стрілецької дивізії, із зброєю в руках відбивали контратаки ворога³².

²⁶ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 18, арк. 98, 136.

²⁷ Там же, арк. 98—151.

²⁸ Там же, арк. 136.

²⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза, т. 4, М., 1962, стор. 62.

³⁰ «УІЖ», 1965, № 5, стор. 25.

³¹ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 18, арк. 86.

³² Корсунь-Шевченковская битва, К., 1975, стор. 25.

Дії партизанів та місцевого населення під час Корсунь-Шевченківської битви дістали високу оцінку командуючого 2-м Українським фронтом І. С. Конєва³³.

Майже одночасно з Корсунь-Шевченківською операцією війська 1-го Українського фронту силами 13-ї і 60-ї армій здійснили Луцько-Ровенську наступальну операцію (27 січня—11 лютого 1944 р.), в результаті якої 2 лютого було визволено міста Луцьк і Ровно, а 11 лютого — Шепетівку. Під час проведення цієї операції радянські війська підтримували безпосередній контакт з партизанами. На початку 1944 р. в зоні наступу частин 1-го Українського фронту дислокувалися 22 партизанські з'єднання чисельністю 31 706 чол.³⁴ Дії військових підрозділів та партизанських формувань були заздалегідь сплановані штабом фронту та УШПР³⁵.

Партизанські з'єднання В. А. Бегми, І. П. Федорова і Н. В. Таратути, просуваючись за завданням командування у напрямі м. Ровно і взаємодіючи з радянськими військами, визволили населені пункти Володимирець, Рафалівку, Городницю, Сильне, Цумань³⁶. Після визволення нашими військами Луцька фашисти зробили відчайдушну спробу знову захопити його. На прохання командування 27-ї кавалерійської бригади партизани з'єднання І. П. Федорова з 22 по 24 лютого відбивали атаки ворога до підходу підкріплення³⁷.

Взаємодіючи з частинами 60-ї армії, що наступали в шепетівському напрямі, партизанські загони з'єднання А. З. Одухи визволили населені пункти Острог, Славути, Ляхівці (Білогір'я) і втримували їх до підходу регулярних військ³⁸. Важливе значення для успішного наступу радянських військ мало оволодіння опорним пунктом ворога м. Ізяславом. У зв'язку з цим командування з'єднань А. З. Одухи, С. А. Олексенка та Ф. С. Кота прийняли рішення несподіваним ударом вибити фашистів з міста і втримувати його до підходу регулярних частин. При допомозі полку Червоної Армії 16 лютого цей план партизанами був успішно здійснений³⁹.

З'єднання партизанських загонів під командуванням О. М. Сабурова, взаємодіючи з частинами 397-ї дивізії 13-ї армії, протягом січня—лютого зайняли і втримували до підходу регулярних частин ряд важливих опорних пунктів ворога по р. Горинь⁴⁰.

Бойові дії партизанів України взимку 1944 р. високо оцінив командуючий 1-м Українським фронтом генерал М. Ф. Ватутін⁴¹.

30 січня 1944 р. війська 3-го Українського фронту (командуючий генерал Р. Я. Малиновський) при допомозі військ 4-го Українського фронту (командуючий генерал Ф. І. Толбухін) розпочали Нікопольсько-Криворізьку наступальну операцію, головне завдання якої полягало в ліквідації плацдармів противника на лівому і правому берегах Дніпра в районах Нікополя та Кривого Рогу, звідки гітлерівці розраховували

³³ І. С. Конєв. Записки командуючого фронтом, М., 1972, стор. 138.

³⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 3, стор. 76.

³⁵ И. М. Белкин. 13-я армия в Луцко-Ровенской операции 1944 г., М., 1960, стор. 55—56.

³⁶ ПА ИП при ЦК Компартии Украины, ф. 68, оп. 1, спр. 1, арк. 151; ф. 62, оп. 1, спр. 74, арк. 23; ф. 69, оп. 1, спр. 1, арк. 36.

³⁷ Там же, ф. 68, оп. 1, спр. 1, арк. 153.

³⁸ Там же, ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 235—240.

³⁹ Там же, ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 36—56; ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 253—265.

⁴⁰ Там же, ф. 65, оп. 1, спр. 1, арк. 132—136; З. А. Богатырь. Борьба в тылу врага, М., 1969, стор. 367.

⁴¹ «Правда Украины», 23 лютого 1944 р.

підтримати своє угруповання, блоковане радянськими частинами в Криму.

5 лютого, оволодівши селищем Апостолове, війська 3-го Українського фронту розчленили 6-ту німецьку армію на два угруповання — нікопське та криворізьке. В результаті успішних дій військ обох фронтів 8 лютого було визволено від ворога м. Нікополь, а 22 лютого — м. Кривий Ріг.

Партизанські загони і групи, що діяли в зоні наступу наших військ, сприяли їх успішному просуванню вперед. Оскільки місцевість тут була малолісною, в цьому районі діяли невеликі партизанські загони та диверсійні групи. Для посилення ефективності допомоги наступаючим частинам Червоної Армії з тилу штабом партизанського руху при 3-му Українському фронті в Дніпропетровську область було направлено 13 організаторських груп⁴². Через одну з них партизанський загін Широківського району під командуванням Г. М. Седнева встановив зв'язок з військовою частиною 5053 4-го Українського фронту, куди передавав розвіддані про розташування ворога. З 7 по 14 лютого 1944 р. партизанська група П. М. Погрібного та Д. І. Доценка, підтримуючи наступ 4-ї гвардійської дивізії, вела бій з фашистами в с. Широкому. 11 лютого партизанська група Я. Я. Сирка при підтримці інших груп за завданням командування 4-ї гвардійської дивізії тримала оборону в с. Микола-Козельськ (Миколаївка). Крім цього, партизани тримали оборону в селах Радевичеве, Кривий Балці, колгоспі «Надія», визволених за участю народних месників⁴³.

На початку лютого Ставка Верховного Головнокомандування приступила до підготовки нових наступальних операцій, які мали завершити вигнання окупантів з Правобережної України. Згідно з планом Ставки 1-й Український фронт під командуванням Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова розпочав Проскурівсько-Чернівецьку операцію. З 4 березня по 17 квітня 1944 р. війська фронту просунулися на 80—350 км, визволивши значну територію Правобережжя, зокрема обласні центри Вінницю, Проскурів, Тернопіль і Чернівці⁴⁴.

Для успішного проведення операції радянським військам необхідно було непомітно для ворога провести перегрупування своїх сил. Зробити це допомогли партизани Кам'янець-Подільської області. Розмістившись за 30—40 км попереду радянських військ, з'єднання С. А. Олексенка, А. З. Одухи та Ф. С. Кота створили, по суті, другу лінію фронту, через яку не зміг проникнути жодний ворожий розвідник. У той же час дані про розміщення гітлерівських військ через партизанів систематично ставали відомими радянському командуванню⁴⁵.

З перших днів наступу партизани згаданих з'єднань активно допомагали нашим частинам у проведенні операції. Зокрема, при підтримці загону ім. В. І. Леніна з'єднання А. З. Одухи було визволено м. Ямпіль⁴⁶.

Значну допомогу подали партизани і підпільники військам, які наступали на вінницькому напрямі. Так, разом з воїнами 625-го полку підпільники міст Вінниці, очолювані Євтушенком, та Жмеринки, якими керував М. П. Севериненко, а також бійці партизанського за-

⁴² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 62, оп. 21, спр. 2, арк. 33—41.

⁴³ Днепропетровская область в годы Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945. Сборник документов и материалов, Днепропетровск, 1962, стор. 129—131.

⁴⁴ Украинская ССР в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., т. 3, стор. 29.

⁴⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 97, оп. 1, спр. 1, арк. 143—144.

⁴⁶ Там же, ф. 96, оп. 1, спр. 1, арк. 282—283.

гону «Радянська Україна» брали участь у визволенні Вінниці і Жмеринки ⁴⁷.

Партизани Другого з'єднання ім. В. І. Леніна Вінницької області під командуванням А. С. Мичковського з 10 січня по 20 березня 1944 р. знищили 4 ешелони, 542 автомашини, 7 шосейних та залізничних мостів, понад 1000 солдатів і офіцерів противника ⁴⁸.

Народні месники Тернопільщини сприяли успішному просуванню вперед частин 13-ї армії. Так, з 14 по 16 березня партизанське з'єднання під командуванням М. І. Шукаєва вело наступальні бої у взаємодії з 371-м Сибірським артилерійським полком ⁴⁹.

5 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту розпочали Умансько-Ботошанську операцію. До 6 травня йшли жорстокі бої. Зламавши опір противника, радянські частини розгромили велике угруповання ворога, а рештки його відкинули за р. Дністер, у передгір'я Карпат і вийшли на державний кордон СРСР з Румунією.

Як і в попередніх операціях, активну допомогу радянським військам подавали партизани. Зокрема, з'єднання під командуванням Я. І. Мельника спільно з частинами 35-го гвардійського стрілецького корпусу 27-ї армії форсувало Південний Буг і Дністер, а також брало участь у визволенні м. Тульчина, Тростянця, Могилева-Подільського ⁵⁰. Бійці Пісчанського партизанського загону ім. Щорса (командир І. Ф. Садурський), виконуючи завдання військового командування, дезорганізували німецько-румунські війська в районі Дашківської переправи через Дністер, а також замінували бронепоезд на станції Кодима ⁵¹.

Війська 3-го Українського фронту з 6 по 18 березня 1944 р. провели Березнегувато-Снігурівську наступальну операцію, в результаті якої було визволено м. Херсон, а 13 дивізій 6-ї фашистської армії опинилися під загрозою оточення. Тільки через розтягнутість радянських військ і недостатню їх кількість значній частині сил противника вдалося уникнути розгрому.

Враховуючи сприятливі умови, Ставка Верховного Головнокомандування в середині березня 1944 р. поставила перед військами 3-го Українського фронту завдання — в ході переслідування ворога, що відступав, визволити Тирасполь та Одесу і також вийти на державний кордон СРСР. 26 березня війська фронту перейшли в рішучий наступ і через два дні увійшли в Миколаїв, а 10 квітня — в Одесу.

В результаті Березнегувато-Снігурівської та Одеської операцій радянські війська повністю визволили від ворога Миколаївську та Одеську області, а також частину Радянської Молдавії.

Дії воїнів Червоної Армії активно підтримували партизанські загоны і групи партійного підпілля Миколаївщини та Одещини. Для посилення їх діяльності у справі допомоги регулярній армії в ці області через представництва УШПР при Військових радах 3-го і 4-го Українських фронтів заздалегідь були направлені організаторські групи. Зокрема, представництво УШПР при Військовій раді 3-го Українського фронту направило сюди 39 таких груп ⁵². Навесні 1944 р. на території Миколаївської області діяло 11 партизанських загонів, які виконували різні завдання військового командування. Так, Баштанський загін

⁴⁷ Там же, ф. 1, оп. 9а, спр. 1, арк. 53—54, 105.

⁴⁸ Там же, ф. 74, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

⁴⁹ Там же, ф. 71, оп. 1, спр. 1, арк. 47, 78.

⁵⁰ Д. Т. Бурченко. Рейд к Южному Бугу, К., 1978, стор. 199—202.

⁵¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9а, спр. 1, арк. 159.

⁵² Там же, ф. 62, оп. 21, спр. 2, арк. 33—41.

(командир І. Я. Калениченко) 8 березня перекрив шлях відступаючим німецьким військам через р. Інгул, що значно затримало їх відступ. З'єднавшись з передовими радянськими частинами, загін разом з ними продовжував вести бойові дії⁵³.

Успішно взаємодіяли з частинами Червоної Армії партизанські загони та групи партійного підпілля Одеської області. Наприклад, загони народних месників під командуванням Л. П. Горбеля і М. А. Крилевського перерізали фашистам шлях до відступу на Одесу через Квяльник. Керівники об'єднаного партизанського загону ім. Сталіна (командир С. І. Дроздов), одержавши відомості про наближення Червоної Армії до Одеси, організували масовий виступ усіх партизанських груп міста. Під час боїв за Одесу партизани разом з воїнами штурмували ворожі укріплення, показували найзручніші шляхи підрозділам наших частин, рятували населення тощо. Партизанський загін «Буревісник» (командир І. О. Кухаренко), який діяв у північних районах Одещини, допоміг радянським частинам у форсуванні Південного Бугу, перешкодив ворогові знищити переправу через річку, дезорганізував оборону противника на протилежному березі⁵⁴.

Оцінюючи роль партизанів у визволенні Правобережної України, Маршал Радянського Союзу О. М. Василевський писав: «Величезну допомогу в боротьбі з фашистськими полчищами при визволенні Правобережжя і західних областей України подали Червоній Армії партизани. В їх загонах налічувалося тут понад 70 тисяч чоловік. Взаємодіючи з військами, вони висаджували в повітря залізничні ешелони; завдавали ударів по ворогу з тилу; захоплювали і утримували до підходу регулярних з'єднань окремі населені пункти, мости, річкові переправи, лінії і вузли зв'язку; ускладнювали ворожому командуванню управління військами; зривали вивезення у фашистську неволю багатьох тисяч радянських людей»⁵⁵.

Таким чином, партизанські загони безпосередньо взаємодіяли з частинами Червоної Армії майже в усіх операціях по визволенню Правобережної України. Своїми бойовими діями вони подали значну допомогу радянським військам, ще раз підтвердили непорушну єдність армії і народу, непохитну віру радянських людей у перемогу. «Всенародна партизанська війна населення України і Білорусії, Смоленщини і Брянщини, всіх тимчасово окупованих областей,— підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев,— розвіяла на порошок надії наших ворогів на те, що Радянська влада не витримає випробувань, які обрушились на неї. Ця боротьба показала, як дорожать радянські люди своєю народною владою»⁵⁶.

⁵³ І. І. Слин'ко. Підпілля і партизанський рух на Україні, К., 1970, стор. 102.

⁵⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 9, спр. 85, арк. 11, 17—19, 25.

⁵⁵ А. М. Василевський. Дело всей жизни, М., 1973, стор. 388.

⁵⁶ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 230.

Замітки

В. О. КОНДРАТЮК (Львів)

**ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ
ПЕРВИННИХ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ ВУЗІВ
ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
В 1966—1970 рр.**

В умовах розвинутого соціалізму відбувається дальше зростання керівної ролі партії в житті радянського суспільства. Комуністична партія керує всіма галузями господарського і культурного будівництва, активно впливає на всі сторо-

ни життя радянського народу через свої первинні партійні організації. «Рівень партійного керівництва,— відзначалося на XXV з'їзді КПРС,— безпосередньо залежить від того, наскільки бойовито й ініціативно працюють первинні партійні організації, які становлять основу нашої партії»¹.

У даній замітці, виходячи з рішень XXIII з'їзду КПРС про необхідність посилити увагу до справи підготовки молодих спеціалістів у вищій школі², зроблено спробу показати організаційне зміцнення вузівських парторганізацій в західних областях України, забезпечення авангардної ролі комуністів у підвищенні ефективності партійного керівництва навчально-виховним процесом.

«Партійна організація університету чи інституту,— говорив товариш Л. І. Брежнєв,— це політичний авангард колективу, а вузівський партком — його бойовий штаб... Поза полем зору партійних організацій не повинне залишатись жодне принципіальне питання роботи вищого учебного закладу... Адже тут ідеться про одну з найскладніших і найвідповідальніших справ — про формування душ і характерів, про загартування сердець і розуму будівників майбутнього!»³.

Керуючись рішеннями XXIII з'їзду КПРС і настановою товариша Л. І. Брежнєва, парторганізації вузів західних областей значну увагу приділяли питанням росту партійних рядів за рахунок кращих представників професорсько-викладацького складу і студентів. У 1967/1968 навчальному році, наприклад, парторганізація Львівського політехнічного інституту прийняла в члени КПРС 35 чол., кандидатами в члени КПРС — 20 чол. З них 25 викладачів і 18 студентів. Львівського медичного інституту — зросла з 1966 р. по 1970 р. з 504 комуністів до 516, Львівського державного університету ім. Ів. Франка — з 816 членів партії у 1966 р. до 854 у 1968 р. 112 членів партії на початку восьмої п'ятирічки налічувала парторганізація Луцького педагогічного інституту, а на

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., 1976, стор. 75.

² Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 61.

³ Л. І. Брежнєв. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 3, К., 1972, стор. 409—410.

кінець п'ятирічки — 139 комуністів, а парторганізація Ужгородського університету за цей же період зросла з 425 комуністів до 453⁴.

Партійні організації вузів приділяли увагу питанням поліпшення якісного складу вступаючих до партії. Так, у Львівському поліграфічному інституті у 1970 р. комуністи складали 47% від загальної кількості викладачів, в зооветеринарному — 37,1%, в Ужгородському університеті — 46%, в Івано-Франківському інституті нафти і газу — 53%⁵. У 1966/1967 навчальному році, наприклад, парторганізація Львівського держуніверситету прийняла в члени КППС і кандидатами в члени партії 51 студента, медичного інституту — 17 чол.⁶

Парторганізації зростали і за рахунок нового поповнення з числа тих, хто прийшов з виробництва і рядів Радянської Армії. Так, у 1967 р. серед зарахованих на перший курс Івано-Франківського інституту нафти і газу було 6 комуністів, Дрогобицького педінституту — 16. У 1969 р. на перші курси вузи Львівщини прийняли 1,8% членів КППС⁷.

Зміцнення вузівських парторганізацій проходило шляхом правильної розстановки комуністів на провідних ділянках роботи. Більшість деканатів, кафедр, відділів очолювали комуністи, які мали досвід навчальної, виховної і наукової роботи. Так, у Львівському держуніверситеті усі 12 деканатів очолювали комуністи, з 68 завідуючих кафедрами у 1970 р. 57 були членами партії. З 364 комуністів університету у 1970 р. 15 було обрано до складу парткому, 126 — членами факультетських партбюро, 75 — партгрупоргами, 118 — обрано на керівну профспілку, 19 — на комсомольську роботу, 143 — закріплені за академгрупами, 29 — працювали керівниками семінарів та шкіл системи партійної освіти, 37 — позаштатні лектори обкому, міськкому і райкому партії⁸.

Серед комсомольського активу Львівських зооветеринарного, лісотехнічного інститутів студенти-комуністи складали 40%, в медінституті — близько 50%. У 1969/1970 навчальному році в Українському інституті інженерів водного господарства в комсомолі працювало 73 комуніста, до складу комітету ЛКСМУ Ужгородського університету входило 17⁹. Через них парторганізації здійснювали керівництво діяльністю вузівських комсомольських організацій.

У досліджуваній період 22 вузівські парторганізації західних областей зміцніли організаційно. Одна з них налічувала понад тисячу комуністів, дві — від 500 до 1000, 8 — від 300 до 500, 11 — від 150 до 300 комуністів¹⁰. У 1970 р. у 21 вузі діяли партійні комітети, які спрямовували свою роботу на мобілізацію усіх підрозділів вуза на поліпшення

⁴ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 257, спр. 214, арк. 146; ф. 92, оп. 1, спр. 760, арк. 13—14; ф. 830, оп. 1, спр. 442, арк. 5—6; Партархів Волинського обкому Компартії України, ф. 156, оп. 1, спр. 45, арк. 5; спр. 50, арк. 66; Партархів Закарпатського обкому Компартії України, ф. 1, оп. 230, спр. 2016, арк. 107; ф. 125, оп. 1, спр. 230, арк. 53.

⁵ Підрахунки автора за матеріалами Партархівів Львівського, Івано-Франківського та Закарпатського обкомів Компартії України.

⁶ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 380, оп. 1, спр. 319, арк. 16; ф. 112, оп. 1, спр. 180, арк. 14.

⁷ Партархів Івано-Франківського обкому Компартії України, ф. 4921, оп. 1, спр. 11, арк. 101; Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 3, спр. 1818, арк. 69; ф. 66, оп. 23, спр. 38, арк. 45.

⁸ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 92, оп. 1, спр. 760, арк. 15; спр. 906, арк. 126, 131—132.

⁹ Там же, ф. 588, оп. 1, спр. 99, арк. 55; ф. 387, оп. 1, спр. 112, арк. 75; ф. 112, оп. 1, спр. 206, арк. 47; Партархів Ровенського обкому Компартії України, ф. 4411, оп. 1, спр. 88, арк. 142.

¹⁰ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 254, спр. 20, арк. 10, 25, 31, 43, 55, 61, 79.

навчального та ідейно-виховного процесу, творчої і громадсько-політичної активності професорсько-викладацького складу, студентів¹¹.

Удосконалювалася і структура парторганізацій. Було створено партгрупи на кафедрах, курсах і в академгрупах. У 1970 р. в парторганізаціях Львівського політехнічного інституту діяло 19 факультетських (цехових) парторганізацій, 101 партгрупа (16 студентських і 85 — на кафедрах), в медичному інституті, відповідно, — 7 і 63¹².

Парткоми і партбюро вузів західних областей подавали допомогу партгрупам, організовували семінари для партгрупоргів з питань партійної та навчально-виховної роботи. Так, партбюро стоматологічного факультету Львівського медінституту лише у 1967/1968 навчальному році 12 раз розглядало питання про роботу партгруп (виконання комуністами Статуту КПРС, про виконання рішень вищестоячих парторганів, партійних доручень молодими комуністами та ін.)¹³.

Поліпшенню партійного керівництва навчально-виховним процесом, комуністичним вихованням студентської молоді сприяла і допомога обласних, міських і районних парторганів. Так, Ленінський райком партії Львова у січні 1966 р. розглянув питання «Про роботу партійних організацій зоотехнічного факультету Львівського зооветеринарного інституту і фармацевтичного факультету Львівського медичного інституту», у січні 1967 р. Залізничний райком Компартії України міста обговорив питання «Про керівництво парткому Львівського політехнічного інституту факультетськими організаціями і партійними групами», а в червні того ж року Львівський міськком партії розглянув роботу парткому політехнічного інституту по вихованню молодих комуністів і кандидатів в члени КПРС, а в травні 1968 р. — про роботу партійного комітету цього ж інституту¹⁴. В рішеннях партійних органів наголошувалося на посиленні організаційно-політичної роботи факультетських парторганізацій, партгруп, на вивченні парткомами вузів досвіду, методів роботи партгруп та їх поширення і впровадження в практику партійної роботи.

Посилилась увага вузівських парторганізацій до питань дальшого удосконалення форм і методів організаційно-партійної і політичної роботи. На засіданнях парткомів, партбюро, партзборах обговорювалися питання про підвищення авангардної ролі комуністів, робота з молодими членами партії. Наприклад, партком, партбюро і партзбори Чернівецького університету виносили на розгляд питання з порядком денним: стиль партійного керівництва, авангардна роль комуністів в колективах, робота з кандидатами в члени КПРС і молодими комуністами, керівництво курсових партбюро роботою партгруп, звіти факультетських партбюро, партгруп кафедр¹⁵.

Підвищилася і роль партійних зборів. Значну роль в цьому відіграли рішення XXIII з'їзду КПРС і постанова ЦК КПРС «Про практику проведення партійних зборів в Ярославській міській партійній організації» (1969 р.)¹⁶. Розширилася тематика партзборів, методи їх підготовки і форма проведення. Чільне місце в порядку денному зборів

¹¹ Підрахунки автора. Див.: Там же.

¹² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 380, оп. 1, спр. 509, арк. 71, 80; ф. 112, оп. 18, спр. 234, арк. 53.

¹³ Там же, ф. 2477, оп. 24, спр. 5, арк. 73.

¹⁴ Там же, оп. 21, спр. 12, арк. 133; ф. 4, оп. 25, спр. 3, арк. 90—93; оп. 26, спр. 10, арк. 16—21; ф. 8, оп. 27, спр. 5, арк. 104.

¹⁵ Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 127, оп. 1, спр. 121, арк. 121, 124, 125; спр. 119, арк. 40, 75.

¹⁶ Справочник партійного работника. Вып. 10, М., 1970, стор. 283.

займали питання комуністичного виховання студентської молоді. Так, у 1967/1968 навчальному році на партзборах Львівського політехнічного інституту обговорювали такі питання: «Про ідейно-виховну роботу з студентами в гуртожитках», «Про інтернаціональне виховання співробітників і студентів», «Про хід виконання заходів по підготовці до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна»¹⁷ та ін. В 1969/1970 навчальному році на партійні збори в Чернівецькому медичному інституті виносились питання: «Статут КПРС — закон життя кожного комуніста», «Жити і працювати по-ленінськи», «Завжди і в усьому наслідувати заповітам Ілліча»¹⁸.

Парторганізації вузів західних областей України вели постійний пошук найбільш ефективних форм і методів роботи, спрямованих на забезпечення у студентів глибоких знань, їх комуністичного виховання, підготовку висококваліфікованих спеціалістів для народного господарства країни. Правильно і всебічно розв'язувати ці питання парторганізаціям вузів допомагали єдині перспективні плани ідейно-виховної роботи, розраховані на весь період навчання студента. Ініціатором такого планування виступив Ленінградський державний університет. Його почин на Україні одним із перших підтримала парторганізація Львівського політехнічного інституту¹⁹. В цих планах скоординована робота ректорату, деканатів, кафедр, парткому і громадських організацій. Ці плани дають можливість вести всю ідейно-виховну роботу цілеспрямовано, систематично і передбачають різноманітні форми роботи (загально-інститутські, факультетні, курсові, групові заходи, а також індивідуальну виховну роботу).

Так, перспективний план ідейно-виховної роботи Львівського політехнічного інституту на 1966—1970 рр. охоплював усі основні напрями і форми ідейного впливу на студентів. Він складався з розділів: «Основні заходи організації і проведення ідейно-виховної роботи серед студентів, аспірантів, викладачів і співробітників інституту»; «Завдання партійно-комсомольського і профспілкового активу по організації ідейно-виховної роботи в студентських групах, в гуртожитках, на кафедрах і у відділах інституту»; «Тематика бесід і лекцій на суспільно-політичні, науково-технічні та морально-етичні теми, які організовує і провадить партійний та комсомольський актив в студентських групах»²⁰. Згідно цього плану розроблялись відповідні плани виховної роботи на факультетах, курсах в академгрупах на весь навчальний рік і кожний семестр.

Досвід ленінградців по складанню перспективних планів ідейно-виховної роботи став надбанням всіх вузів західних областей. Активну участь в їх складанні брали парткоми. Вони створювали спеціальні групи з числа досвідчених комуністів-викладачів, спеціалістів з окремих проблем навчальної і методичної роботи, активістів профспілкової і комсомольської роботи, представників ректорату, кращих студентів. У Львівському медінституті, наприклад, в перспективний план ідейно-виховної роботи було включено додаткові розділи: «Формування марксистсько-ленінського світогляду», «Виховання комуністичного ставлення до праці», «Морально-етичне виховання», «Військово-патріо-

¹⁷ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 380, оп. 1, спр. 442, арк. 10.

¹⁸ Партархів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 127, оп. 1, спр. 121, арк. 125; спр. 119, арк. 135, 138.

¹⁹ Див.: «Вестник высшей школы», 1966, № 9, стор. 10.

²⁰ Див.: Перспективний план ідейно-виховної та політично-масової роботи Львівського ордена Леніна політехнічного інституту, Львів, 1967, стор. 115.

тичне та фізичне виховання»²¹ та ін. Чернівецький медінститут в перспективному плані значну увагу приділив питанням виховання студентської молоді на прикладах життя і діяльності В. І. Леніна, на революційних, бойових і трудових традиціях партії і радянського народу²². У 1971 р. в 118 вузах республіки були розроблені перспективні комплексні плани ідейно-виховної роботи²³.

Таким чином, в роки восьмої п'ятирічки вузівські партійні організації західних областей кількісно зросли, організаційно зміцнили, збагатилися новими формами і методами роботи, що дало змогу перейти до проведення виховної роботи серед студентів і колективів за єдиним перспективним планом. Це сприяло вихованню студентів в дусі ідейної переконаності, комуністичного ставлення до праці, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, залученню їх до корисної праці і громадської роботи.

²¹ Див.: Львовский медицинский институт. Перспективный план идейно-воспитательной работы Львовского государственного медицинского института (1968—1973 гг.), Львов, 1968.

²² Партакхів Чернівецького обкому Компартії України, ф. 127, оп. 1, спр. 121, арк. 116; ф. 72, оп. 1, спр. 79, арк. 175.

²³ Научные труды по истории КПСС. Вып. 88, К., 1977, стор. 74.

І. М. РЕВА (Полтава)
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ СТРАЙКИ
НА УКРАЇНІ В 1905—1907 рр.

Всебічне вивчення і пропаганда досвіду боротьби народних мас у першій буржуазно-демократичній революції в Росії має велике значення. В постанові ЦК КПРС «Про

70-річчя революції 1905—1907 років у Росії», зокрема, підкреслюється, що «у наш час... історичний досвід першої російської революції, ленінські ідеї про гегемонію пролетаріату в революційній боротьбі трудящих мас набувають особливої актуальності»¹.

Методологію дослідження класового розшарування селянства і напрям його боротьби розробив у своїх працях В. І. Ленін. Володимир Ілліч у статті «Пролетаріат і селянство», визначаючи напрям боротьби і роль сільського пролетаріату в революції 1905 р., виділяв «...три різні, своїми найближчими і кінцевими цілями, класи: поміщики, заможне і почасти середнє селянство і, нарешті, пролетаріат... разом з селянською буржуазією проти всякого кріпосництва і проти кріпосників-поміщиків, разом з міським пролетаріатом проти селянської і всякої іншої буржуазії, така є «лінія» сільського пролетаря і його ідеолога соціал-демократа»².

В ході революції слідом за фабрично-заводським пролетаріатом на боротьбу піднялись і селянські маси. В авангарді селянського руху виступав сільськогосподарський пролетаріат, основною формою боротьби якого були сільськогосподарські страйки. Організовано й гостро вони проходили в Лебединському повіті Харківської губернії, де початок піднесенню боротьби поклав страйк у Васильківській економії Глазенапа. Для придушення страйкової боротьби управління еконо-

¹ «УІЖ», 1975, № 2, стор. 3.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 9, стор. 329—330.

мією змушене було піти на уступки, оголосивши нові, більш вигідні умови найму селян.

Наприкінці березня 1905 р. виступили селяни містечка Солобковець Ушицького повіту Подільської губернії, які вимагали, щоб поміщик підвищив плату як за поденні роботи, так і річним робітникам, а коли такого підвищення поміщик не зробить, то не ходити до нього на роботу; якщо ж будуть приходити на роботу селяни інших сіл, то їх не допускати, річним же робітникам запропонувати залишити роботу, якщо поміщик не збільшить найманої плати³. Вимоги свідчать про те, що у сільськогосподарських страйках брали участь ті селяни, які підробляли в економії і які «жити не могли, одержуючи таку мізерну плату за свою працю»⁴.

Вимоги страйкарів м. Солобковець підхопило бідне селянство сусідніх економій і вже на початку травня страйк охопив 110 сіл Ушицького, Кам'янецького і Вінницького повітів Подільської губернії⁵. Масові сільськогосподарські страйки поширились і у Волинській та Київській губерніях. 28 травня 1905 р. київський губернатор Савич телеграфував у міністерство внутрішніх справ, що у всіх місцях 10 повітів губернії селянський рух має однаковий характер: спочатку виставляються вимоги до економії про підвищення заробітної плати (вони, на думку губернатора, іноді надмірні — до 1 крб. 50 коп. у день — І. Р.); потім оголошується страйк з припиненням усіх робіт, при цьому застосовувалася сила — знімали з робіт тих членів, які не приєдналися до страйкарів. Після підвищення плати все населення віком від 12 до 60 років самовільно виходить на роботу. Такі дії, зазначав губернатор, небезпечні тим, що «...дають селянам підстави думати, що вони можуть робити в економії все, що їм завгодно»⁶. Далі губернатор робить такий висновок: «висування одних і тих же вимог в одній і тій же послідовності на території 10 повітів губернії свідчить про те, що страйки ці не випадкові, а правильно організовані»⁷.

Страйкова боротьба набрала масового характеру. В червні 1905 р. у Лебединському повіті Харківської губернії вперше на Україні сільськогосподарські страйки переросли в селянське повстання, що охопило 21 село. Під час повстання було розгромлено 10 поміщицьких і куркульських володінь. Селяни вступали в рішучі сутички з об'їждчиками, стражниками і військами. Всього у 1905 р. у Харківській губернії зареєстровано 29 сільськогосподарських страйків. Найбільшого розмаху страйкова боротьба набула в Київській губернії.

17 червня 1905 р. київський губернатор Савич доповідав у міністерство внутрішніх справ про те, що сільськогосподарські страйки охопили уже 11 із 12 повітів губернії (лише в Радомисльському повіті їх не було). Відзначаючи, що в середині червня в більшості повітів, крім Черкаського і Чигиринського, страйкову боротьбу було придушено, він писав: «є повна підстава вважати, що з початком жнив рух поновиться і при тому значно більшого розмаху і на більшому просторі...»⁸. Губернатор просив також додатково прислати кавалерійські частини. На донесенні в міністерстві наклали резолюцію: «скільки-

³ Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі. Збірник документів, Вінниця, 1956, стор. 66.

⁴ Там же.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 102, 1905 р., оп. 233, спр. 2550, ч. 4, арк. 12; А. В. Шестаков. Очерки истории наемного труда в сельском хозяйстве России, М., 1924, стор. 142.

⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, 00, 1905, спр. 2550, ч. 4, арк. 41, 41 зв.

⁷ Там же, арк. 56—58 зв.

⁸ Там же, арк. 56.

ки б військових частин не ставили, порядку не буде, доки губернатор не проявить належної енергії і розпорядливості»⁹.

У донесенні в міністерство внутрішніх справ від 4 липня 1905 р. губернатор доповідав про сільськогосподарські страйки уже на жнивах у Каневському, Уманському, Бердичевському, Звенигородському, Сквирському і Чигиринському повітах. Загалом у Київській губернії в 1905 р. відбулося 415 сільськогосподарських страйків. Весною вони тут становили 93% усіх селянських виступів, влітку — 76,3%, а в цілому за 1905 р. — 69%¹⁰.

У ході сільськогосподарських страйків селяни удосконалювали тактику боротьби. Велику агітаційно-масову діяльність серед широких мас селянства проводили більшовики. Зокрема, вони розповсюджували більшовицьку літературу і листівки, праці В. І. Леніна, які вказували єдино вірний шлях до визволення. Ця робота особливо посилилася після III з'їзду РСДРП, який ухвалив рішення з аграрного питання і селянського руху. В великих організаціях РСДРП створювалися також спеціальні відділи, що проводили агітаційно-масову роботу серед селян. Так, наприкінці 1905 р. Катеринославський комітет РСДРП створив Бюро провінційних організацій РСДРП Катеринославської губернії. В листівці «До сільської бідноти», яку випустило бюро, катеринославські більшовики закликали селян організовувати революційні комітети, захоплювати поміщицьку землю і в союзі з міським пролетаріатом готуватися до збройного повстання. «Брати-селяни!.. До цих пір першим бійцем за свободу і щастя народу йшов фабрично-заводський робітничий люд; він ішов під червоним прапором Російської соціал-демократичної робітничої партії... Приєднуйтесь до нього — він є прапором усіх пригноблених і знедолених»¹¹. З такими закликами до селян зверталися і більшовики Харкова, Одеси та інших міст.

В. І. Ленін у Тезах до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу писав: «Досвід російських революцій 1905 і 1917 років... показує, що тільки зростаюча масова страйкова боротьба (в яку, при певних умовах, можуть і повинні бути втягнуті на селі і дрібні селяни) може ...пробудити класову свідомість і свідомість необхідності класової організації у експлуатованих мас на селі, розкрити перед ними наочно і практично значення їх союзу з міськими робітниками»¹².

Царський уряд боявся спільного виступу міського пролетаріату і селянства. Намагаючись перешкодити новому піднесенню селянського руху, 15 квітня 1906 р. були «височайше» затверджені «Правила проти виникнення страйків серед сільських робітників», підготовлені радою міністрів і державною радою. В них передбачалися суворі покарання за участь в «натовпі і страйках». Але, незважаючи на це, боротьба наростала. 14 червня 1906 р. міністерство внутрішніх справ розіслало секретний циркуляр, підписаний Столипіним, в якому для боротьби з страйковим рухом губернаторам наказувалося видати і поширити обов'язкові постанови, які забороняли б «всяке насильне чи за допомогою погроз зазіхання щодо інших осіб з метою перешкодити їм проводити роботу або виконувати свої обов'язки»¹³. Для придушення сільськогосподарських страйків широко використовувалась жан-

⁹ Там же.

¹⁰ І. М. Рева. Страйки селян і сільськогосподарських робітників Правобережної України (1905—1907 рр.). — «УІЖ», 1975, № 8, стор. 39, 43.

¹¹ Катеринославщина в революції 1905—1907 гг. Документи и материалы, Днепропетровск, 1975, стор. 213.

¹² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 171—172.

¹³ Полтавський обласний державний архів (далі — ПОДА), ф. 83, 1906 р., оп. 1, спр. 50, арк. 48.

дармерія, війська, які жорстоко розправлялися з учасниками страйків.

Найбільшого розмаху страйкова боротьба сільськогосподарського пролетаріату набула весною і літом 1906 р. Так, 17 липня подільський губернатор телеграфував у міністерство внутрішніх справ, що страйковий рух поширився на 11 повітів і охопив 225 сіл¹⁴.

Під могутнім натиском сільськогосподарського пролетаріату поміщики змушені були йти на певні поступки, зокрема, підвищували заробітну плату. Якщо в 1902—1904 рр. середня поденна плата сільському робітникові в Європейській Росії становила 64 коп.—100%, то в 1906 р. вона становила 72 коп., тобто була збільшена на 12,5% і в 1907 р. — 73,1 коп.— збільшена на 14,2%¹⁵.

Поряд з вимогами підвищити заробітну плату бідне селянство боролось і за надання їм землі. Київський губернатор підкреслював, що з початком польових робіт відновилися страйки сільськогосподарських робітників, які нібито боролися за підвищення заробітної плати, але насправді мали на меті «створити для землевласників нестерпні умови для ведення господарства надалі»¹⁶.

В ході революційної боротьби зростала класова свідомість і згуртованість трудячого селянства, страйкарі переконувалися в тому, що повну перемогу можна одержати лише шляхом спільних дій бідного селянства під проводом міського пролетаріату. Розмах революційної боротьби в 1906 р. був настільки могутнім, що полтавський губернатор повідомляв: «...план революціонерів зводиться до того, щоб всю енергію пропаганди й агітації направити на селянство, підняти його..., а потім при одночасному загальному страйку кинути в дію міський пролетаріат і створити, таким чином, народне збройне повстання»¹⁷. Губернатор вважав можливість такого повстання настільки реальною, що 18 листопада 1906 р. у секретному циркулярі поліцмейстрам і справникам наказував підготуватися «до опору описаним замислам»¹⁸.

У 1907 р. під натиском переважаючих сил царизму селянський рух пішов на спад. Найбільш поширеною формою боротьби сільської бідноти на Україні стали масові підпали куркульських і поміщицьких володінь, коли селяни намагались «викурити» з землі своїх класових ворогів. У 1907 р. в Київській губернії відбулося 103 сільськогосподарських страйків, в Подільській — 21, у Волинській — 26, в Харківській — 12.

Сільськогосподарські страйки 1905—1907 рр. по губерніях розподілялись так:

Правобережна Україна	Кількість с/г страйків	Лівобережна Україна	Кількість с/г страйків	Південна Україна	Кількість с/г страйків
губернії		губернії		губернії	
Київщина	846	Полтавська	81	Катеринославська	54
Подільська	1109	Харківська	83	Таврійська	38
Волинська	380	Чернігівська	82	Херсонська	102
Всього:	2335		246		194

¹⁴ Див.: Н. Н. Лещенко. Стачки сельскохозяйственных рабочих и крестьян на Украине в период первой русской революции. В кн.: Из истории экономической и общественной жизни России. Сборник статей, М., 1976, стор. 216.

¹⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 18.

¹⁶ ЦДАЖР СРСР, ф. ДП, 08, 1906 р., спр. 700, ч. 12, арк. 91.

¹⁷ ПОДА УРСР, ф. 83, 1906, оп. 1, спр. 55, арк. 45.

¹⁸ Там же.

В цілому за роки першої російської революції на Україні відбулося 2775 сільськогосподарських страйків¹⁹. Найбільшого розмаху страйкова боротьба набула на Правобережній Україні — 2335 страйки. На Лівобережній Україні відбулося 246 і на півдні України — 194 страйки²⁰.

Сільськогосподарські страйки були найбільш масовою й організованою формою селянського руху. Вони сприяли залученню до боротьби широких мас і пробуджували класову свідомість трудящего селянства.

¹⁹ И. Н. Р е в а. Забастовочная борьба сельскохозяйственного пролетариата Украины в первой русской революции 1905—1907 гг. В ст.: Место и роль крестьянства в социально-экономическом развитии общества. XVII сессия симпозиума по изучению проблем аграрной истории. Тезисы докладов и сообщений, М., 1978, стор. 157.

²⁰ Кількість страйків по Київській і Подільській губерніях автор взяв з праці М. Н. Леценка. Українське село в революції 1905—1907 рр., К., 1977, стор. 346; по Катеринославській, Таврійській і Херсонській губерніях — з праці В. Ф. Васянович. Сельскохозяйственный пролетариат южной Украины накануне и в период первой русской буржуазно-демократической революции. Автореферат кандидатської дисертації, Дніпропетровськ, 1975, стор. 20.

Г. К. КОЖОЛЯНКО (Чернівці)
ПОЛЬСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ
НА БУКОВИНІ НАПРИКІНЦІ XVIII—
В СЕРЕДИНІ XIX СТ.

Постійно розширюються і зміцнюються взаємозв'язки між Радянським Союзом та зарубіжними соціалістичними країнами. А це, в свою чергу, викликає дедалі більший інтерес до їх історії і сучасності.

Особливу увагу, зокрема, викликає революційна боротьба трудящих проти реакційних сил у різний час.

З кінця XVIII ст. посилювся визвольний революційний рух польського народу, який високо оцінили класики марксизму-ленінізму. Так, В. І. Ленін писав, що «...визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської»¹. Навіть після поразок на батьківщині, підкреслював Володимир Ілліч, кращі сини Польщі захищали «...скрізь і всюди революційні класи»². Діяльність польських революціонерів діставала схвалення і підтримку прогресивних сил інших країн.

У радянській і сучасній польській історичній літературі це питання висвітлено досить повно. До того, що вже досягнуто у цій справі, слід додати факти про діяльність польських революціонерів на Буковині та їх вплив на визвольну боротьбу трудящих цього краю, який з кінця XVIII ст. перебував у складі Габсбурзької монархії. До середини XIX ст. Буковина була округом Галицького губернаторства. Саме тому автор замітки використав матеріали Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (далі — ЦДІА УРСР) та Чернівецького обласного державного архіву (далі — ЧОДА). Слід зауважити, що документи австрійських властей вимагають критичного підходу та аналізу з пози-

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 25, стор. 283.

² В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 7, стор. 226.

цій марксистсько-ленінської методології, оскільки вони вийшли з волевого щодо революціонерів табору.

З метою ізоляції трудящих західноукраїнських земель від революційного впливу австрійські власті, діючи в справі придушення визвольної боротьби заодно з урядами інших європейських країн, встановили суворий нагляд за колишніми учасниками визвольного руху в Польщі, Італії та Франції³. Під особливо пильним контролем перебували учасники польського повстання під проводом Т. Костюшка, які після придушення повстання емігрували на Буковину та в Бессарабію і підтримували революційні зв'язки не лише з населенням цих країв, а й з трудящими Галичини і Хотинської райї, що належала Туреччині⁴. В Хотинській райї та нелегально на Буковині проводився набір до польського волонтерського легіону Домбровського, що мав діяти в Італії. 9 серпня 1797 р. Галицьке губернаторство розіслало циркуляр, в якому населення Галичини і Буковини попереджалося, що контакти з польськими повстанцями забороняються і що власті будуть розправлятися з порушниками згідно з австрійськими законами. У цьому ж циркулярі вказувалося, що кожний польський емігрант, котрий зробить спробу перейти австро-турецький кордон у Хотинській райї, вважатиметься військовополоненим, буде відданий під трибунал і страчений⁵.

У другій половині 90-х років XVIII ст. польські емігранти налагодили між собою постійні таємні зв'язки по лініях Хотин — Чернівці — Снятин та Хотин — Заставна — Заліщики. Підтримувалися також тісні контакти між польською еміграцією та польською шляхтою Буковини через пункти проходження таємної еміграційної кореспонденції: Чернівці — Снятин — Львів та Кіцмань — Заставна — Заліщики. В Чернівцях основним зв'язківцем був місцевий польський шляхтич Копановський, а в Заставні — Кржижановський⁶.

Водночас Хотин став одним з важливих центрів збору коштів у фонд допомоги колишнім учасникам повстання під проводом Т. Костюшка. Тут наприкінці XVIII ст. було створено спеціальний комітет, який займався збиранням коштовностей і грошей⁷. З Хотина на Буковину та в інші місцевості Австрії розповсюджувалися прокламації польських емігрантів, які закликали населення вступати до польських легіонів⁸.

Документи свідчать, що польські повстанці неодноразово робили спроби прорвати австро-турецький кордон на Буковину з боку території Хотинської райї. Так, 13 квітня та 16 липня 1797 р. на кордоні мали місце збройні сутички. Такий же випадок стався і в 1803 р.⁹ Тому австрійська адміністрація Буковини змушена була тримати на кордоні з Хотинською райєю, крім регулярних прикордонних підрозділів, ще й додаткові військові частини на випадок вторгнення «польських інсургентів та охорони кордонів від проникнення агентів польської еміграції»¹⁰.

Однією з форм революційної пропаганди польських емігрантів на Буковині було розповсюдження листівок, у яких містився заклик до населення підніматися на боротьбу за відновлення Польського королів-

³ ЦДІА УРСР, ф. 146, оп. 4, спр. 286, арк. 1—17.

⁴ Там же, оп. 7, спр. 16, арк. 10—11; спр. 283, арк. 61; спр. 10, арк. 1—12.

⁵ Там же, оп. 7, спр. 16, арк. 47—51.

⁶ Там же, спр. 283, арк. 30, 53, 58, 61, 77.

⁷ Там же, спр. 10, арк. 1—5.

⁸ Там же, спр. 16, арк. 47.

⁹ ЧОДА, ф. 1026, оп. 1, спр. 17, арк. 63.

¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. 146, оп. 7, спр. 16, арк. 10—11.

ства. 18 листопада 1806 р. Галицьке губернаторство надіслало розпорядження Окружному управлінню Буковини прослідкувати за розповсюдженням прокламацій, друкованих і переписаних від руки, які направлялися з Франції від генерала Домбровського¹¹.

Після придушення царським урядом польського повстання 1830 р. чисельність польських революціонерів на Буковині зросла. Водночас активізувалася і їх діяльність. У циркулярі від 13 квітня 1837 р. Галицьке губернаторство повідомляло Окружне управління Буковини, що в краї перебуває велика кількість польських повстанців. Окружне управління мало в десятиденний строк вжити заходів до виселення їх з австрійської території¹². Проте, як свідчать документи, діяльність польської революційної еміграції на Буковині не припинилася. Так, 29 і 30 листопада 1838 р. на стінах приміщення гімназії й готелю у Чернівцях було розклеєно листівки, написані польською мовою. Автори прокламацій засуджували існуючі соціальні порядки в Австрійській імперії і закликали поляків до єднання¹³. 2 грудня в Чернівцях вночі знову були розклеєні листівки з віршами революційного змісту¹⁴.

У 1846 р., як свідчать документи, активну революційну роботу розгорнув на Буковині Т. Вишньовський — член Польського демократичного товариства, секретар Централізації — його керівного органу, учасник польського національно-визвольного повстання 1846 р. Т. Вишньовський підтримував тісні контакти з польською революційною еміграцією краю і демократично настроєними українцями. На початку лютого 1846 р. Т. Вишньовський зустрічався в Чернівцях з польськими емісарами, які прибули з Молдавії. Під час зустрічі було уточнено час повстання, що мало відбутися в Західній Галичині, та інші деталі, пов'язані з виступом¹⁵. Під керівництвом Т. Вишньовського в с. Ставчани Чернівецького округу Джержковський займався заготівлею продовольства, фуражу та збором грошей для підтримки повстанців у Галичині. Джержковському допомагав місцевий шляхтич Р. Хетницький. Вони проводили активну революційну пропаганду в навколишніх селах і в Коломийському окрузі Галичини, закликали місцевих селян взяти участь у повстанні поляків¹⁶.

У ніч з 17 на 18 лютого 1846 р. в маєтку Джержковського в Ставчанах Т. Вишньовський зустрічався з посильним від польських повстанців Кракова, яким і передав відомості про початок повстання. Згодом він разом з А. Джержковським і кількома селянами відправився в Галичину для безпосередньої участі в ньому¹⁷.

Особливо активізувалася діяльність польської революційної еміграції на Буковині в 40-х роках XIX ст. Австрійське дипломатичне агентство в Яссах 5 квітня 1847 р. повідомляло Окружне управління Буковини, що на території сусідньої Молдавії з'явилися польські емісари, і називало імена тих, що особливо часто відвідували Буковину: Л. Леман, С. Павловський, Й. Марковський, Ф. Берлидер, Вінценс, Й. Островський (справжнє ім'я — М. Голановський). У повідомленні зазначалося, що ці особи «можливо впливають на місцевих селян, які в останній час проявляють незадоволення» і не слухаються своїх панів¹⁸. Революцій-

¹¹ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1586, арк. 1—2.

¹² Там же, ф. 320, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

¹³ Там же, арк. 5.

¹⁴ Там же, спр. 7164, арк. 4.

¹⁵ Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 8675, арк. 1—2.

¹⁶ Там же, арк. 30.

¹⁷ Там же, арк. 14.

¹⁸ Там же, спр. 8856, арк. 1—2.

ною агітацією на Буковині у квітні 1847 р. займався і А. Камінський — один з керівників галицьких революціонерів, який подорожував по краю під іменем М. Добжанського¹⁹.

Документи повідомляють, що польська революційна еміграція Буковини мала тісні зв'язки з «Польськими демократичними товариствами» у Лондоні, Парижі й Брюсселі. На Буковині, як і в Галичині, існували польські демократичні комітети. Так, у донесенні Окружного управління Буковини Галицькому губернаторству від 30 червня 1849 р. відзначалося, що в Галичині і на Буковині польські емігранти створили три демократичні комітети. Серед них найдіяльнішим був комітет у Тернополі (керівник — Белецький), який мав зв'язки з усією російською Польщею, Поділлям і Волинню. Другий комітет існував у Чернівцях. Очолювали його Й. Потулицький та Парлич. Цей комітет налагодив тісні зв'язки з революційною еміграцією в Молдавії і Мунтенії. Третій комітет діяв у Кракові під керівництвом І. Потоцького. Ця демократична організація мала тісні контакти з революційними групами усієї Польщі²⁰.

Про роль польської революційної еміграції в піднесенні революційного руху в Богемії і на Буковині свідчить також повідомлення Галицького губернаторства Буковини від 18 квітня 1849 р., в якому йшлося про заходи уряду, спрямовані на придушення повстанського руху в Богемії і Галичині, а також виступу селян на Буковині під керівництвом Лук'яна Кобилиці²¹.

Отже, польська революційна еміграція на Буковині наприкінці XVIII — в першій половині XIX ст. проводила досить широку пропагандистську діяльність і справляла вплив на розгортання класової боротьби трудящих мас краю, яка наприкінці 40-х років XIX ст. вилилася в селянське повстання під проводом Лук'яна Кобилиці.

¹⁹ Там же, арк. 3.

²⁰ Там же, спр. 9743, арк. 1—4.

²¹ Там же, спр. 9567, арк. 1—3.

І. А. ХИЖНЯК (Київ)
**ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ ЕТАПИ
ПОЛІТИКИ УРЯДУ США
У ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ**

У комплексному вивченні історії Сполучених Штатів Америки важливе місце належить дослідженню економічних, політичних та ідеологічних аспектів, які впливають на історичний процес. Значний науко-

вий інтерес викликає, зокрема, проблема втручання американської буржуазної держави у сферу культури.

Сучасні ідеологи і державні діячі США намагаються приховати процес управління культурою з боку держави, заперечують історизм у розвитку цього процесу. Навіть нині, коли такий контроль набуває рангу державної політики, його намагаються замаскувати деклараціями «культурного плюралізму», «відсутності офіційної ідеології» та ін. Американський буржуазний дослідник Ч. Марк твердить, що «...для управління в Сполучених Штатах будь-яким соціальним інститутом необхідні зміни в конституції», що «контроль держави (над питаннями

культури.— І. Х.) з метою пропаганди, а також з політичних мотивів неможливий через відсутність офіційної ідеології»¹.

Проте загальна структура суспільних відносин капіталістичного світу спростовує концепції буржуазних істориків. Будучи частиною ідей надбудови, культура пов'язана з економічним базисом через таку ланку суспільного процесу, як політика. Взаємозв'язок культури і політики в антагоністичному суспільстві має класовий характер, а особливості цього взаємозв'язку — в сферах суспільної практики та ідеології — визначаються економічними процесами. Таким чином, методологічну основу аналізу досліджуваної проблеми становить марксистсько-ленінська теорія історичної та економічної зумовленості культурних процесів.

Метою даної замітки є висвітлення основних етапів становлення регулюючих функцій американської держави у галузі культури. Генезис цього процесу пов'язаний з соціально-політичними явищами 1776—1933 рр. Граничної виразності державне регулювання культурними процесами в США набуло тільки з початком «нового курсу» президента Ф. Рузвельта (1933 р.), а особливої динамічності досягло в останні 15—20 років.

Формулюючи у першій частині Декларації незалежності США соціальні і державно-правові принципи, що становлять основи американської буржуазної демократії, її автор, прогресивний діяч епохи боротьби за незалежність Сполучених Штатів, а згодом третій президент Т. Джефферсон сподівався й на розквіт культури в країні. Проте делегати конституційного філадельфійського конвенту 1787 р., так звані «батьки-засновники», відклали до кращих часів піклування про розвиток мистецтва. З цього приводу видатний американський вчений і громадський діяч Б. Франклін з гіркотою визнавав: «Для Америки... винахід нової машини чи досконалішого знаряддя важливіший за шедевр Рафаеля»². Переважна більшість американських державних діячів другої половини XVIII ст. належала до можновладців і в своїй практиці державного управління керувалася концепцією Дж. Локка, згідно з якою «...найголовнішою метою об'єднання людей у державу... є збереження їхньої власності»³. Ідея лібералізму, яка на ранньо-буржуазному етапі американської історії зумовлювала економічний і політичний курс США, а також ідеологію суспільства, була нерозривно пов'язана з ідеєю збереження і примноження власності. Ця особливість американського суспільного життя у вказаний період мала вирішальне значення для розвитку відносин між державою і культурою.

У 1776—1861 рр. державне управління культурними процесами в Сполучених Штатах перебувало у зародковому стані. Це питання не входило у прерогативу першого президента США. Культурна діяльність в країні — відкриття концертних залів, театрів тощо — повністю залежала від приватної ініціативи. Деяке пожвавлення в «культурній політиці» було викликане хіба що будівництвом та обладнанням Капітолію (місцеперебування американського конгресу), оскільки правлячі кола прагнули створити вражаючий матеріальний символ своєї влади. Першим в історії Сполучених Штатів державним службовцем у галузі культури став Г. Латруб, призначений у 1803 р. архітектором Капіто-

¹ Ch. C. Mark. A Study of Cultural Policy in the United States, Paris, 1969, стор. 10.

² N. Hanks. The State as a Patron of the Art.—“Courier”, 1976, July, стор. 40.

³ Дж. Локк. Избранные философские произведения (в 2-х томах), т. 2, М., 1960, стор. 72.

лію. У 20—70-х роках XIX ст. конгрес неодноразово виділяв кошти на купівлю картин та іншого оздоблення для своєї резиденції⁴. Втім, після перебудови Капітолію, викликані пожежею 1815 р., американський уряд майже повністю припинив фінансування замовлень у галузі образотворчого мистецтва. У 1873 р. спеціальний радник з питань освіти США констатував у своєму звіті, що «будь-яка пропозиція, адресована конгресові, якою б цікавою вона не була, приречена на невдачу, якщо в ній відкрито йшлося б про підтримку мистецтва»⁵.

Після громадянської війни 1861—1865 рр. Сполучені Штати пережили період бурхливого розвитку капіталістичних відносин. У той час в країні широкого розмаху набула система приватного патрунування культури. Діяльність майже всіх культурних установ після 1865 р. фактично контролювалася багатими меценатами та акціонерними компаніями. Значні зміни, що сталися в усіх галузях національного життя США, не торкнулися, однак, основ основ державного управління, фундаментом якого лишався ранній лібералізм. Розподіл прерогатив між окремим підприємцем і державою у галузі економіки діставав своє продовження у культурній політиці. Тому в останній найширше поле діяльності належало приватному бізнесу, а державі відводилася роль спостерігача.

У другій половині 60-х років XIX ст. перед правлячими колами США вперше постало питання про вжиття необхідних заходів щодо духовного впливу на маси⁶. З цією метою державні служби намагалися створити хоча б видимість своєї участі у культурному житті країни. Мізерні культурні заходи урядових органів, зокрема, перетворення ротонди Капітолію на своєрідний виставочний салон, не задовольняли вимог часу, а переваги, якими в очах властей продовжували користуватися іноземні майстри, викликали обурення громадськості. Ще в 1858 р. конгрес вирішив створити національну комісію у справах мистецтв, яка мала розглядати культурні проекти і залучати національні таланти до виконання урядових замовлень. Однак, проіснувавши неповних два роки, вона була розформована. В 1910 р. конгрес прийняв нову постанову про національну комісію у справах образотворчих мистецтв з надто скромною функцією консультативного органу в питаннях оздоблення інтер'єру урядових установ. Проте національна колекція образотворчого мистецтва надалі зростала винятково за рахунок «дарів» меценатів, які вбачали у таких «філантропічних» вчинках вигідну безплаткову інвестицію капіталу і неабияку політичну та ідейну вигоду⁷.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. інтерес до питань культури почали виявляти не лише федеральні органи США, а й адміністрація окремих штатів. У деяких американських містах, зокрема в Чикаго, з'явилися муніципальні комісії у справах мистецтв. Однак, за даними 1913 р., «із 119 місцевих художніх музеїв країни тільки 24 отримували мізерну підтримку з боку штатів чи муніципалітетів»⁸.

Перший етап в історії розвитку відносин між американською державою і культурою (1933—1960 рр.) розпочався в обстановці гострої

⁴ Див.: Government and the Art.—“Editorial Research Report”, vol. II, 1961, стор. 567.

⁵ Там же, стор. 568.

⁶ Див.: Н. Анастасьєв. Массовая беллетристика в США: социальный заказ и эстетические стандарты.—Массовая литература и кризис буржуазной культуры Запада, М., 1974, стор. 12.

⁷ Див.: В. Нильсен. Крупнейшие американские фонды, М., 1976, стор. 202.

⁸ Government and the Art.—“Editorial Research Report”, vol. II, 1961, стор. 570.

економічної кризи, що охопила весь капіталістичний світ і особливо Сполучені Штати Америки. Напружена обстановка у внутрішньому житті США і на міжнародній арені, успіхи СРСР у соціалістичному будівництві змусили американські правлячі кола шукати нових методів зміцнення позицій буржуазії, посилення панування монополістичного капіталу в економічному та політичному житті країни. Політика цілеспрямованого державного втручання у банківську систему, промисловість та сільське господарство дістало назву «новий курс» Ф. Рузвельта. Розрекламований як радикальна система економічних реформ, «новий курс» насправді мав на меті «врятування капіталістичної системи»⁹.

Слід відзначити, що ініціативи Ф. Рузвельта у галузі культури були безпрецедентними в історії США. Однак піклування його уряду про долю творчої інтелігенції мало яскраво виражений класовий характер. Враховуючи потенціальні можливості впливу діячів культури на широкі маси, панівна верхівка намагалася привернути митців на свій бік і протистояти таким чином зародженню серед них характерних для «червоних 30-х років» революційних настроїв. З цією метою творець «нового курсу» погодився на створення в 1933 р. федерального агентства по боротьбі з безробіттям серед митців (FERA), потім — Адміністрації громадських робіт (CWA), у 1934 р. — на відкриття з ініціативи міністра фінансів Г. Моргентау секції образотворчих мистецтв та музики, і, нарешті, в 1935 р. — на заснування Адміністрації прогресивних робіт (WPA). Керівництво здійсненню урядових культурних програм було доручено Г. Гопкінсу.

Однодумець Ф. Рузвельта Г. Гопкінс прагнув надати черговим заходам уряду США по ліквідації безробіття серед творчої інтелігенції респектабельного вигляду піклування про розвиток «культурної демократії» в країні. Він запропонував нову програму матеріальної підтримки безробітних представників творчої інтелігенції, відому як «програма № 1», що складалася з чотирьох федеральних проектів — у галузі образотворчих мистецтв, театру, літературної творчості та музики. Однак реальні дії директорів федеральних проектів мали підкреслено рекламний характер і не привели до позитивних зрушень у галузі культури. Більше того, навіть у такому обмеженому вигляді «програма № 1» в процесі реалізації стала об'єктом критики з боку реакційних елементів за буцім-то «прокомуністичні настрої» і «червону пропаганду». Соціально-політична обстановка, в якій реалізувалися державні культурні програми, а також прагматичний та кон'юнктурний характер більшості проектів, позбавляли їх історичної перспективи¹⁰.

У наступні роки переважну більшість культурних програм було скасовано, припинила своє існування Адміністрація прогресивних робіт. «Новий курс», — зазначав американський буржуазний дослідник У. Х. Лехтенберг, — залишив багато нерозв'язаних і навіть створив чимало нових нагальних проблем»¹¹.

Наприкінці 30-х — на початку 40-х років в обстановці економічних потрясінь і складних соціально-політичних процесів американський уряд майже повністю припинив фінансувати широкі культурні програми, оскільки не вбачав у цьому політичної вигоди для правлячої верхівки країни. З вступом США у другу світову війну лише невелику частину

⁹ A. M. Schlesinger. The Politics of Upheaval: the Age of Roosevelt. Boston, 1957, стр. 174.

¹⁰ "US News and World Report", 1971, June 21, стр. 76.

¹¹ W. Leuchtenberg. The Roosevelt Reconstruction.— F. D. Roosevelt. A Profile, New York, 1962, стр. 252.

творчої інтелігенції було залучено до діяльності, пов'язаної з військовою справою, зокрема, складанням карт, виготовленням плакатів, гасел тощо. Наприкінці 40-х — на початку 50-х років, особливо в зловісні часи маккартизму, правлячі кола США почали кампанію цькування кращих представників творчої інтелігенції. Дії уряду в цей час у сфері «держава і культура» були кроком назад навіть порівняно з половинчатими заходами періоду «нового курсу».

У повоєнний час наслідки загальної кризи капіталізму особливо проявилися в соціально-політичній дійсності Сполучених Штатів, про що, зокрема, свідчать економічна криза 1948—1949 рр., провал воєнної авантюри в Кореї, які висунули перед правлячою верхівкою США чимало складних проблем.

Могутнім фактором, з яким не могла не рахуватися вашінгтонська адміністрація, була перемога СРСР у Великій Вітчизняній війні, утворення світової системи соціалізму, видатні успіхи Радянського Союзу та інших соціалістичних країн в усіх галузях суспільного життя, зокрема й у культурній. Тому в 1957 р. конгрес США з ініціативи президента Д. Ейзенхауера схвалив розробку програми «культурного представництва за рубежом», виходячи з того, що «Радянський Союз також здійснює аналогічні програми»¹². Вона зводилася головним чином до фінансування закордонних поїздок діячів культури.

У зв'язку із зростаючою кризою у духовному житті США ліберально настроєні кола країни вимагали ширшої участі федеральних органів у розвитку культури країни. За це виступали й консерватори. Зокрема, сенатор від штату Нью-Йорк Джавітс, один з прихильників встановлення державного контролю над духовним життям Сполучених Штатів, категорично заявив: «Нині рівень культурного розвитку є вирішальним мірилом в оцінці міжнародного становища країни та її успіхів у холодній війні»¹³. Напередодні президентських виборів 1960 р. різні політичні сили США вимагали створення повноважного федерального органу, що займався б культурними проблемами. Усвідомлюючи значення культурного впливу як важливого інструменту внутрішньої і зовнішньої політики, демократична та республіканська партії у своїх передвиборних програмах приділили певну увагу й питанням культури¹⁴.

Таким чином, перший етап у відносинах між федеральним урядом і сферою культури (1933—1960 рр.) характеризувався різким зростанням кон'юнктурного інтересу з боку уряду до культурного життя країни у період «нового курсу», що змінився таким же різким його спадом у 1939—1945 рр., а в повоєнний час — вимушеним поверненням верхівки американського суспільства до ідеї необхідності зв'язку між державою та сферою культури. Особливості цього етапу з його непослідовністю і суперечностями пояснюються закономірностями об'єктивного розвитку американського суспільства.

Другий етап у відносинах між американською державою і сферою культури співпав з початком третього етапу загальної кризи капіталізму наприкінці 50-х років, ліквідація наслідків якої яскраво проявилася у тих формах державного правління, що були запроваджені обраним у 1960 р. на пост президента США Дж. Кеннеді. Новий президент багато в чому орієнтувався на теоретичну спадщину і практичний досвід своїх попередників, особливо Ф. Д. Рузвельта. Будучи захисни-

¹² Cultural Exchanges with Soviet Russia.—“Editorial Research Report”, vol. II 1959, стор. 495.

¹³ США: от «великого» к «больному», М., 1969, стор. 245.

¹⁴ “Congressional Records”, 1960, September 20, A 7102.

ком інтересів державно-монополістичного капіталу, президент Кеннеді усвідомлював, що уповільнити процес розкладу капіталістичного ладу в США можна лише шляхом централізованих, цілеспрямованих заходів. Президента прозвали «прагматиком», «практичним лібералом», оскільки він обстоював необхідність концентрації економічних, політичних, культурних важелів у руках федерального уряду¹⁵. Першим з усіх американських президентів Кеннеді зрозумів соціально-політичну необхідність постійного, ідеологічно спрямованого втручання урядових кіл в питання культури.

Для досягнення цієї мети Дж. Кеннеді налагодив тісні контакти з письменниками, артистами, вченими, керівниками культурних закладів. Їх охоче приймали у Білому домі, з ними велися розмови про «збереження національних історичних цінностей» та ін. Однак у діях «президента-просвітителя» траплялися дивні алогізми. Так, він щедро фінансував міжнародні культурні проекти, наприклад, у Єгипті чи Туреччині¹⁶, але лишався байдужим до потреб культурного життя своєї країни. Американський уряд не відмовлявся й від коштів, що їх надавали Сполученим Штатам інші європейські держави. Зокрема, в 1961 р. уряд ФРН виділив 2,5 млн. доларів на будівництво нового приміщення Метрополітен-опера в Нью-Йорку. Пояснення подібним парадоксам знаходимо в книзі Дж. Кеннеді «Нариси політичної мужності». «Ми повинні керувати думкою виборців,— писав він,— направляти і навіть ігнорувати її, якщо хочемо повною мірою досягти того, для чого нас обрали»¹⁷.

Безперечно, при Кеннеді державне управління культурними процесами в США зазнало якісних змін. З самого початку його діяльності у конгресі дебатовалися питання про створення спеціального федерального консультативного комітету в справах мистецтв, про подання матеріальної допомоги окремим штатам з метою активізації їх культурної діяльності, а також про заснування урядового фонду допомоги некомерційним культурним установам країни. Призначений у березні 1962 р. на посаду спеціального помічника президента з питань мистецтва А. Хекшер займався розробкою теоретичних принципів державного управління питаннями культури. У червні 1963 р. за вказівкою президента було створено дорадчий комітет у справах мистецтв, члени якого вивчали стан розвитку мистецтв, розробляли шляхи, що мали забезпечити вищий рівень культури в країні.

Слід зазначити, що президент діяв, не маючи підтримки конгресу, але сподівався, що врешті-решт законодавчий орган США схвалить його наміри. І справді, конгрес затвердив створення установи з питань культури, але це сталося вже після вбивства Кеннеді.

Із заснуванням у 1965 р. Національного фонду мистецтв і гуманітарних наук починається важливий період у розвитку культурної політики уряду США. Створивши його, американський уряд уперше офіційно взяв на себе керівні функції у галузі культури, почав координувати культурну політику з іншими державними заходами.

У середині 60-х років у США визріли об'єктивні передумови для нового підходу до питань урядового керівництва культурною та мистецтвом з боку уряду, викликані загостренням і поглибленням загальної кризи капіталізму. Цьому сприяли невдоволення широких народних мас американською внутрішньою і зовнішньою політикою, брудною

¹⁵ H. Fairlie. The Kennedy Promise, New York, 1973, стор. 79.

¹⁶ H. Stoddart. Subsidy Makes Sense.—House Education and Labour Subcommittee Hearings, 1961, May 15, стор. 271.

¹⁷ Цит. за: Н. Н. Яковлев. Преступившие грань, М., 1970, стор. 102—103

війною у В'єтнамі, негритянські виступи, бунти молоді та ін. Стурбовані антиурядовими і ативоєнними настроями в середовищі діячів культури, правлячі кола США змушені були остаточно взяти питання культури та мистецтва під свій безпосередній контроль, а також вжити заходів до повного контролю державних органів над духовним життям насамперед робітничого класу та інших соціальних верств населення, які могли становити потенціальну загрозу капіталістичному ладові. Такий контроль, як правило, здійснюється під машкарою «піклування про розвиток американської культури», а насправді має на меті відвернути трудящі маси від боротьби за свої соціально-економічні та політичні права.

З утворенням Національного фонду мистецтв та гуманітарних наук завершився процес формування організаційної структури федеральних установ у галузі культури. Водночас це означало, що американський уряд офіційно визнав за собою право втручатися у сферу культури. Протягом останніх років у Сполучених Штатах спостерігається дедалі більше зростання впливу держави на культурні процеси, все яскравіше проявляється регулююча роль американської адміністрації у сфері духовного життя суспільства. Виразнішою стала тенденція переходу від фінансування окремих «престижних» заходів до постійного і цілеспрямованого стимулювання культурної діяльності як цілих інститутів, так і окремих осіб, яких держава обирає на свій розсуд. Держава стає головним соціальним замовником у сфері культури від імені капіталістичного класу. Протягом досліджуваного періоду основною тенденцією в регулюванні культурними процесами з боку федерального уряду США була всебічна підтримка ним буржуазної культури за рахунок культури народної, демократичної. Державно-монополістичне регулювання питаннями культури визначалося найбільш загальними інтересами буржуазії. Тому аналіз розвитку регулюючої функції американської держави у сфері культури свідчить про те, що тенденція до постійного розширення державного впливу на культурні процеси та їх буржуазної ідеологічної орієнтації існуватиме й надалі.

Наш календар

МОСКОВСЬКЕ ТОВАРИСТВО ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ РОСІЙСЬКИХ

(до 175-річчя заснування)

В 1804 р. при Московському університеті було створено Товариство історії та старожитностей російських — перше наукове історичне товариство серед тих, що існували в Росії в XIX — на початку XX ст. Товариство відіграло значну роль у розвитку історичної науки в нашій країні. В умовах, коли майже не існувало спеціальних дослідних наукових установ, а кафедри історії були нечисленні, завдяки існуванню історичних товариств і насамперед Московського товариства історії та старожитностей російських, спеціалісти-історики мали можливість постійно спілкуватися між собою з наукових питань. Публікаторська діяльність Товариства сприяла розширенню джерельної бази історичної науки, а також розробці багатьох проблем історії народів Росії, зокрема, українського народу.

Московське товариство історії та старожитностей російських об'єднувало багатьох істориків та археографів Росії. В різний час його членами були такі відомі історики, як М. М. Карамзін, М. М. Бантиш-Каменський, К. Ф. Калайдович, О. М. Бодянский, А. М. Попов, І. Д. Беляев, Є. В. Барсов, С. М. Соловйов, В. О. Ключевський, Д. І. Багалій, В. С. Іконников та ін. Різними були їх погляди та інтереси — про це свідчить тематика праць, що видавалися товариством, а також методологія і методика досліджень. Внаслідок того, що товариство фінансувалось урядом, воно змушене було триматися в рамках панівної ідеології і не допускати на сторінках своїх видань висловлювань передових думок.

Багата спадщина товариства вимагає критичного вивчення і творчого використання сучасними дослідниками. Звертаючись до праць представників дворянської та буржуазної науки, треба не втрачати класового підходу, оскільки, як вказував В. І. Ленін, такі вчені здатні давати найцінніші праці в галузі фактичних, спеціальних досліджень, але їм «не можна вірити ні в єдиному слові, раз мова заходить про філософію»¹.

В роботі товариства брали активну участь, головним чином, вчені та викладачі Московського університету, і вся його діяльність була тісно пов'язана з науковим життям університету. Зміни в житті цього учбового закладу позначалися на діяльності товариства².

Спочатку основним завданням товариства було видання літописів, але на перших порах його практична діяльність розвивалася досить повільно. На жаль, дуже мало відомо про діяльність товариства в перші шість років його існування: матеріали товариства за цей час майже не збереглися, а друкування протоколів його засідань розпочалося лише після запровадження статуту 1811 р., який визначив склад, організаційну побудову та завдання товариства³. «Головним заняттям цього товариства, — відзначалося в статуті, — буде критичний розбір давніх руських літописів, звірення їх списків, виправлення помилок... Коли, таким чином, літописи будуть виправлені і справжній зміст їх буде по можливості знайдений, у той час товариство подбає про скоріше та вірніше їх видання...»⁴. За статутом воно об'єднувало 30 членів, та в наступні десятиліття кількісний склад його значно розширився.

Підготовку літописів до видання було доручено члену товариства, професору Московського університету Р. Ф. Тимковському. Але йому не вдалося довести до

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 18, стор. 336.

² В. Пичета. К столетию имп. Общества истории и древностей российских. — В кн.: Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии, год 1, Екатеринослав, 1904, стор. 45.

³ Див.: Н. А. Попов. История имп. Московского общества истории и древностей российских, ч. 1 (1804—1812). — «Чтения в имп. Обществе истории и древностей российских» (далі — «Чтения»), М., 1884, кн. 1, стор. 48.

⁴ «Записки и труды», ч. 1, 1815, стор. I—II.

кінця цю роботу в зв'язку з Вітчизняною війною 1812 р.⁵ Пожежа 1812 р. у Москві завдала товариству великої шкоди: у вогні загинула його бібліотека з цінним рукописним фондом. Давній літопис за Лаврентіївським списком у незакінченому стані був виданий вже після смерті Р. Ф. Тимковського його учнем — К. Ф. Калайдовичем⁶.

На початку 20-х років XIX ст. діяльність товариства поживалася. В цей час до його складу входили такі історики, археографи та видавці, як П. М. Строев, М. П. Погодін, М. С. Арцибашев, В. М. Ундольський, М. І. Надеждін та ін. Значно поповнилася колекція товариства давніми рукописами, монетами, медаллями, книгами⁷.

У 30-і роки товариство історії та старожитностей російських видало ще два літописи: 1836 р. вийшов Супрасльський, а 1837 р. — Псковський.

Поступово розширюється тематика видань товариства. Його друковані органи починають виходити з 1815 р. У «Русских достопамятностях» (три частини: 1815, 1843, 1844 рр.) та в «Русском историческом сборнике» (сім томів у двадцяти двох книгах: 1837—1844 рр.) публікувалися переважно історичні джерела давнього періоду. В «Трудах и записках»* (вісім частин: 1815—1837 рр.) друкувалися протоколи засідань, доповіді, повідомлення та дослідження членів товариства. Серед них були і матеріали з української тематики.

Видавнича діяльність товариства стала більш регулярною й різноманітною з 40-х років XIX ст., коли його секретарем і одночасно редактором нового органу — «Чтений в Обществе истории и древностей российских», — став О. М. Бодянский, відомий історик, філолог та археограф, професор Московського університету. Цей друкований орган товариства складався, зокрема, з таких розділів: дослідження, матеріали вітчизняної історії, матеріали слов'янські та іноземні. За два з половиною роки (1846—1848 рр.) вийшло 23 книги «Чтений», обсяг яких перевищував усі попередні видання товариства. В цей час у «Чтениях» друкувалося особливо багато різноманітних матеріалів з історії України.

Наляканий революційними подіями 1848 р. у Західній Європі, царський уряд посилив контроль над університетами і, відповідно, над науковими товариствами, що існували при них. Так, за опублікування 1848 р. записок англійця Дж. Флетчера, в яких містилася критика порядків, які існували в Росії у XVI ст., «Чтения» були заборонені⁸.

З 1849 р. почав виходити новий періодичний орган під назвою «Временник», редагований І. Д. Беляєвим. У ньому друкувалися переважно історико-юридичні матеріали. З 1849 по 1858 рр. вийшло 25 книг цього видання.

У 1858 р., з поверненням до товариства О. М. Бодянского, який був змушений на деякий час припинити в ньому роботу, відновлюється вихід «Чтений». Загалом за редакцією О. М. Бодянского вийшло сто книг цього видання⁹. На думку І. І. Срезневського, «Чтения», в яких друкувалися й великі за обсягом твори, і сотні статей різного характеру, а також записки сучасників, збірки пісень і приказок, стародавні пам'ятки тощо, «...створили бібліотеку, необхідну для кожного історика, археографа, етнографа, статистика, мовознавця, історика літератури і народної словесності, не тільки російської, а й західнослов'янської»¹⁰. Саме «Чтения» та «Временник» Московського товариства історії та старожитностей російських започаткували спеціальну історичну періодику в нашій країні.

Після смерті О. М. Бодянского в 1877 р., коли редактором «Чтений» став А. М. Попов, головну увагу було зосереджено на публікації матеріалів з історії церкви в Росії. З 1881 по 1907 рр. в «Чтениях», що виходили вже за редакцією Є. В. Барсова, друкувалося багато матеріалів з фольклору та давньоруської писемності. В них було також представлено українську тематику.

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок докорінній перебудові всієї мережі історичних наукових закладів. Починаючи з 1920 р., поряд з існуючими, створювалися нові наукові заклади та історичні товариства. Московське товариство історії та старожитностей російських продовжувало діяти і після Жовтневої революції, але воно виявилось неспроможним розв'язувати нові завдання, що поставали перед радянською історичною наукою, і в 1929 р. цілком припинило свою діяльність.

⁵ Див.: В. Пичета. Назв. праця, стор. 47.

⁶ Летопись Несторова по древнейшему списку мниха Лаврентия, М., 1824.

⁷ «Труды и записки», ч. II, 1824, стор. 59.

⁸ Назва цього друкованого органу змінювалася.

⁹ І. І. Корнева, Е. М. Тальман, Д. М. Эпштейн. История археографии в дореволюционной России, М., 1969, стор. 52.

¹⁰ Н. А. Кондрашов. Осип Максимович Бодянский, М., 1956, стор. 46.

¹⁰ І. І. Срезневский. На память о Бодянском, Григоровиче и Прейсе, первых преподавателях славянской филологии. — В сборнике отделения русского языка и словесности имп. Академии наук, т. 18, № 6, СПб, 1878, стор. 41.

Протягом 125-річного періоду своєї діяльності Московське товариство історії та старожитностей російських підтримувало творчі зв'язки з іншими історичними установами і товариствами, що діяли в Москві, Петербурзі, на Україні. Українська історична наука розвивалася в тісному зв'язку з російською, що знаходило свій прояв у діяльності Московського товариства історії та старожитностей російських. Зокрема, в «Чтениях» було видано велику кількість джерел з історії України.

1846 р. О. М. Бодянский опублікував в «Чтениях» «Історію Русів» — історичний твір, написаний невідомим автором в кінці XVIII або на початку XIX ст. Цей твір, в якому розповідається про історичні події на Україні від найдавніших часів до середини XVIII ст., є важливим пам'ятником української історіографії. Не вдаючись до детального аналізу цього твору, зазначимо, що автор багато уваги приділив народно-визвольній війні 1648—1654 рр., позитивно оцінив акт возз'єднання України з Росією і діяльність Богдана Хмельницького. Те, що написано про «Історію Русів» з часу її виходу в світ, у кільканадцять разів перевищує обсяг самого твору, а сам він донині залишається об'єктом досліджень історіографів і літературознавців¹¹.

В «Чтениях» був також вперше опублікований «Літопис Самовидця», — найбільш ранній з так званих козацько-старшинських літописів, історичних пам'яток другої половини XVII—XVIII ст. У літописі, що відзначається оригінальністю змісту та ясним викладом матеріалу, яскраво змальовані події визвольної війни 1648—1654 рр., широко відображено діяльність Богдана Хмельницького та інших діячів, дається позитивна оцінка акту возз'єднання України з Росією. Літопис містить цінні фактичні відомості про історичні події, що відбувалися протягом другої половини XVII і початку XVIII ст.

У 1847 р. були надруковані три важливі історичні твори XVIII ст., в яких висвітлюється історія України, — «Літописне повісткування про Малу Росію, її народ і козаків взагалі...» О. Рігельмана, «Коротке описання про козацький малоросійський народ та його військові справи» П. Симоновського та «Історія про козаків запорізьких...» С. Мишецького. Багатий фактичний матеріал, зібраний авторами цих праць, широко використовується сучасними істориками.

Певний інтерес для дослідників становить невеликий за обсягом Густинський монастирський літопис, що охоплює 1600—1640 рр., опублікований в «Чтениях» у 1848 р. Невідомий автор висвітлює історію Густинського монастиря як одного з осередків ідейної боротьби на Україні проти унії та католицизму, пов'язуючи це з політичними подіями того часу.

1858 р. на сторінках «Чтений» з'являється своєрідний пам'ятник мемуарної літератури XVIII ст. — «Діаріуш» Миколи Ханенка, в якому міститься цікавий матеріал з цілого ряду важливих питань, що стосуються історії України XVIII ст., зокрема, про зростання феодального землеволодіння на Україні, про шляхи збільшення багатств козацької старшини, життя і побут російських дворян і української старшини.

Унікальне джерело для вивчення визвольної війни 1648—1654 рр. — «Реєстр всього Війська Запорізького після Зборівської угоди...» — було опубліковано в «Чтениях» у 1874 р. Реєстр є важливим джерелом для вивчення соціального та національного складу селянсько-козацького війська середини XVII ст., адміністративного поділу України в роки визвольної війни тощо.

Публікацією джерел з історії України (вище було перелічено лише деякі з них) товариство сприяло поширенню історичних знань про Україну та її народ, помітно збагатило джерельну базу історичної науки.

За тривалий період своєї діяльності Товариство історії та старожитностей російських при Московському університеті видало понад 300 змістовних томів періодичних видань, велику кількість окремих тематичних збірників. Цим, писав М. Г. Чернишевський, воно заслужило право «...на глибоку вдячність усіх, хто займається рідною історією»¹². Чимало праць, вміщених у виданнях Московського товариства історії та старожитностей російських, зберігають своє наукове значення і в наші дні і можуть зацікавити сучасних дослідників, зокрема тих, хто займається розробкою питань історії України.

О. В. ТОДІЙЧУК (Київ)

¹¹ Ф. Шевченко. Книга великого впливу. — В зб.: «Наука і культура. Україна», К., 1971, стор. 371.

¹² Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений (в 15 томах), т. II, М., 1949, стор. 318.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УГОРСЬКА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА 1919 р. У РАДЯНСЬКІЙ ТА УГОРСЬКІЙ МАРКСИСТСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову епоху в історії людства — епоху переходу від капіталізму до соціалізму. Героїчна боротьба робітників і селян Росії, яка дістала гарячу і дійову підтримку трудящих в усьому світі, показала, за словами В. І. Леніна, «всім країнам дещо, і дуже істотне, з їх неминучого і недалекого майбутнього»¹, дала змогу «всім пригнобленим народам, народам, які борються, побачити і свою грядущу перемогу»².

Під впливом революційних подій Великого Жовтня трудовий народ Угорщини першим в Європі слідом за народами Росії у березні 1919 року повалив владу буржуазії і поміщиків, створив державу диктатури пролетаріату і відкрив перспективу розвитку своєї країни по шляху соціалізму. В результаті встановлення диктатури пролетаріату «робітничий клас Угорщини поруч з робітничим класом Росії висунувся у перші ряди міжнародного робітничого руху»³. Перемога соціалістичної революції в Угорщині порівняно мирним шляхом має не тільки національне, а й міжнародне значення.

Встановлення диктатури пролетаріату в Угорщині ще раз наочно показало всепереможну силу марксистсько-ленінських ідей, революційний героїзм робітничого класу, його самовіддану боротьбу за краще життя всіх трудящих. Угорська Радянська Республіка за 133 дні свого існування здійснила широкі політичні і соціально-економічні перетворення, які продемонстрували широким масам Угорщини та інших країн прогресивний, глибоко народний характер нового ладу. З проголошенням Угорської Радянської Республіки ще більш очевидним стало міжнародне значення та інтернаціональний характер Великого Жовтня, що відкрив еру соціалістичних революцій.

Угорський комуністичний рух є складовою частиною світового робітничого руху. Тому дослідження і узагальнення досвіду боротьби угорського народу проти імперіалізму, за встановлення диктатури пролетаріату, досвіду діяльності Угорської Радянської Республіки 1919 р. має важливе політичне і наукове значення. Міжнародний комуністичний і робітничий рух не тільки дбав про збереження революційних традицій, а й, постійно звертаючись до уроків минулого, використовує його досвід в сучасній обстановці. Наукове узагальнення проблем історії Угорської Радянської Республіки і в майбутньому буде сприяти зміцненню марксистсько-ленінської ідеології та успішному будівництву соціалістичного суспільства.

Ще в перші роки після повалення Угорської Радянської Республіки В. І. Ленін кілька разів пропонував її керівним діячам написати історію Угорської Комуні⁴ і видати її на всіх мовах світу, щоб революційний досвід диктатури пролетаріату Угорщини став надбанням усього міжнародного робітничого руху, всіх трудящих.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 4.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, К., 1977, стор. 4.

³ Бела Кун. О Венгерской Советской Республике (Избранные статьи и речи), М., 1966, стор. 289.

⁴ Varga Jenő. Lenin megjegyzései Varga könyvéhez.— "Sarló és kalapács", I. sz, Moszkva, 1930, 23. old.

За 60 років, які минули з часу проголошення Угорської Радянської Республіки, опубліковано багато, головним чином, марксистських досліджень як в УНР, СРСР, так і в інших країнах. Це свідчить про надзвичайно велику актуальність та важливість даної проблеми.

У статтях, промовах, привітаннях В. І. Леніна, написаних напередодні та в дні Угорської Радянської Республіки, показано історичну закономірність Радянської влади в Угорщині, з'ясоване всесвітньо-історичне значення угорської соціалістичної революції, відзначено особливості перемоги диктатури пролетаріату в країні, визначено міжнародне значення Великого Жовтня⁵.

Після поразки Угорської Радянської Республіки В. І. Ленін узагальнив досвід угорського пролетаріату, зробив його надбанням міжнародного робітничого руху. Водночас Володимир Ілліч вказав на основні причини поразки Радянської влади в Угорщині. Зокрема, у праці «Замітки публіциста» він наголосив, що основним фактором, який зумовив поразку диктатури пролетаріату в Угорщині, був міжнародний імперіалізм в особі Англії, Франції та інших капіталістичних країн⁶.

Перші праці з історії Угорської Радянської Республіки були написані в переважній більшості не істориками, а активними учасниками подій, видатними діячами Комуністичної партії Угорщини Б. Куном, Б. Санто, Є. Ландлером, Є. Варгою, Б. Ваго, Д. Алпарі, Д. Ленделом, Є. Гамбургером, Л. Рудашом, Д. Гевеші, Ф. Мюнніхом, Е. Болгаром, Й. Келеном та іншими безстрашними бійцями за встановлення та зміцнення Радянської влади в Угорщині. Дослідники прагнули з'ясувати, насамперед, такі питання: при яких умовах так швидко перемогла пролетарська революція в Угорщині; чому в Угорщині уперше після Росії вдалося здійснити переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну; які фактори сприяли перемозі соціалістичної революції в Угорщині мирним шляхом; чому Радянська влада в Угорщині зазнала поразки та ін.

Серед досліджень, опублікованих у 20—30-х роках угорськими революціонерами, які проживали в Радянському Союзі та інших країнах, особливої уваги заслуговують праці видатного діяча угорського і міжнародного робітничого руху Б. Куна, зокрема: «Від революції до революції», «Роль партій у встановленні диктатури», «Чого молоді повинні навчитися на прикладі угорської пролетарської революції?», «Чому перемогла в Угорщині пролетарська революція?» та ін.⁷ У них він рішуче виступив проти ворожої антинаукової концепції буржуазії та її лакеїв — реформістських лідерів соціал-демократів, згідно з якою в Угорщині у березні 1919 р. нібито були відсутні об'єктивні та суб'єктивні фактори для перемоги соціалістичної революції й встановлення Радянської влади.

Угорська Радянська Республіка привертала і привертає увагу радянських і угорських дослідників. Так, уже в 20—30-х роках було опубліковано перші праці з цієї тематики В. Мірошевського, М. Ф. Лебовича, угорського історика Ержебет Андич, яка проживала в СРСР, та інших⁸.

Грунтовне марксистсько-ленінське вивчення історії Угорської Радянської Республіки почалося після переможного завершення Великої Вітчизняної і другої світової воєн. Визволення Угорщини від фашистського гніту та вступ її на соціалістичний шлях розвитку викликали серед радянських істориків ще більший інтерес до героїчного минулого братнього народу, сприяли розгортанню науково-дослідницької

⁵ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 205—209, стор. 210, стор. 226—227, стор. 238—254, стор. 372—376.

⁶ Див.: В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 40, стор. 124—134.

⁷ Бела Кун. О Венгерской Советской Республике, М., 1966.

⁸ В. Миросшевский. Венгерская Советская Республика.— «Пролетарская революция», 1929, № 11; його ж. К характеристике социальной природы Венгерской Советской Республики.— «Пролетарская революция», 1930, № 4; М. Ф. Лебович. Робітнича політика Угорської Комуні, К., 1935; його ж. Органы власти в Советской Венгрии.— «Борьба классов», 1935, № 5; його ж. Из истории Венгерской Коммуны.— «Историк-марксист», 1935, № 7; Е. Андич. Венгерская республика.— «Историк-марксист», 1932, № 4—5.

роботи по вивченню угорської пролетарської революції. Як радянські історики (М. Ф. Лебович, Ю. О. Писарев, Г. Я. Короткевич та ін.)⁹, так і їх угорські колеги (Л. Рудаш, Е. Андич, Л. Реті та ін.)¹⁰ прагнули розв'язати ряд важливих питань з історії Радянської Угорщини.

Однак у зв'язку з суб'єктивістським підходом до вивчення історичних процесів деякі дослідники допускали методологічні помилки, що призводило до неправильного трактування таких питань, як об'єднання двох угорських робітничих партій, державне будівництво, національна і аграрна політика, причини поразки Угорської Радянської Республіки та ін.

Рішення XX з'їзду КПРС та VII з'їзду УСРП відкрили перед істориками двох братніх країн нові перспективи, дали їм змогу об'єктивно висвітлити ці важливі історичні процеси, сприяли тому, що вони повели рішучу боротьбу проти догматизму, суб'єктивізму, реформізму та інших ворожих марксизмові-ленінізму настанов.

Слід відзначити, що протягом останніх років значно зріс теоретичний рівень досліджень з даної проблематики. В ряді праць радянських і угорських науковців відчувається прагнення дати переконливі відповіді на поставлені питання, зробити обґрунтовані висновки і узагальнення. Зокрема, правильне висвітлення знайшли в їх дослідженнях об'єктивні і суб'єктивні фактори перемоги соціалістичної революції в Угорщині, питання національної політики Угорської Радянської Республіки, радянсько-угорські відносини, історичне значення Угорської Радянської Республіки, питання революційної солідарності і спільної боротьби трудящих різних національностей у захисті Радянської Угорщини та ін.¹¹ Однак ще є дискусійні питання і насамперед проблеми партійного і державного будівництва Угорської Радянської Республіки. Їй і присвячено даний матеріал.

Об'єднання двох угорських робітничих партій — Комуністичної і Соціал-демократичної — у радянській та угорській марксистській історіографії розглядалося до 1956 р. як фатальна помилка, що призвела до повалення Радянської влади в країні. Зокрема, у статті «Уроки пролетарської революції в Угорщині», опублікованій 21 березня 1929 р. у газеті «Правда», Б. Кун писав, що «комуністи зробили фатальну помилку, об'єднавшись з соціал-демократами»¹². Пізніше він намагався обґрунтувати свою тезу про причини і негативні наслідки такого об'єднання. В 1933 р. видатний діяч Компартії Угорщини писав, що вирішальним фактором, який сприяв прийняттю пропозиції соціал-демократів про об'єднання двох робітничих партій, було наближення до кордонів країни у березні 1919 р. Червоної Армії, на яку угорський народ покладав великі надії. «Спільний кордон з Радянською Росією, — наголошував Б. Кун, — стане для нас не тільки військовою, а й політичною підтримкою у боротьбі проти соціал-демократів»¹³.

Як роз'яснював у лютому 1936 р. Б. Кун, керівники соціал-демократичної і комуністичної партій дійшли висновку, що спільними зусиллями, на основі єдиних принципів, за допомогою диктатури пролетаріату вони остаточно зруйнують капіталістичні порядки і візьмуться за будівництво соціалістичного ладу. Але «об'єднання двох партій, — наголошував далі він, — все-таки не означало справжнього відновлення єд-

⁹ М. Ф. Лебович. Социалистическая революция в Венгрии в 1919 г. и провозглашение Советской республики. — Наукові записки Львівського держуніверситету, т. 36, сер. історична, вип. 6, Львів, 1955; Ю. А. Писарев. Венгерская Советская республика и славянские народы. — Ученые записки Института славяноведения, т. XI, М., 1955; Г. Я. Короткевич. Венгрия в 1918—1939 годах, М., 1951; та ін.

¹⁰ Rudas László. 1919 jelentősége. — «Társadalmi Szemle», 1949, 2 sz; Réti László. A Magyar Tanácsköztársaság, Budapest, 1950; Andics Erzsébet. A Magyar Kommunista Párt megalakulásának 30-ik évfordulójához. — «Társadalmi Szemle», 1948. december.

¹¹ Див.: Б. І. Лукач. Історія Угорщини в працях українських радянських істориків (1945—1967 рр.). — «УІЖ», 1969, № 4, стор. 128—130.

¹² Бела Кун. О Венгерской Советской Республике, стор. 454.

¹³ Там же, стор. 510.

ності робітничого класу. І не могло означати, оскільки об'єднанню двох партій не передувала спільна боротьба, спільні дії двох партій проти спільного ворога: проти буржуазії»¹⁴.

Б. Кун висловив багато цінних думок, зокрема, про відновлення справжньої єдності робітничого класу та ін. Однак з його основною думкою, що об'єднання двох робітничих партій було фатальною помилкою комуністів, не можна погодитися. Про це, зокрема, свідчить як радянська, так і угорська сучасна марксистська історіографія.

Радянський історик 30-х років В. Мірошевський у своїй праці «До характеристики соціальної природи Угорської Радянської Республіки» підкреслював, що суттєвим недоліком об'єднаної Угорської соціалістичної партії були виключно її люксембургіанські ухили. У зв'язку з тим, наголошував далі він, що пролетарська революція не об'єдналася з «селянською війною», не було створено союзу робітників і селян, а тому «не може бути й мови про існування в Угорщині в 1919 році скільки-небудь повної, розгорнутої, закінченої диктатури пролетаріату»¹⁵. Такі висновки були піддані критиці вже в той час і пізніше¹⁶.

Помилкові твердження В. Мірошевського, як не дивно, повторили історики у наш час, зокрема, М. І. Шатагін. У праці «Ленін про історичне значення досвіду угорської пролетарської революції» він пише, що диктатура пролетаріату в Угорщині «не могла бути ані міцною, ані повною», оскільки з самого початку народження Радянської влади в Угорщині в об'єднаній партії посилювалися опортуністичні, реформістські елементи, які з середини руйнували партію і Радянську владу»¹⁷.

З такими висновками В. Мірошевського та М. І. Шатагіна не можна погодитися. Незважаючи на те, що об'єднання двох робітничих партій хоч і було проведене не зовсім правильно, проте диктатура пролетаріату в Радянській Угорщині у період соціалістичного будівництва та іноземної воєнної інтервенції успішно здійснювалася і була міцною, повною і справжньою. Свідченням цього є 133-денна історія Угорської Радянської Республіки¹⁸. На урочистому пленумі ЦК УСРП, присвяченому 50-річчю Компартії Угорщини, Перший секретар ЦК УСРП Янош Кадар підкреслив: «Наша партія, наш робітничий клас, наш народ можуть пишатися своєю першою робітничо-селянською державою»¹⁹. Підписавши 21 березня 1919 р. угоду про об'єднання двох партій, делегати соціал-демократів прийняли програмні настанови Компартії про соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату та проголошення Радянської республіки. Єдність робітничого класу була проведена «на комуністичній програмі»²⁰.

Проте ні в платформі, ні в документі про об'єднання не було належної конкретизації складу керівництва об'єднаної партії і Радянського уряду.

В. І. Ленін, який неодноразово виступав за єдність робітничого руху, схвально зустрів звістку про об'єднання двох угорських робітничих партій. Водночас Володимир Ілліч у радіотелеграмі Б. Куну (23 березня 1919 р.) наголосив, що необхідні справжні гарантії щодо визнання соціал-демократами диктатури пролетаріату. «Цілком безсумнівно,— наголосив В. І. Ленін— що голе наслідування нашої російської тактики в усіх подробицях при своєрідних умовах угорської революції було б помилкою»²¹.

¹⁴ Kun Béla. Válogatott írások és beszédek, 2. köt., Budapest, 1966, 368. old.

¹⁵ В. Мірошевський. К характеристике социальной природы Венгерской Советской республики.— «Пролетарская революция», 1930, № 4, стор. 83.

¹⁶ «Uj Március», 1933. Jubileumi külön szám; Siklós András. Az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak, Budapest, 1964, 166. old.

¹⁷ N. I. Satagin. Lenin a magyar proletárforradalom Tanáztalainak történelmi jelentőségéről. In: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége és nemzetközi hatása, Budapest, 1960, 323. old.

¹⁸ Агнеш Бако. 133 героїчні дні.— «Комуніст України», 1969, № 3.

¹⁹ «Правда», 25 листопада 1968 р.

²⁰ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 373.

²¹ Там же, стор. 211.

У спогадах одного з керівників Комуністичної партії Угорщини Л. Рудаша зазначається, що, вислухавши наприкінці березня 1919 р. його розповідь про об'єднання комуністів з соціал-демократами, В. І. Ленін нібито сказав: «Я вважаю це об'єднання небезпечним. Краще було створити блок, в якому обидві партії зберегли б свою самостійність»²². Такої точки зору дотримуються деякі угорські та радянські дослідники. Зокрема, М. Попов у своїй статті «Ленін і угорська революція» факт об'єднання партій розцінює як негативне явище²³. Для підтвердження цієї тези він посилається на спогади Л. Рудаша. Аналогічної думки дотримується і радянський вчений Л. М. Ніжинський, який, говорячи про зустріч Л. Рудаша з В. І. Леніном, пише: «Торкаючись питання про партію, В. І. Ленін показав, що об'єднання угорських комуністів і соціал-демократів крило в собі велику небезпеку. Він говорив, що краще було створити блок, в якому обидві партії не втратили б своєї незалежності»²⁴.

На нашу думку, така постановка питання не відповідає історичній дійсності. У свій час лідер угорських соціал-демократів Ж. Кунфі пропонував таку коаліцію. Б. Кун з цього приводу влучно зауважив: «Така коаліція розпалася б протягом одного тижня, а разом з цим провалилася б і диктатура»²⁵. Негативна оцінка об'єднання двох робітничих партій суперечить марксистсько-ленінській теорії про єдність комуністичного і робітничого руху. В працях В. І. Леніна ніде немає такого або подібного твердження, де б засуджувалося об'єднання двох угорських робітничих партій і ставилося питання про створення блоку. «Форма переходу до диктатури пролетаріату в Угорщині,— відзначав Володимир Ілліч,— зовсім не та, що в Росії: добровільна відставка буржуазного уряду, моментальне відновлення єдності робітничого класу, єдності соціалізму на комуністичній програмі»²⁶. Заявляючи, що «об'єднання угорських комуністів з реформістами дорого коштувало угорському пролетаріатові»²⁷, В. І. Ленін наголошував лише на неправильному методі об'єднання, а не засуджував саму ідею та факт об'єднання. Між тим, об'єднання сил робітничого класу визначає не форма, а її зміст — мета і завдання цього об'єднання.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку історичної науки об'єднання двох угорських робітничих партій в угорській та радянській марксистській історіографії²⁸ розглядається як позитивне явище. Думка дослідників Д. Немеша, І. Сірмаї, Ш. Габор, Т. Гайду, А. Шіклоша, Ю. І. Москальчина (А. І. Пушкаша), М. Ф. Лебонича, І. М. Гранчака, М. В. Трояна та інших зводиться до того, що, борючись за єдність рядів робітничого класу, комуністи прийняли пропозицію соціал-демократів про об'єднання партій, розраховуючи цим зміцнити сили угорської революції. Об'єднання відбулося на комуністичній платформі, на основі прийняття ленінізму. Саму ідею об'єднання комуністичної і соціал-демократичної партій слід вважати правильною, однак здійснена вона була невірно, оскільки в об'єднаній партії залишилися реформісти. Негативну роль відіграли також і центристські елементи, які при перших же труднощах стали шукати шляхів до капітуляції, що пізніше призвело до різкого послаблення диктатури пролетаріату.

²² 1919 год в Венгрии. Сборник материалов, М., 1959, стор. 48.

²³ Ласло Рети. Ленин и Венгерская Советская Республика.— «Вопросы истории», 1955, № 4, стор. 29—36; М. Попов. Lenin és a magyar forradalom.— «Kárpáti Igar Szó», 12.II. 1969. Uzshorod.

²⁴ Л. Н. Нежинский. У истоков советско-венгерской дружбы.— «Вопросы истории», 1969, № 3, стор. 23.

²⁵ Бела Кун. О Венгерской Советской Республике, стор. 384.

²⁶ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 373.

²⁷ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 41, стор. 195.

²⁸ A magyar forradalmi munkaszorgalom története, I. köt.. Budapest, 1966; Деже Немеш. Сорокалетие образования Коммунистической партии Венгрии.— «Коммунист», 1958, № 16; його ж. Славная страница истории венгерского народа.— «Коммунист», 1969, № 4; Иштван Сирмаи. Некоторые уроки Венгерской Советской Республики.— «Проблемы мира и социализма», 1969, № 3; Gábor Sándorné. A két munkáspárt egyesülése 1919-ben, Budapest, 1961; öe. A Kommunizták Magyaror-

Ш. Габор вірно наголошує, що об'єднання двох робітничих партій слід розглядати як історично неминуче явище, яке сприяло перемозі влади Рад в країні²⁹. Т. Гайду правильно відзначає, що об'єднання партій було передумовою взяття влади і робітничий клас з радістю сприйняв об'єднання. Відмова комуністів від об'єднання була б незрозумілою для мас³⁰. Об'єднання, стверджує М. Ф. Лебович, слід розглядати як історично неминучий крок, що був однією з передумов встановлення диктатури пролетаріату в Угорщині³¹.

Таким чином, переважна більшість радянських і угорських істориків дійшла висновку, що ідея об'єднання двох угорських робітничих партій визріла в масах, розвивалася в ході політичної боротьби і була правильною. Вона поклала край роз'єднанню сил пролетаріату, сприяла його згуртуванню у період встановлення Радянської влади в Угорщині. Факт об'єднання двох робітничих партій на комуністичній основі свідчив про теоретичну і політичну поразку соціал-реформізму, капітуляцію соціал-демократичної партії перед програмою комуністів, хоч це і не означало ідейної єдності. Переважна більшість робітників з радістю вітала об'єднання двох робітничих партій. Проте деякі комуністичні організації й після 21 березня 1919 р. діяли самостійно, не об'єднуючись з соціал-демократичними організаціями.

Слід зазначити, що протягом всього періоду існування Радянської влади в Угорщині питання авангардної ролі партії робітничого класу не сходило з порядку денного. Недоліки, допущені при об'єднанні двох робітничих партій, давали про себе знати все більше і більше. Тому в середині травня 1919 р. Б. Кун виступив за створення справді революційної партії, яка б об'єднувала тільки авангард пролетаріату³².

Серед сучасних угорських істориків-марксистів існують різні точки зору щодо авангардної ролі партії в період Угорської Радянської Республіки. Зокрема, Ж. Надь вважає, що в «період Радянської республіки насправді не було дійової, керівної партії»³³. Протилежної точки зору дотримуються Ш. Габор, Т. Гайду³⁴ та деякі інші дослідники. Ми вважаємо, що можна погодитися з висновком угорського історика Ш. Габора³⁵ про те, що хоч об'єднану партію, з лєнінських позицій, і не можна назвати авангардом, проте, незважаючи на серйозні внутрішні протиріччя, вона «в основному виконала роль авангарду завдяки спільній праці і боротьбі комуністів та лівих соціалістів, які, злившись з масами, були рішучими і цілеспрямованими вождями боротьби за соціалізм»³⁶. Правда, радянський історик Л. М. Ніжинський твердить, що «об'єднана партія не була справді революційним марксистсько-

szági Pártja és a Magyarországi Pártjának megalakulása. Az egyesült Munkáspárt (1918 november - 1919 augusztus).—Legyőzhetetlen erő, Budapest, 1968; Hajdu Tibor. A Magyarországi Tanácsköztársaság, Budapest, 1969; Т. Хайду, А. Шиклош. Великая Октябрьская социалистическая революция и Венгрия (1917—1919 гг.).—«Вопросы истории», 1967, № 6; Ю. И. Москальчин. Из истории Венгерской Советской Республики.—«Новая и новейшая история», 1959, № 2; М. Ф. Лебович. Замечательная эпопея в истории венгерского народа.—«Новая и новейшая история», 1969, № 2; Г. В. Марченко, І. М. Гранчак. Угорська Радянська Республіка 1919 року та її міжнародне значення, Ужгород, 1959; М. В. Троян. Угорська Комуна 1919 року, Львів, 1970; История Венгрии, т. 3, М., та ін.

²⁹ Gábor Sándorné. A két munkáspárt egyesülése 1919-ben, 21. old.

³⁰ Hajdu Tibor. A Magyarországi Tanácsköztársaság, 31—35. old.

³¹ М. Ф. Лебович. Угорський комуністичний рух у відображенні сучасної угорської історичної літератури.—«Питання нової та новітньої історії», вип. 1, К., 1965, стор. 133.

³² Kun Béla. Válogatott írások és beszédek, I. köt., 275. old.

³³ L. Nagy Zsuzsa. Recenzió. Kun Béla a Magyar Tanácsköztársaságról.—«Századok», 1958, 5—6. sz., 833. old.

³⁴ Gábor Sándorné. Op. cit., Legyőzhetetlen erő, 10—39. old; Hajdu Tibor. Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság története kutatásainak újabb eredményei.—«Századok», 1969, 2—3. sz., 287—305. old.

³⁵ Див.: М. В. Троян, І. Г. Шершун. Великий Жовтень і революційна боротьба в Угорщині (1917—1919 рр.).—«УІЖ», 1977, № 6, стор. 55.

³⁶ Gábor Sándorné. Op. cit., Legyőzhetetlen erő, 39. old.

ленінським авангардом робітничого класу, їй бракувало якостей, обов'язкових для партії нового типу»³⁷.

Слід відзначити, що комуністи разом з тими представниками соціал-демократичної партії, які були прихильниками Радянської республіки (лівими соціалістами), утворили міцну революційну більшість. Критерієм революційності тепер уже вважалася не належність до тієї чи іншої партії в минулому, а визнання «за почуттям і за переконанням ідеї диктатури пролетаріату»³⁸, готовність боротися за Радянську республіку. При обговоренні та прийнятті ряду кардинальних питань союз комуністів і лівих соціал-демократів завжди перемагав центристів і правих³⁹, хоч в організації відношенні об'єднана партія втратила роль авангарду⁴⁰.

Однією з центральних проблем історіографії Угорської Радянської Республіки є державне будівництво. Необхідно відзначити, що в радянській історіографії з даного питання існують різні точки зору. Одні дослідники говорять про немарксистський підхід до будівництва нового державного апарату диктатури пролетаріату в Угорщині, про те, що в Угорській Радянській Республіці не було втілено в життя марксистсько-ленінського положення про злам старої буржуазної державної машини та заміну її новою, пролетарською. Інші дотримуються протилежної точки зору.

Ще в 1920 р. колишній нарком Угорської Радянської Республіки Є. Варга опублікував свою працю «Проблеми економічної політики при диктатурі пролетаріату». В ній він писав, що в «Угорщині, де диктатура пролетаріату з'явилася не в результаті класової революції, а мирним шляхом», на бік Радянської влади перейшли старі службовці та офіцери, які саботували заходи Угорського Радянського уряду. Зауважимо, що Радянська влада в Угорщині була встановлена в результаті класової революційної боротьби, хоч і мирним шляхом. «Не дивно,— зазначає далі автор,— що при таких обставинах зруйнування старого апарату примусу було проведено лише поверхово. Переважну більшість чиновників було залишено на своїх місцях, більшість яких вела непомітний, обережний, але впертий саботаж»⁴¹.

В. І. Ленін, читаючи книжку Є. Варги, підкреслював у ній окремі речення, а також робив на полях помітки (*nota bona* — запам'ятай добре!)⁴². З помилкового висновку, зробленого Є. Варгою, окремі дослідники роблять далші помилки. Так, Б. С. Попов у своїй праці пише: «Не дивно що при таких обставинах,— відзначав В. І. Ленін у книзі Є. Варги «Проблеми економічної політики при диктатурі пролетаріату»,— зруйнування старого апарату примусу було проведено тільки поверхово. Переважну більшість чиновників було залишено на своїх місцях, більшість яких вела непомітний, обережний, але впертий саботаж (підкреслено В. І. Леніном)»⁴³. Отже, за Б. С. Поповим виходить, що дане положення належить не Є. Варзі, а В. І. Леніну. Це — груба помилка. З цього положення Б. С. Попов робить далі такий висновок: «Угорська Радянська Республіка ігнорувала досвід Паризької Комуні, яка довела необхідність зламу старої, буржуазної державної машини і заміни її новою, пролетарською державою; вона ігнорувала і блискучу перевірку цього досвіду у вогні Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії»⁴⁴.

³⁷ Л. Н. Нежинский. Венгерская Советская Республика в 1919 году, М., 1969, стор. 40.

³⁸ Nemes Dezső. Az Októberi Forradalom és Magyarország útja a szocializmushoz.— "Századok", 1967, 5. sz., 835. old.

³⁹ A Tanácsköztársaság (1919. március 21 — augusztus 1).— "Párttörténeti Közlemények", 1965. 4. sz., XXVI. old.

⁴⁰ Vass Henrik, Erenyi Tibor. A Magyar Tanácsköztársaság.— "Közgazdasági Szemle", 1969, 3. sz., 266. old.

⁴¹ E. Varga. Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur, Wien, 1920, стор. 77—78.

⁴² Див.: Ленинский сборник, VII. М.—Л., 1928, стор. 341.

⁴³ Б. С. Попов. Из истории пролетарской революции 1919 года в Венгрии.— 40 лет Великой Октябрьской социалистической революции, ч. I, М., 1957, стор. 459.

⁴⁴ Там же.

Майже аналогічний висновок робить і Л. М. Ніжинський, який пише: «З встановленням диктатури пролетаріату в Угорщині не була зламана державна машина і державний апарат залишився майже у недоторканому вигляді»⁴⁵. Угорський історик Ж. Надь також схильна вважати, що керівництво Угорської Радянської Республіки, будуючи нову державу, не взяло до уваги вчення марксизму-ленінізму про знищення старого державного апарату⁴⁶.

Звичайно, з такими висновками не можна погодитись. Правда, Б. С. Попов у статті «Деякі уроки угорської пролетарської революції 1919 року», опублікованій в 1970 р., переглянув деякі свої попередні твердження. У ній, зокрема, він пише, що «Радянська Угорщина, в умовах боротьби з інтервенцією, протягом короткого часу— хоч і не без окремих недоліків, здійснила величезну будівничу роботу в інтересах трудящих мас:

— побудувала нового зразку пролетарську державу...»⁴⁷.

Глибоке вивчення архівних матеріалів і правильне застосування вчення В. І. Леніна про державне будівництво у період диктатури пролетаріату дає нам підставу зробити висновок, що в Угорщині було проведено велику роботу по зламу старої буржуазної машини та створенню нової, радянської держави на основі вчення марксизму-ленінізму, врахування досвіду Паризької Комуні і, особливо, Великої Жовтневої соціалістичної революції. В 1935 р. радянський історик М. Ф. Лебович писав: «Пролетарська революція в основному зруйнувала буржуазну державну машину, однак цей злам був проведений не досить рішуче і твердо»⁴⁸. У своїй монографії «Венгерская Советская Республика» він, на наш погляд, правильно пише, що в результаті зламу старого і створення нового апарату державної влади «на місці в основному зламаної буржуазної державної машини виникла пролетарська держава»⁴⁹. В іншій своїй праці М. Ф. Лебович писав: «У процесі експропріації експропріаторів відбувалися злам буржуазно-державної машини і виникнення органів диктатури пролетаріату: Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, Червоної Армії, Червоної міліції, військ особливого призначення, Надзвичайного трибуналу, угорської ЧК та інших революційних установ»⁵⁰.

Аналогічних висновків дійшли угорські історики-марксисты, зокрема, Т. Гайду, А. Шіклош, Е. Ліптаї та інші⁵¹. Так, у працях Т. Гайду, зокрема через всю його монографію⁵², червоною ниткою проходить думка про те, що, всупереч усім помилкам і саботажу правих соціалістів, Угорській Радянській Республіці вдалося, спираючись на Ради, створити апарат управління диктатури пролетаріату, який здобув силу завдяки активній підтримці мас та керівній ролі комуністів і революційно настроєних лівих соціал-демократів.

Слід відзначити, що уряд Угорської Радянської Республіки розпочав свою діяльність із зламу старої державної машини й створення нових органів влади—

⁴⁵ Л. Н. Нежинский. Венгерская Советская Республика в 1919 году, стор. 39.

⁴⁶ L. Nagy Zsuzsa. Forradalom és ellenforradalom a Dunántulon 1919, Budapest, 1961, 76. old.

⁴⁷ B. Sz. Popov. Az 1919-es magyarországi proletárforradalom néhány tanulsága.— A Magyarországi Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Budapest, 1970, 50. old.

⁴⁸ М. Лебович. Органы власти в Советской Венгрии.— «Борьба классов», 1935, № 5, стор. 83.

⁴⁹ М. Ф. Лебович. Венгерская Советская Республика 1919 года, М., 1959, стор. 126.

⁵⁰ М. Ф. Лебович. Замечательная эпопея...— «Новая и новейшая история», 1969, № 2, стор. 27.

⁵¹ Т. Хайду, А. Шиклош. Великая Октябрьская социалистическая революция и Венгрия (1917—1919 гг.).— «Вопросы истории», 1967, № 6; A magyar forradalmi munkásmozgalom története, I. köt., Budapest, 1966; A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója. Nemzetközi tudományos ülésszak, Budapest, 1970; Kende János. A szakszervezetek szerepe a Tanácsköztársaság államában.— «Párttörténeti Közlemények», 1974, 4. sz.

⁵² Hajdu Tibor. A Magyarországi Tanácsköztársaság, Budapest, 1969.

Рад робітників, солдатів і селян. Злободенням для молодого Радянської держави було питання про кадри державного апарату. Певна частина колишніх службовців залишилася працювати на своїх місцях. Цей факт окремими дослідниками розглядається як порушення марксистсько-ленінського положення про злам старої державної машини. Зокрема, Є. Варга у своїй праці «Історичне значення пролетарської диктатури в Угорщині» пише, що «хоч верхівка державного апарату і була зайнята новими людьми, однак весь апарат у цілому не був розбитий революційним шляхом»⁵³. Погодитись з таким твердженням не можна. Щодо службовців колишнього буржуазного державного апарату В. І. Ленін говорив: «Політичне недовір'я до представників буржуазного апарату законне і необхідне. Відмова використати їх для справи управління і будівництва є величезна дурість, яка несе величезну шкоду комунізму»⁵⁴, що «контрреволюцію відсікати, культурно-буржуазний апарат використати»⁵⁵. Отже, використання колишніх службовців на державній (не керівній) роботі не суперечить вченню марксизму-ленізму про будівництво нового державного апарату.

Таким чином, у питанні державного будівництва Угорської Радянської Республіки переважна більшість радянських і угорських істориків-марксистів вважають, що Угорська Радянська Республіка 1919 р., врахувавши досвід Паризької Комуні і особливо Великої Жовтневої соціалістичної революції, ще раз довела правильність марксистсько-ленінського вчення про необхідність зламу старої та створення нової, пролетарської державної машини. Діяльність Рад робітників, солдатів і селян, революційні перетворення, здійснені робітничим класом і трудящим селянством Угорщини в армії, міліції та органах юстиції, стали великим здобутком диктатури пролетаріату. Оскільки вся ця грандіозна робота велася у надзвичайно важких умовах боротьби з іноземною воєнною інтервенцією та внутрішньою контрреволюцією, цим саме і пояснюється та обставина, що де в чому будівництво нового державного апарату, його перебудова не завжди мали досконалий характер. Ряд питань, пов'язаних з Угорською Радянською Республікою, висвітлено радянськими дослідниками при вивченні історії Радянської влади на Закарпатті в 1919 р., яке в той час входило до складу Радянської Угорщини⁵⁶.

Звичайно, в одній статті не можна висвітлити всі питання радянської та угорської марксистської історіографії даної проблеми. Однак питання партійного і державного будівництва Угорської Радянської Республіки 1919 р. у працях як радянських, так і угорських істориків-марксистів займають центральне місце і вже знайшли належне висвітлення. Хоч висновки в їхніх дослідженнях і не завжди ідентичні, проте написані вони на основі марксистсько-ленінської методології.

Нині радянські історики разом із своїми колегами з Угорської Народної Республіки спільними зусиллями розв'язують складні питання важливого періоду в історії братнього угорського народу. Висвітлюючи славні сторінки історії Угорської Радянської Республіки вони дають гідну відсіч різним буржуазним та реформістським писакам, які ллють потоки бруду на соціалістичну дійсність. Водночас радянські та угорські дослідники своїми працями вносять певний вклад у розвиток радянської та угорської історіографії щодо вивчення героїчного минулого братнього народу УНР, який разом з іншими народами країн соціалістичної співдружності успішно будує в себе розвинуте соціалістичне суспільство.

М. В. Троян (Ужгород)

⁵³ Е. Варга. Историческое значение пролетарской диктатуры в Венгрии.— Большая Советская Энциклопедия, т. 10, М., 1923, стор. 85.

⁵⁴ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 37, стор. 393.

⁵⁵ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 38, стор. 164.

⁵⁶ Детальніше про це див.: Д. Д. Данилюк, М. В. Троян. Радянська історіографія про вплив Великого Жовтня на розвиток революційної боротьби в Закарпатті (1917—1919 рр.).— «УІЖ», 1973, № 3, стор. 132—140.

ВИДАННЯ ПРО ВЕЛИКИЙ ДОКУМЕНТ СУЧАСНОСТІ

Другий рік живе і працює радянський народ за новою Конституцією СРСР. Основний Закон нашої соціалістичної держави — визначний документ сучасності — увібрав в себе колективну мудрість партії і народу, підбив підсумки 60-річного розвитку багатонаціональної Країни Рад.

Радянські люди виявляють великий інтерес до важливих проблем, розроблених у новій Конституції Союзу РСР. Цей документ широко вивчається у вузах та середніх навчальних закладах, у системі партійної та комсомольської освіти.

Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа» зробило дуже корисну справу, випустивши у 1978 р. серію брошур «Конституція СРСР — основний закон радянського суспільства»*. Брошури охоплюють найважливіші проблеми, які розроблені в Конституції СРСР.

А. Ф. Мінгазутдінов — автор однієї з брошур цієї серії — свою працю присвятив розкриттю діяльності КПРС, яка, згідно зі статтею 6-ю Основного Закону, є керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій. Автор підкреслює, що політичне керівництво Комуністичної партії суспільством — об'єктивна закономірність, яка вперше була обґрунтована основоположниками наукового комунізму К. Марксом і Ф. Енгельсом. В. І. Ленін творчо розвинув і збагатив вчення про партію у нову історичну епоху. На сучасному етапі ці проблеми дістають широку розробку в документах партійних з'їздів, у рішеннях ЦК КПРС та в працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва.

У брошурі ґрунтовно розглядається, як Комуністична партія здійснює свою керівну роль у галузі економіки, політики, соціальних і міжнародних відносин, культури, ідеології та інших сферах життя. Автор зазначає, що на хід суспільного розвитку партія впливає головним чином через політичну систему соціалізму, керівним ядром якої вона виступає.

Однією з найважливіших закономірностей революційно-перетворюючої діяльності партії є постійне зростання її ролі в суспільстві. Автор розкриває причини, що зумовлюють зростання ролі партії в умовах будівництва комунізму. По-перше, розширюються масштаби творчої діяльності партії і народу, ускладнюються завдання, які вони розв'язують. По-друге, зростання ролі партії пов'язане з необхідністю теоретичного осмислення нових явищ суспільного життя, посиленням комуністичного виховання трудящих, а також з виконанням високого інтернаціонального обов'язку радянського народу, який під керівництвом партії першим прокладає шлях до комунізму. Окремі розділи брошури А. Ф. Мінгазутдінов присвятив партійному керівництву діяльністю державних органів та громадськими організаціями трудящих. На великому фактичному матеріалі з життя нашої країни, зокрема Української РСР, автор розкрив благотворний вплив ленінської партії на розв'язання назрілих завдань комуністичного будівництва, на виконання історичних рішень XXV з'їзду КПРС.

В умовах розвинутого соціалізму значно розширилася й активізувалася участь трудящих мас в управлінні державними справами. Демократизм радянського суспільства особливо яскраво виявляється через багатогалузеву діяльність Рад — основу політичної системи СРСР. У брошурі Р. С. Павловського детально висвітлено роль і значення найвищих органів державної влади і управління СРСР у сучасних умовах, розкриваються конституційні повноваження цих органів. У невеликій за об-

* До серії входять такі праці: А. Ф. Мінгазутдінов. КПРС — ядро політичної системи радянського суспільства; Р. С. Павловський. Органи державної влади і управління в СРСР; М. П. Воронов. СРСР — єдина союзна багатонаціональна держава; В. В. Косолапов. Політична система управління розвинутим соціалістичним суспільством; В. М. Горшенев. Демократичні права і свободи радянських громадян; В. А. Чирко. Інтернаціоналізм Конституції СРСР; В. С. Семенов. Основні завдання і принципи зовнішньої політики СРСР; Ф. Г. Бурчак. Основний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки.

сягом праці автор простежує організацію державного управління в нашій країні за Конституцією 1918 р., Конституцією СРСР 1924 р. та Конституцією СРСР 1936 р. Основний Закон радянського суспільства, прийнятий у 1977 р., закріпив нову назву представницьких органів державної влади — Ради народних депутатів.

В окремому розділі брошури розкривається роль Верховної Ради СРСР та Президії, що нею обирається, у системі Рад народних депутатів. Для читачів, особливо молодих, буде цікаво дізнатися, чому Верховна Рада Союзу РСР складається з двох палат: Ради Союзу і Ради Національностей. Це зумовлено насамперед інтересами кожного національно-державного утворення нашої багатонаціональної країни. Автор брошури висвітлює такі питання, як повноваження і компетенція Верховної Ради СРСР та порядок її діяльності, організація та діяльність Уряду Союзу РСР — Ради Міністрів. Велика увага приділяється основам побудови органів державної влади і управління в союзних республіках. Порівняно з Конституцією СРСР 1936 р. новий Основний Закон уточнює і розширює функції та повноваження місцевих Рад, спеціальна стаття визначає їх взаємини з об'єктами вищестоящего підпорядкування.

Зростання ролі органів державної влади і управління активно сприяє дальшому поглибленню і розвитку соціалістичної демократії, справжньої свободи.

У нашій країні успішно розв'язано завдання величезної історичної ваги — створено загальнонародну державу. Конституція СРСР закріпила національно-державний устрій Союзу РСР як єдиної союзної багатонаціональної держави. Цим питанням присвячено окрему брошуру, автором якої є М. П. Воронов. Значна увага в ній приділяється питанням про принципи утворення Союзу РСР, які були сформульовані і всебічно обґрунтовані В. І. Леніним — організатором Радянської держави. Нова Конституція СРСР законодавчо закріпила утворення Союзу РСР на основі соціалістичного федералізму, вільного самовизначення націй, добровільності об'єднання радянських соціалістичних республік, їх рівноправності. Відзначаючи, що кожна нація в соціалістичній державі є справжнім творцем своєї історії, державності, економіки і культури, автор детально розглядає такі види національних держав і національно-державних утворень, як Союз РСР, союзна республіка, автономна республіка, автономна область, автономний округ.

У брошурі М. П. Воронова в історичному розвитку простежується процес державного об'єднання радянських республік у Союз РСР, аналізуються чотири періоди об'єднавчого руху радянських республік: 1) визволення націй і утворення національної державності (листопад 1917 р. — середина 1918 р.); 2) воєнного союзу (друга половина 1918 р. — кінець 1920 р.); 3) воєнно-господарського союзу (кінець 1920 р. — середина 1922 р.); 4) період безпосереднього об'єднання радянських соціалістичних республік в єдину державу, який почався з другої половини 1922 р., а 30 грудня 1922 р. Перший з'їзд Рад Союзу РСР одноголосно закріпив утворення першої в світі федеративної Радянської соціалістичної держави — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

У Конституції СРСР дається глибока характеристика політичної системи розвинутого соціалістичного суспільства. Цьому питанню присвячено главу 1-у Основного Закону. Тут визначено структуру, функції, соціально-класовий характер і завдання Радянської держави, КПРС, профспілок, ВЛКСМ, кооперативних та інших громадських організацій. У брошурі «Політична система управління розвинутим соціалістичним суспільством» В. В. Косолапов ґрунтовно розглядає саме поняття політичної системи, вказуючи, що це — сукупність державно-правових, політичних і суспільних недержавних інститутів, організацій та установ, які регулюють економічні, соціально-політичні й духовно-ідеологічні взаємовідносини між класами, між націями і народностями в країні. В історичному розвитку політичної системи нашої країни автор виділяє три основні етапи її становлення. В. В. Косолапов підкреслює, що в майбутньому в процесі вдосконалення загальнонародної політичної системи розвинутого соціалізму, коли буде побудовано безкласове комуністичне суспільство, виникне система суспільного комуністичного самоврядування.

Автор детально аналізує структуру та принципи діяльності політичної системи в нашій країні, розглядаючи її п'ять основних аспектів: 1) організаційно-структурний — як політична організація радянського суспільства; 2) системно-функціональний — як сукупність певних функцій, які здійснюються різними елементами політичної організації; 3) політико-правовий — як певна історична система політичних і правових норм, властивих діяльності політичної системи та її окремих складових компонентів; 4) політичні відносини; 5) рівень розвиненості політичної свідомості трудящих, їхньої політичної культури.

В окремому розділі брошури широко висвітлюється питання дальшого розгортання соціалістичної демократії як основного напрямку удосконалення політичної системи розвинутого соціалізму і робиться висновок, що на основі поєднання політичної демократії з демократизмом соціально-економічного життя ще більше зміцніє загальнонародна держава і соціально-політична єдність радянських людей при керівній ролі робітничого класу й основного гаранта соціалістичної демократії — Комуністичної партії Радянського Союзу.

Працю В. В. Косолапова ніби продовжує брошура В. М. Горшенева «Демократичні права і свободи радянських громадян». У ній дано ґрунтовну характеристику закріплених у новій Конституції СРСР прав і свобод радянських громадян, а також розглядаються умови й засоби, що забезпечують всебічну й повну реалізацію їх. Зокрема, на конкретних прикладах і фактах автор показує правове становище громадянина СРСР у соціально-економічній, суспільно-політичній, соціально-культурній галузях, а також в особистому житті. Автор піддає аргументованій критиці буржуазні конституції, в яких багато основних прав і свобод громадян у соціально-економічній галузі або зовсім не закріплено, або вони не гарантуються самим устроєм суспільства.

Нова Конституція СРСР закріплює норми соціалістичного колективізму, інтернаціоналізму й патріотизму. «Це справді гімн звільненій праці, радянському ладу, інтернаціональному братерству і непорушній дружбі народів СРСР, гімн нашій великій багатонаціональній державі», — пише В. А. Чирко у брошурі «Інтернаціоналізм Конституції СРСР» (стор. 7). На матеріалах цієї праці видно, як у процесі соціалістичного будівництва під керівництвом Комуністичної партії формувалася й зміцнювалася дружба всіх націй і народностей Радянської держави. Розв'язання національного питання стало одним з найважливіших факторів перебудови суспільства на соціалістичних засадах. З великою цікавістю читаються сторінки брошури, де на конкретних, переконливих фактах показано, як було ліквідовано фактичну нерівність багатьох народів нашої країни у галузі господарського і культурного будівництва. У 1906 р. журнал «Русский вестник», посилаючись на перепис населення Росії, з гіркотою писав, що для ліквідації неписьменності у власне Росії потрібно буде 200 років, а досягнення загальної письменності в Туркестанському краї стане можливим тільки через 4600 років. Ми ж ліквідували її в основному у всій країні за 20 з лишком років.

Багато уваги в праці приділено формуванню нової інтернаціональної соціально-економічної спільності людей, якої ще не знала світова історія, — радянського народу. Автор слушно зауважує, що «деякі радянські вчені, посилаючись на те, що у радянського народу одна територія, єдина соціалістична економіка, необґрунтовано розглядають цю нову спільність як утворення єдиної радянської нації» (стор. 11). Насправді ж радянський народ, підкреслює В. А. Чирко, є не національною, а інтернаціональною спільністю людей різних національностей, дружніх класів і соціальних груп, що історично склалися, зв'язаних між собою нерозривними економічними, політичними та ідейними узами в боротьбі за комунізм.

У брошурі порушується питання про розміщення продуктивних сил у країні, яке забезпечує справді демократичне поєднання загальних інтересів багатонаціональної країни та інтересів кожної з республік. Тут наводяться цікаві факти з життя Української РСР, яка в братній співдружності республік досягла великих успіхів в економічному, науковому й культурному розвитку. Окремий розділ брошури

присвячено розповіді про законодавче закріплення інтернаціоналістських прав і обов'язків радянських людей у новій Конституції СРСР.

Основний Закон Радянської держави у спеціальній главі зафіксував конституційні основи зовнішньої політики СРСР. В. С. Семенов у брошурі «Основні завдання і принципи зовнішньої політики СРСР» детально аналізує зміст принципів відносин СРСР з іншими державами. Це — принципи суверенної рівності держав; взаємного відмовлення від застосування сили або погрози силою; непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; мирного врегулювання суперечок; невтручання у внутрішні справи; поважання прав людини і основних свобод; рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею; співробітництва між державами; сумлінного виконання зобов'язань, що випливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, з укладених СРСР міжнародних договорів. Автор підкреслює, що Українська РСР як складова і невід'ємна частина Союзу РСР здійснює права на відносини з іноземними державами, керуючись цілями та миролюбними принципами зовнішньої політики Радянської держави.

Закінчується серія із восьми брошур працею Ф. Г. Бурчака «Основний Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки», в якій зроблено глибокий аналіз нової Конституції УРСР, що, як і Конституції усіх інших союзних республік, базується на Конституції Союзу РСР, принципах пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму і повновладдя народу.

Таким чином, авторський колектив разом з видавництвом «Вища школа» провів велику дослідницько-узагальнюючу роботу по роз'ясненню основних положень нової Конституції СРСР, дав викладачам, студентам, лекторам, пропагандистам, агітаторам та широкому колу читачів багатий документальний і фактичний матеріал про Основний Закон Радянської держави.

І. М. Маковійчук (Київ)

Критика та БІБЛІОГРАФІЯ

Н. Лемещук.

НЕ СКЛОНИВ ГОЛОВИ

(О деятельности антифашистского подполья
в гитлеровских концлагерях),

Политиздат Украины,
К., 1978, 136 с.

В обстановці активізації сил імперіалістичної реакції та війни, які намагаються будь-що перешкодити процесу розрядки, починають проявляти активність і гітлерівські недобитки, влаштовуються зловісні збіговиська колишніх есесівців та різних неофашистських елементів. У Федеративній Республіці Німеччини дедалі настійніше лунають вимоги «повернути все у забуття», оголосити «генеральну амністію» воєнним злочинцям. І це не випадково. Адже в 1969 р. у ФРН, всупереч конвенції ООН про незастосовність строку давності до гітлерівських злочинців і незважаючи на протести демократичної громадськості, було прийнято рішення про обмеження цього строку лише десятима наступними роками. Це викликає обурення чесних людей в усьому світі. У ФРН та інших країнах росте і шириться рух під девізом: «Пам'ятати, щоб це ніколи не повторилося!»

Грізним застереженням проти відродження фашизму і закликом до пильності служать книги, в яких викриваються криваві злочини гітлерівського режиму під час другої світової війни. Багато з цих праць присвячено безприкладній мужності синів і дочок різних країн і націй, які безстрашно боролися проти фашизму в таборах смерті.

Буржуазні історики, висвітлюючи антифашистську боротьбу в'язнів концентраційних таборів, намагаються заперечити або замовчати провідну роль у ній робітничого класу, комуністів, радянських людей. Вагомий вклад у правдиве висвітлення історії руху Опору у фашистських таборах та у викритті буржуазних фальсифікацій вносять праці радянських істориків. До таких праць належить і рецензована книга М. М. Лемещука — автора ряду публікацій про діяльність інтернаціонального комуністичного підпілля у фашистських концтаборах. На основі документів, узятих з вітчизняних і

зарубіжних архівів, численних спогадів колишніх в'язнів фашизму та літературних джерел, в ній глибоко висвітлено різні аспекти героїчної боротьби інтернаціоналістів-антифашистів у концтаборах, яскраво показано провідну роль радянських громадян у створенні тут підпільних організацій, розкрито масштаби і значення цієї боротьби.

Складовою частиною завоювання фашистською Німеччиною світового панування було фізичне знищення всіх комуністів, антифашистів, цілих народів. З цією метою гітлерівці створили велику кількість страхітливих фабрик смерті — концентраційних таборів, де ув'язнили 18 млн. чол. з різних країн і по-звірячому знищили 11 млн. чол. М. М. Лемещук наводить дані про мережу цих фашистських катівень. Гітлерівці почали створювати їх відразу після приходу до влади. Вже в 1933 р. функціонували концтабори Дахау, Кемна, Хонштейн, Естервеген, Саксенбург, в які було кинуте 12 тис. комуністів.

У роки другої світової війни гітлерівці додатково розгорнули 18 великих концтаборів і близько 2 тис. їх філіалів. Концтабір Бухенвальд, наприклад, мав 136 філіалів, Заксенхаузен — 80, Маутхаузен — 45.

Гнівним засудженням фашизму і його сучасних прихильників є дані про жакливі злодіяння, що їх чинили гітлерівці в концтаборах. Так, у Маутхаузені вони по-звірячому замучили 122 766 чол., в Майданеку — 1 млн. 380 тис., в Освенцімі — 4 млн. в'язнів. Особливо жорстоко розправлялися фашисти з радянськими людьми. Майже дві тисячі таборів смерті і пунктів масових розстрілів було створено на окупованій території СРСР. Тільки на Україні гітлерівці знищили 3 898 457 чол. цивільного населення і 1 366 588 військовополонених.

Таким способом фашисти намагалися придушити опір волелюбних народів. Та цим разрахункам не судилося здійснитись. Фашистський звір міг, звичайно, фізично знищити і знищував мільйони громадян різних країн, але йому було не під силу вбити волю комуністів, усіх чесних людей світу до опору. Навіть у концтаборах гітлерівці не спроможні були перешкодити розгортанню антифашистської боротьби.

Крок за кроком автор відтворює хвилюючу картину становлення у концтаборах комуністичного підпілля, під керівництвом якого розвивався і наростав рух Опору в'язнів. Першими організаторами підпільних груп були німецькі комуністи і антифашисти Макс Рейман, Адольф Добшат, Ернст Шнеллер, Альберт Бухман, Зепп Хаан, Іамберт Хорі, Роза та Ірма Тельман, Ерік Бухман та багато інших. Після початку другої світової війни підпільні організації абортів поповнили антифашисти з окупованих гітлерівською Німеччиною країн Європи. Серед них були Юзеф Циранкевич, Антонін Запотоцький, Юліус Фучік, Марта Дерюмо, Густа Фучікова та інші. Оцінюючи подвиг перших організаторів підпілля, автор пише: «Велика заслуга німецьких комуністів — в'язнів гітлерівських катівень у тому, що вони виявили мужність та ініціативу в об'єднанні антифашистів у підпільні групи та організації, подали неочіненну допомогу комуністам інших країн у консолідації антифашистських сил і створенні комуністичного підпілля» (стор. 26).

У книзі М. М. Лемешука переконливо показано, що вирішальний вплив на розгортання визвольної боротьби народів світу проти ударних сил імперіалізму справляла героїчна боротьба радянського народу. Сини і дочки Країни Рад відіграли видатну роль і в розгортанні комуністичного підпілля у фашистських таборах смерті. В складних умовах початкового періоду війни у фашистський полон потрапило чимало радянських людей. У концентраційних таборах опинилося багато бійців і командирів Червоної Армії, партійних і радянських працівників, підпільників і партизанів. Серед них були генерали Д. М. Карбишев, М. Ф. Лукін, М. І. Потапов, І. С. Нікітін, Г. І. Тхор, А. С. Зотов, Герої Радянського Союзу М. К. Байда, М. І. Власов, В. Д. Лавриненков та інші. Вони стали душею інтернаціонального комуністичного підпілля.

Виховані і загартовані Комуністичною партією, радянські люди, куди б не закинуло їх воєнне лихоліття, безстрашно боролися проти фашизму, запалюючи своїм прикладом антифашистів інших країн. «...Радянські товариші, — писав колишній член підпільного Інтернаціонального комітету Бухенвальда чехословацький комуніст Кветослав Іннеман, — подавали нам неочіненну допомогу... Їх стійкість і рішучість вселяла в нас всезростаючу віру, що країна, яка виростила таких стійких і сповнених рішучості громадян, не може бути переможена» (стор. 4, 28). У книзі, колективно написаній в'язнями Бухенвальда у 1945 р., підкреслюється, що радянські громадяни «були першими ініціаторами створення підпільних комуністичних організацій» (стор. 37).

Підпільники підтримували моральний дух в'язнів, мобілізували і організовували їх на активну боротьбу проти фашизму, чим підтримували сили гітлерівської Німеччини та її сателітів, допомагали країнам антигітле-

рівської коаліції в розгромі ненависного ворога. І чи не найбільше хвилюють читача саме ті сторінки рецензованої книги, де йдеться про дії в'язнів концтаборів.

Однією з активних форм боротьби комуністичного підпілля таборів була організація втеч в'язнів і залучення їх до антифашистського руху Опору європейських країн. Масштаби таких втеч були значними. Так, у книзі яскраво описано подвиги Федора Полетаєва, Мехті Ганіфа огли Гусейн-заде, Василя Порика та багатьох інших героїв і навіть цілих військових підрозділів, сформованих з людей, які втекли з фашистських таборів.

Значної шкоди завдавали фашистам саботаж та диверсії, що їх влаштовували підпільники концентраційних і трудових таборів. Це, робить висновок автор, певною мірою підірвало воєнний потенціал німецько-фашистського рейху, не давало можливості гітлерівцям повністю використати багатомільйонну армію в'язнів як дешеву робочу силу (стор. 104).

Найвищим злетом героїзму в'язнів концтаборів була збройна боротьба проти ненависного ворога, організована комуністичним підпіллям. М. М. Лемешук докладно розповідає про підготовку і хід збройних виступів у Бухенвальді, Заксенхаузені, Маутхаузені та інших таборах, наголошує, що ці повстання мали важливе значення для зриву планів поголового знищення в'язнів у дні агонії фашистської Німеччини. В усьому цьому величезну роль відіграли комуністи. «На території, окупованих гітлерівцями, — відзначав Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — в рядах борців Опору, у фашистських катівнях і концтаборах комуністи показували зразки самовідданості, стійкості і героїзму»¹.

Звичайно, не все у книзі М. М. Лемешука може задовольнити вимогливого читача. Зокрема, хоч праця й має популярний характер, доцільно було б зазначити, що нового вніс автор у дальшу розробку даної теми, а що було зроблено його попередниками. У розділі «Зародження підпільних комуністичних груп і організацій» наведено дані про кількість в'язнів концтаборів, названо багато імен видатних діячів з різних країн, які опинилися у фашистських таборах смерті, але не вказано, в яких саме таборах, коли і ким конкретно були створені перші підпільні комуністичні групи і організації. Очевидно, питання про становлення і перші кроки комуністичного підпілля концтаборів потребує дальшого дослідження. Цей недолік певною мірою властивий і наступному розділові книги — «Не схиливши голови», в якому йдеться про роль радянських людей у підпіллі.

Безприкладний героїзм учасників руху Опору в фашистських концтаборах авторіві вдалося б висвітлити ще рельєфніше, коли

¹ Л. І. Брежнев. Ленінським курсом. Промови і статті, т. 1, К., 1971, стор. 133

б він, хоч коротко, показав нечувано жаклиний табірний режим і вандалізм гітлерівських катів. На наш погляд, книга М. М. Лемешука дещо перевантажена матеріалами, які безпосередньо не стосуються теми. Видання доцільно було б проілюструвати фотодокументами.

Н. М. Моторнюк.

ЛЕНИНСКАЯ ЗАБОТА ПАРТИИ О ШКОЛЕ,

*изд-во «Радянська школа»,
К., 1978, 183 с.*

Дослідження й узагальнення багатогранної діяльності В. І. Леніна, КПРС та її бойового загону — Компартії України по керівництву складним процесом становлення і вдосконалення системи народної освіти має велике науково-теоретичне і практичне значення. У зв'язку з цим певний інтерес становить рецензоване дослідження М. М. Моторнюка, присвячене питанням розвитку та вдосконалення роботи загальноосвітньої школи, досвіду керівництва партійними організаціями справою навчання і виховання підростаючого покоління в умовах розвинутого соціалізму і будівництва комуністичного суспільства.

Автор монографії зібрав і ґрунтовно проаналізував великий архівний і документальний матеріал, широко використав праці класиків марксизму-ленінізму, твори видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, рішення з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КПРС, ЦК Компартії України, багатьох обласних, міських і районних комітетів партії, первинних парторганізацій, матеріали періодичної преси. Чимало документів і матеріалів вводиться до наукового обігу вперше.

У книзі особливо увагу приділено ролі В. І. Леніна як вождя революції, творця й організатора нової, соціалістичної системи народної освіти, висвітленню основоположних ленінських принципів навчання і виховання молодого покоління. Переконаливо розкриває М. М. Моторнюк роль створеної В. І. Леніним Комуністичної партії у здійсненні культурної революції, становленні і розвитку радянської школи в роки соціалістичного і комуністичного будівництва. На прикладі багатогранної діяльності Компартії України дослідник показує найважливіші проблеми партійного керівництва народною освітою.

Перший розділ книги присвячено діяльності Комуністичної партії в справі створення нової, радянської школи у період соціалістичного будівництва. У ньому, зокрема, показано, як партія крок за кроком успішно розв'язувала складні проблеми розвитку народної освіти. Історичними перемогами радянського народу в цей період були ліквідація неписьменності, здійснення

Однак у цілому можна сказати, що література, присвячена викриттю звірячого обличчя фашизму та його сучасних апологетів, поповнилася працею, яка служить справі боротьби проти темних сил мракобісся і реакції.

Г. М. Мултих (Київ)

загальної початкової, а потім семирічної освіти і введення восьмирічного всеобучу, Вождь першої в світі соціалістичної держави В. І. Ленін постійно виявляв велике піклування про навчання підростаючого покоління. Так, лише протягом неповних п'яти років після Жовтневої революції він підписав 192 декрети і постанови Раднаркому з питань освіти. На цей же період припадає більше 270 його публічних виступів і листів, що стосуються народної освіти. Володимир Ілліч розробив основні принципи соціалістичної системи народної освіти, фактично був її першим будівником.

М. М. Моторнюк широко висвітлює соціальну значимість перших декретів Радянської влади про школу, постанов і рішень партійних з'їздів, пленумів, конференцій з питань народної освіти, переконливо розкриває їх вплив на становлення і розвиток радянської школи, на підвищення ідейно-теоретичного і науково-методичного рівня навчання та комуністичного виховання учнівської молоді.

У другому розділі розкрито дедалі зростаючу керівну роль КПРС у галузі народної освіти в умовах розвинутого соціалістичного суспільства і будівництва комунізму. На значному документальному матеріалі дослідник показує, що освіта і виховання підростаючого покоління стали необхідною умовою розвитку радянського суспільства. Нині, зазначає автор, особливо актуальними стали такі завдання: чітко визначити характер підготовки учнівської молоді до праці, науково обґрунтувати роль і місце школи у підготовці учнів до життя, розробити комплексну систему трудового навчання і виховання, професійної орієнтації школярів (стор. 47). Визначальну роль у розв'язанні цих та інших проблем народної освіти відіграли XXIII—XXV з'їзди КПРС, прийняті у той період постанови партії та уряду про школу.

У книзі яскраво висвітлено процес удосконалення навчання і виховання школярів, підвищення якості підготовки і рівня кваліфікації педагогічних кадрів, посилення професійної орієнтації учнів з урахуванням їх нахилів і потреб народного господарства в кваліфікованих кадрах.

Як відомо, XXV з'їзд КПРС відзначив, що вже в основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Здійснення цього загальнонародного завдання, яке має велике соціально-політичне значення, стало можливим завдяки партійному керівництву народною освітою і всенародному піклуванню про школу. У Звітній доповіді

ді Центрального Комітету XXV з'їздові КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев підкреслював необхідність дальшого вдосконалення всієї системи народної освіти. Принципове значення для розвитку народної освіти, зазначає автор монографії, має установка XXV з'їзду партії про необхідність актуалізації навчально-виховного процесу, про потребу привести методи навчання у відповідність з вимогами життя.

На основі всебічного аналізу партійних документів М. М. Моторнюк висвітлює велику і багатогранну роботу Центрального Комітету Компартії України, ряду обласних, міських та районних комітетів, первинних партійних організацій у даній галузі. На сторінках монографії читач знайде цікаві дані про те, як саме розв'язувалися питання партійного керівництва народною освітою в нашій республіці.

Процесу завершення переходу до загальної середньої освіти в країні присвячено один з розділів рецензованої праці. В ньому наведено яскраві цифри, які підтверджують соціальну вагомість соціалістичної народної освіти: за 60 років Радянської влади середню освіту здобули 72 080 тис. чол., з них 62% — тільки за останні 11 років; у 1918—1978 рр. понад 52 млн. чол. закінчили загальноосвітні середні школи. Такого швидкого злету до вершин знань і культури, як цілком слушно підкреслює автор, людство ще не знало.

В книзі висвітлено проблеми навчально-виховного процесу в сучасній школі. На конкретному матеріалі діяльності партійних організацій і педагогічних колективів шкіл різних областей України М. М. Моторнюк розкриває особливості розв'язання таких питань, як перехід на новий зміст шкільного навчання (розробка і освоєння більш досконалих навчальних планів, програм, підручників), удосконалення методів навчання і виховання учнів, підвищення якості їх знань у процесі оволодіння основами наук, формування у школярів комуністичного світогляду, високих моральних ідеалів. У книзі аналізується передовий досвід роботи окремих шкіл і вчителів республіки.

*Г. У. Гапончук.
ЗОРЯМ НАЗУСТРІЧ.*

К., Політвидав України, 1978, 152 с.

Виступаючи 27 липня 1978 р. у Києві на Республіканській науковій конференції, присвяченій 75-річчю II з'їзду РСДРП і 60-річчю I з'їзду Компартії України, член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Шербицький відзначив, що напередодні святкування 40-ї річниці возз'єднання Західної України з Українською РСР «ми віддаємо належне мужності і стійкості комуністів Західної України, Буковини і Закарпаття, які в надзви-

У системі комуністичного виховання молодого покоління важливе місце посідає трудове виховання, підготовка учнів до свідомого і самостійного вибору професії. Саме ці питання ґрунтовно розглядаються у п'ятому розділі. Дослідник розкриває зміст і соціальну значимість рішень партії та уряду з питань трудового виховання і професійної орієнтації учнівської молоді, показує різнобічну діяльність партійних, комсомольських організацій, радянських органів, широкої громадськості республіки, спрямовану на забезпечення органічної єдності загальної політехнічної освіти, трудової підготовки учнів до життя та їх професійного самовизначення.

Заключний розділ монографії присвячено соціальній ролі загальноосвітньої школи. Як відомо, на сучасному етапі розвитку радянського суспільства ще більше зростає участь вчителів у розв'язанні соціальних завдань будівництва комунізму: подоланні істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею, взаємозбагаченні й зближенні націй і національних культур.

Позитивним є й те, що питання партійного керівництва навчанням і вихованням підростаючого покоління розкривається в усіх розділах рецензованої монографії, завдяки чому читач краще усвідомлює величезне, неocenне значення постійного піклування КПРС про школу.

Однак у рецензованій монографії автором, на нашу думку, слід було б ґрунтовніше розкрити роль педагогічних вузів республіки у підготовці вчительських кадрів, а також допомогу інститутів школи. Недостатньо показано зв'язки комсомольських організацій шкіл і виробничих колективів, слабо висвітлено досвід передових педагогів-наставників.

Монографія М. М. Моторнюка, написана на високому ідейно-теоретичному і науковому рівні, стане в нагоді учителям, лекторам, пропагандистам, партійним, радянським і комсомольським працівникам, широкому колу читачів.

*О. М. Швидак (Житомир),
Л. І. Кобзар (Житомир)*

чайно важких умовах підпілля очолили боротьбу трудящих за соціальне і національне визволення, за демократію і соціалізм»¹.

У рядах борців за народну справу був і колишній секретар Гошанського підпільного райкому КПЗУ на Ровенщині Григорій Ульянович Гапончук, книга якого щойно видана Політвидавом України. Це не лише спогади очевидця і активного учасника подій тих буремних років, а й документально-публіцистичні розповіді про виникнення і діяльність підпільних організацій КПЗУ і КСМЗУ, про мужність і героїзм комуністів

¹ «Радянська Україна», 28 липня 1978 р.

і комсомольців, які в ім'я великої справи віддавали всі сили, а то й життя.

Необхідно зазначити, що в радянській історіографії покищо подібних книг дуже мало, тому кожна з них неодмінно привертає увагу не лише спеціалістів-істориків, а й широкого кола читачів.

У книзі «Зорям назустріч» автор широко висвітлює соціально-економічне становище трудящих західних областей України до часу їх возз'єднання з Радянською Україною. «Пісудчики перетворили Західну Україну у внутрішню колонію, в аграрно-сировинний придаток промислових районів корінної Польщі, у ринки збуту», — пише автор і далі показує, як імперіалісти гальмували тут розвиток продуктивних сил, як посилювали національний і політичний гніт, зубожіння трудящих. На Західній Україні був найвищий процент безробітних, а ті, хто якимось чином мав роботу, отримували на 30—50 процентів менше злиденного заробітку робітника промислових районів Польщі. Не краще становище було і в сільському господарстві. Основна частина земель належала поміщикам, куркулям і церковникам, майже 12 процентів земель займали польські колоністи (див. стор. 5).

Г. У. Гапончук переконливо показує, як в умовах важкого соціального і національного гніту, політичного безправ'я зростало і мужніло покоління революційних борців — таких, як секретар Луцького округу, закатований поліцією, Степан Бойко, Федір Пирішко, Михайло Тетеря, Яків Солов'ян, Роман Петронюк та інші, з якими він брав активну участь у революційній боротьбі.

Важливим у книзі є висвітлення конкретних фактів про те, як поширювалися на Західній Україні ідеї Великого Жовтня, як вони перетворювалися в засоби революційної боротьби, як вливалися маси трударів-бідняків у революційні гуртки і підпільні комуністичні організації, які все активніше виступали проти гніту буржуазії.

Значне місце відведено розповіді про те, як створювалися і набирали революційної сили підпільні організації КПЗУ і КСМЗУ в Дубнівському повіті, який у той час входив до Волинського воєводства і був частиною революційної «Червоної Волині». Із сторінок книги видно, як разом з комуністичним підпіллям Дубнівщини зростав і мужнів сам автор спогадів. Ще в юнацькі роки він уважно прислухався до розмов своїх старших товаришів Романа Солімчука, Василя Ілліна, Семена Савчука та інших, які в його рідному селі Синів організували підпільну групу, що активно пропагувала марксистсько-ленінські ідеї серед односельчан і в навколишніх селах, поширювала марксистсько-ленінську літературу, здійснювала й іншу революційно-пропагандистську діяльність.

Ще неповнолітнім хлопцем Григорій Гапончук вперше потрапляє до в'язниці, де потім протягом свого, сповненого революцій-

ної боротьби, життя аж до возз'єднання західних областей з Радянською Україною не раз відбував вироки буржуазного суду. Але й за стінами в'язничних мурів Гапончук і його товариші не припиняли революційної боротьби. Вони мали тісний зв'язок з товаришами на волі, з кращими представниками трудового народу.

В книзі висвітлюється діяльність «Червоної допомоги», боротьба політв'язнів-антифашистів за амністію, за ліквідацію фашистських в'язничних «порядків». Автор показує, як кожна хвилина ув'язнення використовувалась політв'язнями для поглиблення своєї марксистсько-ленінської освіти, для загального виховання, підготовки себе до нових революційних битв після виходу на волю.

На прикладі Дубнівського та інших райкомів КПЗУ у книзі висвітлюється різнобічна робота комуністичного підпілля: друкування листівок і газет, розповсюдження комуністичної преси, організація і проведення демонстрацій і страйків, допомога політв'язням та інше. Однак головним було революційне ґартування учасників національно-визвольної боротьби, організаційне зміцнення і дальше розгортання мережі комуністичного підпілля.

Велике значення в розвитку революційної боротьби західноукраїнських трудящих мала пропаганда досвіду будівництва соціалізму в СРСР, радянського життя і героїчних звершень радянських людей. Керівники підпілля, як згадує Г. У. Гапончук, використовували будь-яку можливість бесід з членами партійних і комсомольських осередків. «Розповідали їм про становище в Польщі і, зокрема, на західноукраїнських землях, про успіхи соціалістичного будівництва в СРСР, про громадянську війну в Іспанії, роз'яснювали першочергові завдання партії. Навіть короткочасне перебування в Радянському Союзі навчило нас вірно оцінювати події внутрішнього і міжнародного життя. Ми відчували творчу наснагу від того, що наші слова завжди доходили до розуму і серця слухачів» (стор. 64).

Комуністи, всі трудящі Радянського Союзу всіляко підтримували боротьбу західноукраїнських трудящих. В Радянському Союзі, зокрема на Україні, проходили з'їзди КПЗУ, пленуми і конференції. КП(б)У посилювала до комуністичного підпілля Західної України заґартовані кадри, забезпечувала необхідною літературою та ін. Автор наголошує, що допомога радянських комуністів була важливою підпорою у революційній боротьбі західноукраїнських трудящих. Він також викриває зрадницьку роль українських буржуазних націоналістів, які намагалися перешкодити возз'єднанню західноукраїнських земель з Радянською Україною, гнівно засуджує їх прислужництво буржуазно-поміщицькій владі, загострює увагу на злочинах, які вчинили вони проти народу.

Отже, книга Г. У. Гапончука, крім того, що розширює і доповнює наші знання про напружену самовіддану боротьбу захід-

ноукраїнських трудящих за возз'єднання з Радянською Україною, є важливим історичним джерелом, яке допоможе історикам у їх роботі по дослідженню героїчної і хви-

люючої сторінки з історії КПЗУ, міжнародного комуністичного і робітничого руху.

В. О. Замлинський (Київ)

**ФЕЛИКС ЭДМУНДОВИЧ
ДЗЕРЖИНСКИЙ. БИОГРАФИЯ,**

*Изд-во политической литературы,
М., 1977, 494 с.**

«Легендарним лицарем революції» назвав Ф. Е. Дзержинського Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнєв. Соратники по революційній боротьбі звали його «залізним лицарем». Ф. Е. Дзержинський належав до славної плеяди революціонерів, політичних і державних діячів нового, ленінського типу, висунутих на історичну арену революційною епохою, започаткованою Великим Жовтнем.

Інтерес до життя і революційної діяльності Ф. Е. Дзержинського з роками не слабшає. Про нього написано чимало спогадів, неодноразово публікувалися дослідницькі праці біографічного характеру. Лише Політвидав СРСР у 1956 і 1971 рр. видав його біографії, написані відповідно П. Г. Софінєвим і М. І. Зубовим. Щоправда, це були вже далеко не перші біографічні публікації про Дзержинського. Вони виходили ще у довоєнні роки. Мабуть, першим, найбільш повним на той час виданням була книга близького соратника Фелікса Едмундовича по революційній боротьбі в СДКПІЛ Ф. Я. Кона «Феликс Эдмундович Дзержинский. Биографический очерк», випущена «Молодой гвардией» в 1939 р.¹

У зв'язку з широко відзначеним у 1977 р. сторіччям з дня народження Ф. Е. Дзержинського було видано нові томи спогадів про нього як у нашій країні, так і в ПНР. Крім того, Політвидав опублікував наукову

біографію Ф. Е. Дзержинського, редакційну колегію якої очолював С. К. Цвігун — заступник голови КДБ СРСР, а авторський колектив — С. С. Хромов — завідувачий сектором історії Відділу науки і учбових закладів ЦК КПРС.

Рецензована книга є найбільш повним виданням про Ф. Е. Дзержинського. Автори при її написанні використали матеріали практично всіх випущених раніше видань про «залізного лицаря» — документальних, мемуарних, дослідницьких, а також, що дуже важливо, документи 8 провідних архівів країни. Зокрема, використано чимало матеріалів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС, центральних державних архівів Жовтневої революції, народного господарства, Радянської Армії. Приємно відзначити, що в книзі фігурують і документи Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС та Центрального держархіву Жовтневої революції УРСР. Особливо слід підкреслити, що основними джерелами для написання книги послужили твори В. І. Леніна, документи і матеріали партійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК КПРС, СДКПІЛ та КПП, твори самого Ф. Е. Дзержинського (листи до рідних і товаришів по партії, тюремний щоденник).

Книгу побудовано за хронологічно-тематичним принципом, складається вона з передмови, 12 розділів і висновків. Біографію споряджено детальною хронологічною таблицею основних дат життя й революційної діяльності Фелікса Едмундовича, а також показниками імен та бібліографічного. Останній включає твори самого Ф. Е. Дзержинського, листи, телеграми і записки В. І. Леніна до нього, а також літературу про Фелікса Едмундовича.

Ф. Е. Дзержинський рано став на шлях революційної боротьби. Сімнадцятирічним юнаком, навчаючись у Віленській чоловічій гімназії, він вступив до нелегального учнівського соціал-демократичного гуртка.

У Вільно (Вільнюсі) юний Дзержинський зблизився з робітниками. Це, підкреслюють автори, стало вирішальним фактором у формуванні його як революціонера (стор. 13). Фелікс Едмундович з перших кроків революційної діяльності був переконаним і послідовним інтернаціоналістом. Він високо оцінює значення і силу революційного руху в Росії, зрозумів суть капіталістичного розвитку Польщі й Литви і дійшов висновку, що польські й литовські трудящі зможуть

* Редколегія книги: С. К. Цвігун (головний редактор), О. А. Соловйов (заст. головн. редактора), Я. А. Дорошенко, А. В. Тишков, С. С. Хромов. Автори книги: С. С. Хромов (керівник колективу), О. С. Велідов, С. В. Дзержинська, Я. А. Дорошенко, Р. О. Ермолаєва, М. О. Козичев, В. В. Коровін, В. С. Неволіна, О. А. Соловйов, О. Ф. Хацкевич.

¹ Див.: Н. И. Зубов. Ф. Э. Дзержинский. Биография, М., 1971, 423 с.; Ф. Я. Кон. Феликс Эдмундович Дзержинский. Биографический очерк, М., 1939, 112 с.; П. Г. Софінєв. Сторінки з життя Ф. Е. Дзержинського, К., 1957, 135 с.; А. В. Тишков. Дзержинский, М., 1976, 384 с.; А. Ф. Хацкевич. Солдат великих боев. Жизнь и деятельность Ф. Э. Дзержинского, Минск, 1970, 478 с.; його ж. Feliks Dzierżyński. Studium biograficzne. Warszawa, 1968, 507 с.

досягти соціального й політичного визволення лише в спільній боротьбі з російським пролетаріатом (стор. 14—15).

У березні 1897 р., не маючи ще й повних двадцяти років, але будучи вже досвідченим пропагандистом і організатором, Ф. Е. Держинський відправляється з Вільно до Ковно (Каунаса). Там, до речі, в липні його вперше заарештували як «небезпечного політичного злочинця» (стор. 32). А взагалі царські власті заарештовували Фелікса Едмундовича 6 разів і багато разів судили. 11 років, тобто четверту частину свого життя довелося провести йому у царських катівнях, але це не зламало, а лише загартувало волю революціонера.

Сторінка за сторінкою розкривається перед читачем біографія полум'яного революціонера. Початок першої російської революції застав Юзефа (партійний псевдонім Ф. Е. Держинського) у Варшаві. Автори показують його далі ідейно-політичне зростання. Фелікс Едмундович багато зробив у справі політичного виховання польського пролетаріату, підготовки його до вирішальної боротьби з самодержавством. Держинський постійно перебував у вирі подій у Варшаві, Лодзі, Домбровському басейні.

Ф. Е. Держинський разом з А. Варським і Я. Ганецьким прибув на IV з'їзд РСДРП, де, до речі, вперше зустрівся з В. І. Леніним. Тут було досягнуто організаційної єдності двох братніх партій. У наступні роки Держинський, якщо був на свободі, брав участь у з'їздах і конференціях РСДРП.

З особливим інтересом читаються розділи, де йдеться про участь Ф. Е. Держинського у Жовтневій революції, захисті її завоювань, створенні молодого Радянського держави і розвитку її економіки.

Автори вдало, на нашу думку, відтворили одну з найважливіших сторінок біографії Фелікса Едмундовича — його діяльність на посту голови ВЧК. Держинському доводилося особисто брати участь у розкритті багатьох антирадянських змов, вживати найрішучіших заходів проти саботажу. З цього приводу він неодноразово робив доповіді на засіданнях ВЦВК і Раднаркому. В. І. Ленін, партія доручали Феліксу Едмундовичу найскладніші ділянки роботи, не без підстав вважаючи, що він подолає будь-які труднощі. Паралельно з ВЧК Держинський очолював НКВС. У найскладніші моменти громадянської війни він кілька разів виїжджав на фронт, де безпосередньо керував бойовими діями. Півтора місяця влітку 1920 р. Ф. Е. Держинський перебував на посту начальника тилу Південно-Західного фронту. Але і протягом такого короткого часу він провів величезну роботу по зміцненню революційного порядку в тилу.

Не менш цікавими є і сторінки книги про діяльність Ф. Е. Держинського в Польському бюро ЦК РКП(б) та Пользревкомі (стор. 241—257). Там, як і на всіх інших постах, виявилися невичерпна енергія та інтернаціоналізм неситого лєнінця. Він став

видатним діячем міжнародного революційного руху, брав участь у конгресах Комінтерну.

Фелікс Едмундович працював і на найважливіших господарських постах. Майже 3 роки, з квітня 1921 до лютого 1924 р., він був народним комісаром шляхів, згодом очолив ВРНГ. Цьому періоду присвячено два змістовні розділи, цінність яких, на наш погляд, полягає в тому, що автори зуміли показати, як колишній професіональний революціонер, не маючи спеціальної технічної освіти, у такий важкий для країни час зміг стати видатним керівником народного господарства, розібрався в тонкощах залізничного транспорту, металургії тощо.

Нам особливо хотілося б підкреслити той факт, що біографія Ф. Е. Держинського значною мірою пов'язана з Україною, куди він неодноразово виїжджав для розв'язання різноманітних питань. Зокрема, Фелікс Едмундович відвідав Україну в травні—липні 1920 р., брав участь у засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У, в роботі Харківського губкому партії, виступав на IV Всеукраїнському з'їзді Рад, на засіданні Всеукраїнського комітету загальної трудової повинності.

Взимку, навесні і влітку 1920 р. за завданням ЦК РКП(б) Ф. Е. Держинський знову кілька разів виїздив на Україну, зокрема в Донбас, для налагодження роботи залізниць, розв'язання паливної проблеми. У справі поліпшення роботи морського, річкового й залізничного транспорту він побував також в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Києві (стор. 297—298, 301—305). Наскільки серйозною була проблема відбудови транспорту, свідчить той факт, що з жовтня 1921 р. по грудень 1922 р. В. І. Ленін направив з цього приводу понад 50 записок Держинському, його заступникам і представникам інших відомств (стор. 306).

Автори рецензованої книги відзначають таку важливу рису характеру Фелікса Едмундовича, як його турбота про добробут трудящих, про долю дітей. Невипадково він очолював створену Президією ВЦВК на початку 1921 р. Комісію по поліпшенню життя дітей (стор. 283), а в березні того ж року — Комісію по поліпшенню побуту робітників Москви (стор. 299).

Логічним завершенням «Біографії» став останній розділ, де в узагальненому вигляді змальовано портрет Ф. Е. Держинського як партійного і державного діяча нового, лєнінського типу. Автори роблять висновок, що основою всієї його роботи була «партійна постановка всякого питання; саме завдяки цьому партія і робітничий клас так рішуче підтримували його починання і забезпечували їм надійний успіх» (стор. 403).

На закінчення відзначимо, що в книзі, мабуть, можна знайти якісь помилки, огріхи. Але це не змінює суті. Авторський колектив створив цінне дослідження про життя і діяльність видатного політичного і державного діяча.

П. М. Калениченко (Київ),

Ю. І. Макара (Чернівці)

**КОМИНТЕРН, КИМ
И МОЛОДЕЖНОЕ ДВИЖЕНИЕ
(1919—1943).**

Сборник документов. В 2-х т.,
т. 1. 1919—1933,
Политиздат, М., 1977, 463 с.;
т. 2. 1934—1943,
Политиздат, М., 1977, 320 с.*

Напередодні 60-річчя Комуністичного Інтернаціоналу і Комуністичного Інтернаціоналу Молоді у світ вийшов двотомник документів і матеріалів про діяльність Комінтерну і КІМу серед молоді, про розвиток міжнародного комуністичного молодіжного руху за чверть віку, підготовлений Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Слід зазначити, що упорядники видання провели велику, копітку роботу по збиранню матеріалу, його систематизації та підготовці до друку. В збірнику вміщено 226 документів, з них 51 документ друкується вперше, а 49 — раніше не публікувалися російською мовою.

Документи збірника упорядники поділили на три групи. До першої відносяться резолюції і рішення конгресів Комінтерну та його Виконавчого Комітету про становище в міжнародному комуністичному молодіжному русі і завдання КІМу, виступи визначних діячів Комінтерну.

До другої групи ввійшли матеріали самого КІМу — резолюції і тези його конгресів, міжнародних конференцій комуністичних спілок молоді, рішення пленумів ВККІМу, відозви, відкриті листи, вітання керівних органів КІМу та деякі документи його національних секцій.

Третя група документів — матеріали антифашистського, антивоєнного руху демократичної молоді 30-х років: декларації, звернення, постанови міжнародних конгресів молоді на захист миру, проти загрози війни і фашизму, за права молодого покоління, документи про боротьбу за єдиний пролетарський і антифашистський фронт молоді деяких країн.

Збірник відкривається промовою В. І. Леніна на III з'їзді комсомолу «Завдання спілок молоді». Цей документ був для Комінтерну і КІМу програмою комуністичного виховання молоді. Вождем світового пролетаріату Володимир Ілліч був засновником Комінтерну. З ініціати́ви і під керівництвом В. І. Леніна було створено КІМ — міжнародне об'єднання революційних спілок робітничої молоді. В передмові видання йдеться про вклад Володимира Ілліча у розробку Комінтерном політики в галузі молодіжного руху (т. 1, стор. 3—4).

Матеріали книги свідчать про те, що в

* Редакційна колегія: В. М. Єндакова, М. М. Мухамеджанов (редактор), Г. Є. Павлова, Є. М. Соколов, Ф. І. Фірсов, К. К. Шириня. Упорядники: М. М. Мухамеджанов, Г. Є. Павлова, Є. М. Соколов.

своїй діяльності Комуністичний Інтернаціонал багато уваги приділяв питанням роботи серед молоді. Ще до створення КІМу Виконком Комінтерну закликав пролетарські молодіжні організації усього світу приєднатися до Комуністичного Інтернаціоналу. Він, зокрема, підкреслював, що «комуністи ставляться до роботи серед молоді як до одного з найневідкладніших і найважливіших завдань» (т. 1, стор. 44).

Комуністичний Інтернаціонал Молоді було створено на Берлінському конгресі, що відбувся 20—26 листопада 1919 р. У зв'язку з цим Виконавчий Комітет Комуністичного Інтернаціоналу у зверненні до юних пролетарів усіх країн наголошував, що «цей факт має величезне значення в історії комуністичної революції», обіцяв підтримувати його «з любов'ю і товариською участю...» (т. 1, стор. 67).

Матеріали збірника переконливо свідчать про те, що Комінтерн уважно стежив за діяльністю КІМу, всіляко сприяв поширенню його впливу на маси робітничої і трудящої молоді, перетворенню комуністичних спілок молоді в дійсно масові організації інтернаціоналістів-ленінців. Про велику увагу Комінтерну до КІМу, партійне керівництво комуністичними спілками молоді, що об'єдналися під його революційним прапором, говориться в промовах визначних діячів міжнародного комуністичного і робітничого руху, керівників Комінтерну Георгія Димитрова, Вільгельма Піка, Пальміро Тольятті, Отто Куусінена та ін. «Проблема молоді, — говорив на VII конгресі Комінтерну Г. Димитров, — не тільки комсомольська проблема. Це — проблема всього комуністичного руху» (т. 2, стор. 82).

Документи збірника розкривають роль і місце КІМу в міжнародному комуністичному русі як найближчого помічника Комінтерну в його боротьбі проти капіталістичного гніту та імперіалістичної реакції, проти загрози війни і фашизму, за демократичну єдність і об'єднання всіх миролюбних сил, за національне визволення і соціальний прогрес людства. Особливий інтерес викликає досвід боротьби КІМу і комуністичних спілок молоді країн капіталізму по залученню мас робітничої молоді до класової, революційної боротьби, за організацію, зміцнення і комуністичне виховання юних борців, за пролетарський інтернаціоналізм, солідарність у міжнародному молодіжному русі. Ці та інші основні проблеми діяльності КІМу знайшли своє відображення в матеріалах збірника.

Другий том збірника, який по суті включає третій розділ видання, охоплює 1934—1943 рр., тобто складний період боротьби міжнародного комуністичного і робітничого руху, в тому числі й молоді, за створення єдиного робітничого і широкого народного фронту проти фашизму, а потім і проти фашистської агресії у роки другої світової війни.

Середина 30-х років була важливим етапом у боротьбі пролетаріату з буржуазною

реакцією і її крайнім проявом — фашизмом. У Німеччині владу захопила гітлерівська кліка. Фашистський терор панував в Італії. В Болгарії, Румунії, Греції, Австрії, Польщі відбувався процес фашизації режимів. У Бельгії, Норвегії, Франції реакція намагалася захопити владу в свої руки і нав'язати цим країнам фашизм.

Важливою політичною подією в комуністичному і робітничому русі був VII конгрес Комінтерну (липень — серпень 1935 р.). На ньому, зокрема, було вироблено загальнодемократичну програму боротьби проти фашизму і війни.

Документи цього розділу показують, як КІМ, спираючись на рішення Комінтерну, зробив корінний поворот у бік об'єднання робітничої, селянської, студентської молоді на антифашистській платформі. На VI конгресі КІМу (вересень — жовтень 1935 р.) підкреслювалося, що єдиний фронт молоді для боротьби проти фашизму і війни «не тільки необхідний, а й можливий». В той же час Комуністичний Інтернаціонал Молоді заявив про тверду рішучість «боротися за об'єднання революційної молоді всього світу і за створення єдиного Інтернаціоналу Молоді» (т. 2, стор. 121).

Практичні кроки в цьому напрямку були зроблені на міжнародних і регіональних конгресах та конференціях молоді в Парижі, Брюсселі, Женеві, Нью-Йорку (док. №№ 146, 169, 179, 180, 186, 187, 200), під час масового руху солідарності з жертвами фашизму, за звільнення Г. Димитрова і його товаришів, Е. Тельмана та інших німецьких антифашистів, з революційною антифашистською боротьбою в Австрії та Іспанії (1934 р), з героїчною боротьбою іспанського народу проти фашистських заголотників та німецько-італійських інтервентів напередодні другої світової війни (док. №№ 168, 185, 197, 198, 199, 204 та ін.).

Антифашистська єдність демократичної молоді зміцніла в роки другої світової війни. В цей період КІМ відзначав своє двадцятиріччя. «20 років Комуністичного Інтернаціоналу, — говорилося у відозві ВККІМу (листопад 1939 р.) — це 20 років боротьби проти капіталізму, проти імперіалістичної війни!... це 20 років боротьби за єдність робітничої молоді проти буржуазної реакції і за права молоді!...» (т. 2, стор. 247). У цій фразі зібрані основні положення діяльності КІМу протягом 20 років.

Враховуючи, що комуністичні спілки молоді перетворилися в масові демократичні організації, Комуністичний Інтернаціонал Молоді першого червня 1943 року прийняв рішення про саморозпуск. Цим документом, який публікується вперше, закінчується збірник (стор. 279).

Двотомник опубліковано тиражем 18 тис. примірників. Це свідчить про те, що він дуже швидко стане бібліографічною рідкістю. При перевиданні збірника, сподіваємося, його упорядники врахують побажання рецензентів про необхідність включення в збірник матеріалів про розвиток міжнародного комуністичного молодіжного руху в роки другої світової війни (3 документи про діяльність КІМу з вересня 1939 р. по травень 1943 р. явно замало)¹.

На нашу думку, іменний та географічний покажчики, ілюстрований матеріал могли б поліпшити це видання, яке розширило джерелознавчу базу для дослідження ролі Комінтерну в консолідації революційних організацій молоді, історії КІМу та аналізу міжнародного молодіжного руху в 20—40-х роках нашого століття.

Б. М. Забарко (Київ)

¹ «Новая и новейшая история», 1978, № 1, стор. 173.

Хроніка та інформація

Відзначення 325-річчя возз'єднання України з Росією

ДНІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У МОСКВІ

Відповідно до плану заходів по підготовці і святкуванню 325-річчя возз'єднання України з Росією 4—6 січня 1979 року в Москві проходили Дні Української РСР, програма яких передбачала прес-конференцію для радянських та іноземних журналістів, виступи пропагандистської групи в трудових колективах м. Москви та Московської області, проведення громадсько-політичних читань, вечора дружби народів у Ленінському районі Московської області, зустріч у правлінні Всесоюзного товариства «Знання», відкриття книжкової виставки видань Української РСР тощо. Для виконання програми Днів до Москви виїздила пропагандистська група з України у складі 50 чоловік.

4 січня в Центральному Будинку журналіста відбулася прес-конференція. В ній взяли участь близько 300 радянських та іноземних журналістів. Прес-конференцію відкрив голова правління Спілки журналістів СРСР, головний редактор газети «Правда» В. Г. Афанасьєв. На ній виступили заступник Голови Ради Міністрів РРФСР В. І. Кочемасов, кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук, перший заступник голови правління Спілки письменників РРФСР Ю. В. Бондарев, голова Українського республіканського комітету захисту миру, письменник Олександр Гончар, генеральний директор ленінградського виробничого об'єднання «Електросила» Б. І. Фомін, заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР, бригадир токарів ківського заводу «Арсенал» ім. В. І. Леніна В. П. Щербина.

Радянським та іноземним журналістам було вручено інформаційні матеріали про РРФСР і УРСР, фотоальбоми «УРСР. Шляхом Жовтня», ювілейні значки.

Учасники прес-конференції ознайомилися з фотовиставкою «У братній сім'ї народів СРСР».

Того ж дня у конференц-залі правління Всесоюзного товариства «Знання» було відкрито виставку книги Української РСР.

4 січня в Московському міському партії відбулася зустріч з учасниками Днів Укра-

їнської РСР в Москві, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Під час теплої, сердечної розмови член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ММК КПРС В. В. Гришин розповів про діяльність міської партійної організації по мобілізації трудящих на виконання рішень XXV з'їзду КПРС. Секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук сердечно подякував за теплі побажання і вияв братерських почуттів, які зв'язують російський і український народи, всі народи нашої багатонаціональної Вітчизни.

Члени пропагандистської групи 4—5 січня виступали з лекціями в колективах трудящих одинадцяти районів м. Москви, 4 районів Московської області, у 8 павільйонах ВДНГ СРСР, Будинку науково-технічної пропаганди. Всього члени групи виступили 78 разів.

Пропагандисти підкреслювали величезне історичне значення возз'єднання України з Росією, наводили яскраві факти дружби російського й українського народів, розповідали про величезні досягнення трудящих Української РСР у братній сім'ї народів Союзу РСР.

Представники Академії наук УРСР, зокрема, віце-президент АН УРСР, академік АН УРСР К. М. Ситник, академік П. Г. Костюк, академіки АН УРСР І. І. Ляшко, В. С. Михалевич, Д. А. Дудко, О. М. Алімов, Я. С. Підстригач, В. Г. Бар'яхтар, Б. І. Веркін, чл.-кор. АН УРСР М. В. Кузьменко, І. М. Мельникова, М. П. Щербак, розповіли про плідні творчі зв'язки вчених України з вченими Російської Федерації та інших союзних республік.

Заступник директора Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона академік АН УРСР Д. А. Дудко у Всесоюзному інституті легких сплавів та в Будинку науково-технічної пропаганди розповів про наукові розробки українських вчених, про плани на майбутнє.

Перед автомобілебудівниками заводу ім. І. О. Лихачова виступив секретар Запорізького обкому Компартії України В. І. Петрикін, а перед робітниками металур-

гійного заводу «Серп і молот» і Першого Державного підшипникового заводу — сталевар заводу «Запоріжсталь», заслужений металург УРСР, Герой Соціалістичної Праці І. А. Кайола.

На приладобудівному заводі «Манометр» та верстатобудівному «Красный пролетарий» російські друзі з інтересом слухали розповідь першого секретаря Львівського міського Компартії України Г. Й. Бандровського про пропагандистську і організаційну роботу партійних і громадських організацій по впровадженню комплексної системи управління якістю продукції.

Тепла зустріч відбулася в Яхромському радгосп-технікумі Дмитровського району Московської області. Тут перед викладачами, студентами і робітниками виступили голова Президії Південного відділення ВАСГНІЛ, чл.-кор. АН УРСР М. В. Кузьменко і доярка з Прилуцького району Чернігівської області, Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР Г. Д. Довженко.

Про інтернаціональні зв'язки братніх культур говорили на зустрічах з трудящими столиці народні художники УРСР Е. П. Мисько і В. Г. Пузирков, директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. О. Дзеверін, поет, лауреат Державної премії СРСР і республіканської комсомольської премії ім. М. Островського Борис Олійник.

У складі пропагандистської групи було 12 вчених-істориків, зокрема, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, чл.-кор. АН УРСР В. І. Юрчук, директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондусьор, директор Інституту археології АН УРСР, д-р істор. наук, проф. І. І. Артеменко, зав. кафедрою історії КПРС ВПШ при ЦК Компартії України, д-р істор. наук, проф. В. А. Чирко, зав. відділом Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук А. В. Лихолат, зав. кафедрою Київського інженерно-будівельного інституту, доктор істор. наук, В. Ф. Панібудьласка, зав. кафедрою історії КПРС Дніпропетровського державного університету ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією, д-р істор. наук, проф. Д. С. Шелест, зав. сектором Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, д-р істор. наук Л. О. Нагорна, зав. відділом Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, д-р істор. наук В. П. Чернявський та ін.

5 січня 1979 року в Центральному лекторії Всесоюзного товариства «Знання» відбулися громадсько-політичні читання «У братерському союзі, в дружній сім'ї» які проводили Всесоюзне товариство «Знання», ММК і МК КПРС. З лекцією «Радянська Україна у братній сім'ї народів СРСР» ви-

ступив кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, секретар ЦК Компартії України В. Ю. Маланчук. На читаннях були присутні завідувачий відділом пропаганди ЦК КПРС Є. М. Тяжельников, заступник Голови Ради Міністрів РРФСР В. І. Кочемасов, заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. А. Орлик, заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР Герой Соціалістичної Праці В. П. Щербина, голова правління Всесоюзного товариства «Знання» академік М. Г. Басов, представники партійних, радянських і громадських організацій, діячі науки і культури РРФСР і УРСР.

Того ж дня відбулася зустріч членів пропагандистської групи з активом правління Всесоюзного та Всеросійського товариства «Знання». Відкриваючи зустріч, голова правління товариства «Знання» РРФСР, академік І. П. Образцов наголосив на ролі організацій товариства «Знання» у пропаганді матеріалів 325-річного ювілею возз'єднання України з Росією, розповів про роботу пропагандистів Російської Федерації, висловив глибоку подяку пропагандистській групі з України за виступи в колективах Москви і Московської області. У слові-відповіді голова правління товариства «Знання» УРСР, академік АН УРСР І. І. Ляшко розповів про широку пропагандистську роботу, яка ведеться в республіці у зв'язку із славним ювілеем. Як символ єднання наук братніх республік, І. І. Ляшко вручив подарунок московським колегам бюст видатного російського вченого, першого президента Академії наук Української РСР В. І. Вернадського.

Перший заступник голови правління Всесоюзного товариства «Знання» Ю. К. Фішевський від імені правління товариства дав високу оцінку діяльності пропагандистської групи і оголосив рішення правління про нагородження кожного учасника пропагандистської групи Почесною грамотою Всесоюзного товариства «Знання».

Завершуючи своє перебування на гостинній московській землі, посланці Радянської України — учасники пропагандистської групи — відвідали дорогої серцю кожної радянської людини місця, зв'язані з ім'ям вождя революції В. І. Леніна, — Горки Ленінські. Вони принесли в меморіальний музей живі квіти як символ вічної любові до великого вождя.

Учасники Днів України відвідали колгосп ім. Володимира Ілліча і радгосп ім. Леніна, ознайомилися з досягненнями сільських трудівників, з планами соціально-економічного і культурного розвитку колективів.

У Будинку культури радгоспу ім. Леніна відбувся вечір дружби представників трудових колективів Ленінського району Московської області з посланцями Радянської України. На вечорі виступила заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. А. Орлик. Вона висловила слова сердечної вдячності за гостинність, за добрі слова на адресу українського народу.

Про дружбу братніх народів, зокрема, про всебічні плідотворні зв'язки трудящих Підмосков'я і Київщини говорив у своєму виступі другий секретар Московського обкому КПРС В. М. Борисенков. Присутні на вечорі дружби прийняли вітальний лист ЦК КПРС, Генеральному секретареві

ЦК КПРС, Голові Президії Верховної Ради СРСР товаришеві Л. І. Брежневу.

Для учасників вечора майстри мистецтв України дали святковий концерт.

І. П. Северчук (Київ),

М. В. Туболева (Київ)

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. 300-РІЧЧЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ

11—13 січня ц. р. згідно з постановою ЦК Компартії України «Про організаційно-політичні заходи по підготовці і святкуванню 325-річчя возз'єднання України з Росією» в Дніпропетровському державному університеті ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією відбулася ювілейна наукова сесія. В її роботі взяли участь заст. міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Б. П. Ковалевський, відповідальний працівник ЦК Компартії України В. Ю. Мельниченко, партійні, радянські, комсомольські працівники, провідні вчені Російської Федерації, України, Білорусії, Молдавії та інших союзних республік, професори та викладачі дніпропетровських вузів, учителі, студенти і пропагандисти міста. Вступним словом сесію відкрив ректор університету акад. АН УРСР В. І. Москаловський.

На пленарному засіданні з доповіддю «Комуністична партія — натхненник і організатор дружби народів СРСР» виступив секретар Дніпропетровського обкому Компартії України І. В. Васильєв, який, зокрема, наголосив, що одним з найголовніших підсумків соціально-економічного розвитку нашої країни за роки Радянської влади є корінні зрушення в світогляді людей, утвердження в їх свідомості чуття єдиної родини. Виховання трудящих у дусі патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму постійно перебуває в центрі уваги КПРС, становить один з головних напрямів діяльності обласної партійної організації.

Глибокі історичні корені єдності російського й українського та всіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини розкрив у доповіді «Возз'єднання України з Росією — знаменна віха в історії українського і російського народів» зав. кафедрою історії СРСР і УРСР Дніпропетровського університету, д-р істор. наук, проф. Д. П. Пойда. Тему «В. І. Ленін про історичну спільність долі російського і українського народів» висвітлив декан історичного факультету ДДУ, д-р істор. наук, проф. А. М. Черненко. Зав. кафедрою історії КПРС ДДУ, д-р істор. наук, проф. Д. С. Шелест присвятив свою доповідь розвитку Радянської України в братній сім'ї народів СРСР. Про

інтернаціональну єдність трудящих у боротьбі за встановлення Радянської влади на Україні розповів зав. кафедрою історії СРСР Запорізького педінституту, д-р істор. наук, проф. П. І. Гарчев. У доповіді канд. істор. наук, доц. кафедри історії КПРС ДДУ Л. О. БардагОВОЇ «XXV з'їзд КПРС про дальше зміцнення дружби народів СРСР» наголошувалося на нових теоретичних висновках, зроблених з'їздом, а також на вирішальній ролі братерської дружби народів СРСР у втіленні в життя величних накреслень партії.

В обговоренні доповідей на засіданнях першої секції — «КПРС — організатор і натхненник дружби і співробітництва народів СРСР в соціалістичному і комуністичному будівництві» — взяло участь 30 чол. Досвідом діяльності Дніпропетровських міської партійної і обласної комсомольської організацій по патріотичному та інтернаціональному вихованню трудящих поділилися секретар Дніпропетровського міського Компартії України, канд. істор. наук Л. М. Топюк і секретар Дніпропетровського обкому ЛКСМУ Л. П. Астахова.

В ряді виступів порушувалися питання методології та історіографії окремих проблем, вказувалося на необхідність глибшого вивчення деяких теоретичних положень. Так, зав. кафедрою Київського інженерно-будівельного інституту, доктор істор. наук В. Ф. Панібудьласка говорив, що назріла потреба в чіткому науковому визначенні таких понять, як співробітництво і дружба народів, їх інтернаціональна єдність. Д-р філос. наук, проф. Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту О. І. Холмогоров на основі історіографічного аналізу проблеми «Радянський народ — нова історична спільність людей» розкрив дефініцію поняття «радянський народ — нова історична соціальна та інтернаціональна спільність».

У доповідях зав. кафедрою історії КПРС, д-ра істор. наук, проф. Саратовського університету В. Б. Островського, ст. наук. співроб. Інституту історії партії при ЦК Компартії Молдавії — філіалу ІМЛ при ЦК КПРС П. Л. Рибалка, зав. кафедрою історії КПРС Івано-Франківського педінституту, д-ра істор. наук, проф. П. С. Федор-

чака, лектора Донецького обкому Компартії України, канд. істор. наук О. М. Гурбича, зав. кафедрою історії КПРС Одеського педінституту, д-ра істор. наук Г. І. Терещенка та інших підкреслювалася провідна роль робітничого класу як найбільш інтернаціоналістської сили суспільства на різних етапах розвитку нашої країни, розкривалася необхідність зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, вносилися пропозиції щодо підвищення ефективності узагальнення і використання досвіду соціалістичного змагання між трудовими колективами братніх республік. Значна увага у виступах була приділена розкриттю теми дружби народів нашої країни у партійних документах, Конституції СРСР, працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнєва, висвітленню різноманітних економічних і культурних зв'язків російського і українського народів (виступаючи проф. М. М. Миколенко, доценти П. В. Агапов, Л. І. Бакіна, І. А. Кривий, І. К. Воропай — *Дніпропетровськ*, доц. О. М. Бут — *Донецьк*, викладачі Л. М. Новохатько — *Полтава*, Ф. С. Яценюк, О. П. Іваницька — *Чернівці*, В. В. Стецкевич — *Кривий Ріг* та ін.).

На засіданнях другої секції — «Історичні корені дружби і братерського союзу російського і українського, всіх народів СРСР» — було заслухано 18 повідомлень. В них, зокрема, йшлося про спільну боротьбу селянства Росії й України проти феодального ладу (проф. В. О. Маркіна — *Київ*, доценти Т. Д. Липовська, Р. С. Попова — *Дніпропетровськ*) та під час революції 1905—1907 рр. (доц. В. І. Михайлова — *Дніпропетровськ*), висвітлювалося прогресивне значення возз'єднання України з Росією у зміцненні зв'язків між російським, українським і молдавським народами (проф. М. П. Мунтян — *Кишинів*, ст. викладач Г. К. Швидько — *Дніпропетровськ*, доц. А. В. Черноухов — *Свердловськ*), розкривалася роль військово-політичного союзу радянських народів у розгромі зовнішньої і внутрішньої контрреволюції на Україні (проф. К. І. Позняков — *Дніпро-*

петровськ), а також порушувалися інші питання.

Робота третьої секції була присвячена проблемі «Радянська історіографія про єдність історичної долі та братерської дружби народів Росії й України». Її учасники заслухали 13 повідомлень. Виступаючи на основі широкого кола джерел висвітлили різні аспекти російсько-українських взаємозв'язків та возз'єднання України з Росією (доценти М. П. Ковальський, І. Й. Копотієнко — *Дніпропетровськ*, доц. М. Г. Крикун — *Львів*), приділили значну увагу викриттю буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікацій (проф. Г. М. Шарлай, доц. І. М. Скрипник, проф. Д. І. Соїфер, доценти В. І. Шевцов, А. Г. Белебрух — *Дніпропетровськ*, доц. І. Г. Тупиков — *Харків*, доц. Я. С. Мельничук — *Івано-Франківськ* та ін.).

Учасники четвертої секції — «Дружба народів і єдність російської і української культури в літературі і мовознавстві» — зробили 14 повідомлень, в яких розкрили спільність походження і шляхи зближення російської, української і білоруської мов (проф. В. М. Туркін — *Дніпропетровськ*), тему дружби народів і її художнє втілення в радянській літературі (проф. К. П. Фролова — *Дніпропетровськ*). З інтересом були заслухані повідомлення «В. І. Ленін і українська мова» (доц. М. А. Лецькіна — *Житомир*), «Східнослов'янські мови в сім'ї народів Східної Європи», (проф. М. В. Федорова — *Гомель*), «Українські радянські мовознавці про російську мову» — (доц. Г. Т. Лінник — *Полтава*) та ін.

На закінчення сесії секретар Дніпропетровського обкому Компартії України І. В. Васильєв розповів її учасникам про досягнення Дніпропетровщини — багатонаціонального краю, де пліч-о-пліч працюють представники різних націй і народностей країни. Він висловив упевненість, що проведення наукової сесії сприятиме поглибленню наукових пошуків, удосконаленню форм і методів патріотичного та інтернаціонального виховання трудящих.

М. П. Ковальський (*Дніпропетровськ*),
В. Ф. Панібудьласка (*Київ*),
Д. С. Шелест (*Дніпропетровськ*)

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АН УРСР

30 січня 1979 р. в Інституті історії АН УРСР відбулося розширене засідання Вченої ради, присвячене 325-річчю возз'єднання України з Росією. У вступному слові заст. директора інституту, д-р істор. наук А. В. Санцевич підкреслив епохальне значення цієї історичної події.

У доповіді д-ра істор. наук Г. Я. Сергієнка «Історичне значення возз'єднання

України з Росією» відзначалося, що возз'єднання стало реальним втіленням у життя споконвічної мрії двох братніх народів.

У повідомленні «Возз'єднання Правобережної України з Росією» канд. істор. наук В. А. Смолій висвітлив економічні, суспільно-політичні та культурні зв'язки правобережних українських земель з Російською державою. Возз'єднання Правобе-

режної України з Росією, відзначив виступаючий, було логічним завершенням історичного Переяславського акту 1654 р.

Серед інших заходів, які були здійснені колективом Інституту історії з нагоди знаменного ювілею, значне місце належить друкованій та лекційній пропаганді. Співробітники інституту, зокрема, підготували 4 колективні та індивідуальні монографії — «Історія Української РСР», т. 2 (К., 1978), «Исторические корни дружбы и единения украинского и белорусского народов» (К., 1978), «Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма» (К., 1978), В. А. Смолій — «Возз'єднання Правобережної України з Росією» (К., 1978); дві брошури — Ф. П. Шевченко — «Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією в пам'ятках історії та культури» (К., 1979), Г. Я. Сергієнко — «Великий історичний акт» (К., 1978), а також 13 журнальних і понад 20 газетних статей. Науковці інституту взяли участь у численних радіо- і телепередачах, виступали на читачьких конференціях.

В опублікованих працях і лекціях учених всебічно розкриваються глибокі історичні корені єдності російського та українського народів, усіх народів нашої багатонаціональної Батьківщини, показується торжество лєнінської національної політики КІРС, широко пропагуються ідеї пролетарського інтернаціоналізму, викриваються ворожі домисли буржуазно-націоналістичних та інших фальсифікаторів історії.

Широкого розмаху в зв'язку з ювілеєм набула лекційна пропаганда: було прочитано понад 240 лекцій. Крім того, силами

співробітників інституту проводилися Дні науки на київських підприємствах та установах, зокрема, на заводі кіноапаратури, «Лєнінській кузні», домобудівному комбінаті № 1, взуттєвому об'єднанні «Київ». Інституті надтвердих матеріалів АН УРСР. 3 жовтня 1978 р. у центральному конструкторському бюро заводу «Лєнінська кузня» почав працювати народний університет лєнінських знань за програмою «Історичні корені дружби народів СРСР та її розвиток в умовах соціалізму».

У Днях Української РСР у Москві, присвячених визначній події, брали участь директор Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук, проф. Ю. Ю. Кондуфор, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельникова, д-р істор. наук А. В. Ліхлат.

Також на високому науковому рівні проходили Дні науки у Волинській області, де з лекціями виступали члени-кореспонденти АН УРСР І. М. Мельникова та Ф. П. Шевченко, доктори наук І. М. Кулинич та М. Г. Іщенко. У Закарпатті лекції, присвячені цій знаменній події, прочитав д-р істор. наук М. Ф. Котляр.

Активну лекційну роботу ведуть науковці К. І. Стецюк, В. А. Смолій, А. К. Волощенко, В. Й. Борисенко, В. В. Панашенко, І. М. Шекера, Н. А. Шипта і ін.

Лекційна робота Інституту історії АН УРСР, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією, продовжується.

*О. В. Молодчиков (Київ),
В. П. Сидоренко (Київ)*

ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ УРСР І ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

25—26 грудня 1978 р. було проведено дводенну науково-практичну конференцію на базі Державного історичного музею УРСР та Переяслав-Хмельницького історичного музею, присвячену 325-річчю возз'єднання України з Росією. У підготовці конференції активну участь взяли вчені Інституту історії АН УРСР.

На відкритті конференції 25 грудня доповідь про історичне значення возз'єднання України з Росією зробив д-р істор. наук М. Ф. Котляр.

26 грудня конференція продовжила свою роботу в м. Переяславі-Хмельницькому, де з доповіддю про Переяславську раду як визначну подію в житті братніх російського та українського народів виступила канд. істор. наук О. Ф. Сидоренко.

На конференції було заслухано вісім співдоповідей і п'ять повідомлень, з якими ви-

ступили наукові працівники обох музеїв. Так, зав. відділом Державного історичного музею УРСР А. В. Дарибогова розповіла про те, як в експозиції музею відображено формування та спільну боротьбу російського і українського пролетаріату проти царизму в кінці XIX—на початку XX ст.

Про братерську солідарність і допомогу у всенародній боротьбі Радянського Союзу проти німецько-фашистських загарбників йшлося у співдовіді зав. сектором Державного історичного музею УРСР Л. К. Кириленко.

Зав. відділом Державного історичного музею УРСР В. О. Сидоренко присвятив свій виступ пам'ятникам і пам'ятним місцям періоду визвольної війни 1648—1654 рр.

На документальних матеріалах з експозиції музею побудувала свою співдовід

ст. наук. співроб. В. І. Тиндик «Про взаємозв'язки та взаємовплив братніх культур російського і українського народів в кінці XIX—на початку XX ст.».

З цікавими повідомленнями на конференції виступили науковці Переяслав-Хмельницького історичного музею Е. М. Лов'ягіна та Г. І. Слюсар.

Про дальше зміцнення єдності народів Радянського Союзу, розвиток їх політичної і трудової активності в боротьбі за виконання рішень XXV з'їзду КПРС і планів

комуністичного будівництва розповідалося у співдоповіді зав. відділом Державного історичного музею УРСР Є. І. Демчук.

Учасники конференції взяли участь у відкритті ювілейної виставки в Державному історичному музеї УРСР, оглянули експозицію Переяслав-Хмельницького музею, а також історичні пам'ятники, пов'язані з возз'єднанням України з Росією.

І. М. Полупанова (Київ)

ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР І ЛЬВІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ

22 грудня 1978 р. у Львівському історичному музеї відбулася наукова конференція, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Її організували Інститут суспільних наук АН УРСР, Львівський історичний музей та Львівська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Вступним словом конференцію відкрив директор Львівського історичного музею Б. М. Чайковський.

Ст. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР, канд. істор. наук Я. Д. Ісаєвич у своїй доповіді «Возз'єднання України з Росією—видатна історична подія, поворотний етап в історії українського народу» відзначив, що ювілей російського і українського народів є святом для всіх народів нашої країни.

Заст. голови правління обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури І. А. Кудін свій виступ присвятив пам'ятним місцям на Львівщині, пов'язаних з подіями визвольної війни українського народу.

Учасники конференції заслухали доповідь заст. директора по науковій роботі

Львівського історичного музею Є. І. Козловської, яка підкреслила, що численні матеріали експозиції музею мають не тільки пізнавальне, а й політичне значення. Вони виховують трудящих, зокрема, молодь, у дусі патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму.

З доповіддю «Розквіт західних областей УРСР в єдиній сім'ї радянських народів—велике завоювання соціалізму» виступив канд. істор. наук, молод. наук. співроб. Інституту суспільних наук АН УРСР А. І. Мартинюк. На основі багатьох фактів він яскраво змалював величезні соціально-економічні зрушення, що сталися в західних областях УРСР під зорею Радянської влади.

Учасники конференції оглянули виставку історичного музею, присвячену 325-річчю возз'єднання України з Росією. На виставці представлено унікальну колекцію козацької зброї, атрибути козацького військового побуту XVI—XVII ст., предмети живопису, графіки тощо.

Ю. В. Бураков (Львів)

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ ім. О. Є. КОРНІЙЧУКА

25 грудня 1978 р. відбулася науково-теоретична конференція викладачів і співробітників Київського державного інституту культури ім. О. Є. Корнійчука.

Конференцію відкрив ректор інституту, доц. Г. Д. Цибуляк. Він підкреслив, що возз'єднання України з Росією займає видатне місце в історії нашої країни. Г. Д. Цибуляк відзначив, що в радянський час

дружба і співробітництво братніх народів Країни Рад стали законом, рушійною силою розвитку соціалістичного суспільства.

З доповіддю, присвяченою проблемам визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., що завершилась історичним рішенням Переяславської ради, виступив чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко. На обширному конкретно-історичному фоні доповідач

розкрив причини винятково широкого народного руху на Україні в XVII ст., висвітлив видатні перемоги українського війська, довів історичну неминучість і життєву необхідність возз'єднання двох братніх народів, таких близьких, за виразом В. І. Леніна, «...ї мовою, і місцем проживання, і характером, і історією»¹.

Канд. істор. наук П. С. Гончарук, залучивши оригінальний, до певної міри невідомий або неопрацьований історичний матеріал, розглянув у своєму виступі різноманітні форми допомоги братнього російського народу українському у визвольній війні проти іноземних поневолювачів.

Питанням відображення теми возз'єднання України з Росією в українській радянській літературі присвятив свою доповідь д-р філолог. наук, проф. О. В. Килимник. Він наголосив на тому, що ця тема була і є провідною не тільки у класичній літературі минулого, а й у творах митців нашої радянської багатонаціональної культури.

З повідомленням, присвяченим оспівуван-

ню визвольної війни українського народу в усній народній творчості, виступив д-р істор. наук, проф. М. М. Плєсєцький. Він підкреслив, що визвольна війна як винятково визначна подія у спільній долі українського і російського народів, навічно зберігшись у вдячній пам'яті нащадків, відтворилась у вигляді дум, билин та інших форм народного епосу.

Наприкінці роботи цієї науково-теоретичної конференції виступив автор даних рядків, який спинився на критиці буржуазно-націоналістичної історіографії з питань возз'єднання України з Росією. Значне місце він відвів розвінчання антинаукових тверджень емігрантської літератури, що останнім часом з'явилась в США і Канаді.

Науково-теоретична конференція викликала великий інтерес у численній аудиторії. Заслухані на конференції доповіді й повідомлення наочно продемонстрували видатні історичні результати возз'єднання України з Росією і спільного розвитку українського, російського та інших народів багатонаціональної Радянської держави.

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 32, стор. 334.

Д. І. Кундюба (Київ)

НІЖИНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім. М. В. ГОГОЛЯ

З січня 1979 р. у Ніжині в педінституті ім. М. В. Гоголя відбулася науково-теоретична конференція, присвячена 325-річчю возз'єднання України з Росією. Її організували Ніжинський міськком Компартії України, ректорат і партком педінституту та кафедра історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському державному університеті.

Вступним словом конференцію відкрила секретар Ніжинського міськкому Компартії України Л. В. Любенко.

З доповіддю «Історичне значення возз'єднання України з Росією» виступив доц. кафедри історії КПРС і наукового комунізму Ніжинського педінституту, канд. істор. наук І. П. Костенко.

Зав. кафедрою історії КПРС ІПК при КДУ, д-р істор. наук, проф. П. М. Шморгун у своїй доповіді «В. І. Ленін і Україна» відзначив, що Володимир Ілліч добре розумів думи українського народу, багато зробив для пригноблених і експлуатованих мас України. Єдиною силою, вказував В. І. Ленін, здатною визволити трудящих України від кайданів капіталістичного рабства, є класова солідарність і єдність революційних дій найпередовішого класу — пролетаріату України і Росії.

З доповіддю «Пролетарський інтернаціоналізм — ідейна основа дружби народів СРСР» виступив д-р істор. наук, проф. ІПК при КДУ М. А. Акопов.

Про багаторічну братерську дружбу російського та українського народів, що пройшла випробування на полях битв за щастя й свободу своєї Батьківщини, говорилося в доповіді д-ра істор. наук, проф. ІПК при КДУ М. О. Буцька. Плодотворні результати цієї дружби, підкреслив доповідач, з новою силою проявляються сьогодні, коли радянські люди усієї нашої країни, згуртовані навколо лєнінської Комуністичної партії та її Центрального Комітету, охоплені могутнім політичним і трудовим піднесенням, невтомно борються за здійснення рішень XXV з'їзду партії.

З доповіддю «Братерська допомога народів СРСР у період Великої Вітчизняної війни» виступив канд. істор. наук, в. о. доцента кафедри історії КПРС і наукового комунізму Ніжинського педінституту В. Я. Томек.

Доповідь канд. філол. наук, доц. кафедри російської та зарубіжної літератури Ніжинського педінституту Г. В. Самойленка була присвячена темі дружби російського та українського народів в радянській літературі.

Із заключним словом виступив ректор Ніжинського педінституту, доц. Ф. С. Арват, який підбив підсумки роботи конференції і дав високу оцінку науковим доповідям, заслуханим на ній.

В. Б. Сікорський (Ніжин)

МУЗЕЙ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В СУБОТОВІ

У с. Суботів Чигиринського району на Черкащині 18.II.1979 р. відкрито музей Богдана Хмельницького. Експонати розміщено в Іллінській церкві, збудованій ще у 1653 р. за велінням Богдана Хмельницького.

Створенню музею передувала велика дослідницька робота науковців Інституту археології АН УРСР, обласного краєзнавчого музею, архітекторів, художників-реставраторів. У підготовці експозиції брали участь художники Київських майстерень декоративно-прикладного мистецтва. Значну допомогу працівникам музею подали їх колеги з Москви, Києва, Переяслава-Хмельницького. Археологи дослідили на суботівському замчищі оборонні споруди XVII ст. У південній його частині виявлено рештки фундаменту великої споруди, ймовірно гетьманського палацу. У зв'язку з реставрацією Іллінської церкви в середині її також було проведено розкопки. Біля фундаменту північної сторони знайдено поховання у дерев'яних домовинах. В одному з них збереглися залишки шовкового пояса, по якому поховання датується XVII ст.

Експозиція музею починається з матеріалів, які розповідають про тяжке соціальне й національне гноблення, що його зазнавав український народ у XVI ст. і в першій половині XVII ст., про виникнення Запорізької Січі, селянсько-козацькі повстання, які підготували ґрунт для визвольної війни українського народу проти гніту польсько-литовських феодалів, за возз'єднання України з Росією.

Серед документів привертає увагу лист Богдана Хмельницького російському цареві Олексію Михайловичу. Як відомо, після переможної битви під Корсунем Богдан Хмельницький повертався у свою резиден-

цію через Мошни. Зупинившись у Черкасах 8 червня 1648 р., він власноручно написав першого листа до російського царя, в якому повідомляв про свою перемогу над шляхетськими військами і висловлював прагнення українського народу до возз'єднання з російським.

В експозиції музею — портрети Максима Кривоноса, Івана Богуну та інших народних героїв, які були найближчими соратниками Богдана Хмельницького.

Музейні експонати засвідчують, що на території Черкащини розташована одна з колишніх резиденцій гетьмана — м. Чигирин, який фактично був столицею України, звідки спрямовувався хід народно-визвольної боротьби 1648—1654 рр. З Чигирини у січні 1654 р. Богдан Хмельницький виїхав на Переяславську раду, де було прийнято рішення про возз'єднання України з Росією.

У музеї експонуються бойові сокири, бердиші, стволи кремневих рушниць XVII ст., що виготовлялися в Росії і доставлялися козацьким військам Хмельницького.

Експонується копія документа про рішення Земського собору возз'єднати Україну з Росією, а також грамота царя Олексія Михайловича Богдану Хмельницькому про возз'єднання України з Росією. Зберігається також лист Богдана Хмельницького, якого він відправив з Переяслава російському цареві з подякою за возз'єднання.

Широко представлено матеріали про відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією та увічнення пам'яті Богдана Хмельницького, про успіхи досягнуті українським народом у єдиній сім'ї народів СРСР.

*П. П. Соса (с. Суботів
Чигиринського району Черкаської області)*

ДНІ НАУКИ НА ВОЛИНІ

18 січня 1979 р. в актовому залі Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки відбувся вечір, присвячений Дням науки на Волині з нагоди 325-річчя возз'єднання України з Росією. На ньому були присутні викладачі й студенти інституту, викладачі суспільних наук загальноосвітніх шкіл міста й районів області, які проходили перепідготовку при інституті, викладачі середніх спеціальних учбових закладів, пропагандисти.

Вечір відкрив зав. відділом науки та учбових закладів Луцького обкому Компартії України Б. Й. Заброварний. Перед присутніми з доповідями виступили: зав. відділом історії та міжнародних відносин соціалістичних країн Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР І. М. Мельни-

кова — «Україна у братній сім'ї народів СРСР», ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, чл.-кор. АН УРСР Ф. П. Шевченко — «Історичне значення возз'єднання України з Росією», ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, д-р істор. наук І. М. Кулинич — «УРСР у співробітництві Радянського Союзу з братніми країнами соціалізму», ст. наук. співроб. Інституту історії АН УРСР, д-р філол. наук М. Г. Іщенко — «Освоєння цілини — великий подвиг народу».

Київські вчені виступили також з лекціями перед багатьма колективами обласного центру.

*І. П. Максимук (с. Кусище
Любомльського району Волинської області)*

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ СЕКЦІЇ СУСПІЛЬНИХ НАУК АН УРСР

26 січня 1979 р. у Києві відбулася науково-практична конференція, присвячена обговоренню завдань розвитку наукових досліджень в установах Секції суспільних наук АН УРСР у світлі положень книг Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Ціліна».

Конференцію відкрив президент Академії наук УРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці академік Б. Є. Патон, який підкреслив, що книги товариша Л. І. Брежнєва вносять неоціненний вклад у скарбницю ідейної думки.

З доповідями виступили академіки-секретарі відділень Академії наук УРСР: економіки — академік АН УРСР І. І. Лукинов, історії, філософії та права — академік АН УРСР Б. М. Бабій, літератури, мови та мистецтвознавства — чл.-кор. АН УРСР В. М. Русанівський. Вони підкреслили величезне значення книг товариша Л. І. Брежнєва для дальшого вдосконалення всієї наукової, організаційної і виховної роботи в установах АН УРСР, для підвищення ефективності і якості досліджень, їх практичної віддачі, зміцнення зв'язку науки з практикою, для розробки найважливіших проблем в усіх галузях суспільних наук.

Керуючись теоретичними положеннями і висновками, що випливають з праць товариша Л. І. Брежнєва, установи Секції суспільних наук АН УРСР концентрують увагу, наявні сили і ресурси на дальшому узагальненні всесвітньо-історичного досвіду КПРС, міжнародного комуністичного і робітничого руху, дослідженні актуальних проблем сучасності.

На конференції йшлося про необхідність глибокого прогнозування соціально-економічних процесів у нашій країні, у тому числі в Українській РСР, дослідження проблем підвищення ефективності суспільного виробництва, вдосконалення управління і планування народного господарства, раціонального використання трудових ресурсів, захисту навколишнього середовища.

Велику увагу було приділено дослідженням соціальної структури суспільства, формування нової історичної спільності лю-

дей — радянського народу, розвитку соціалістичного способу життя, закономірностей зміцнення союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, участі мас в управлінні державою та виробництвом, підвищення матеріального добробуту трудящих, стирання істотних відмінностей між містом і селом, між фізичною та розумовою працею. Вказувалося на необхідність ширше розгорнути роботу в галузі історичної географії, вітчизняної та зарубіжної історіографії, методології історії.

На конференції відзначалося, що потребує свого дальшого поглиблення і розширення в світлі настанов і теоретичних положень творів товариша Л. І. Брежнєва філософське осмислення історичного досвіду Комуністичної партії по вихованню нової людини, дослідження питань соціально-історичної сутності соціалістичного змагання, соціалістичного інтернаціоналізму і радянського патріотизму, державно-правового будівництва. Особливо важливим є поглиблене дослідження проблем, зв'язаних з усім новим, що внесла у правову теорію і практику комуністичного будівництва Конституція СРСР 1977 р.

Звернуто увагу на поглиблене вивчення співвідношення національного й інтернаціонального у змісті і в формі духовної творчості, на необхідність комплексного дослідження проблем взаємозбагачення національних культур народів нашої країни, глибокого дослідження найактуальніших проблем літературно-художньої критики, піднесення ідейного й художнього рівня літератури і мистецтва, культури мови й мовлення.

Підсумовуючи роботу конференції, віцепрезидент Академії наук УРСР академік АН УРСР П. Т. Тронько підкреслив величезну мобілізуючу силу книг товариша Л. І. Брежнєва, теоретичні положення, практичні висновки і рекомендації яких вчені-суспільствознавці сприйняли як керівництво до дії.

У роботі конференції взяли участь відповідальні працівники ЦК Компартії України, Київського міського партії, члени президії Академії наук УРСР.

Ю. А. Пінчук (Київ)

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ У ХОТИНІ

19 січня 1979 р. у м. Хотині Чернівецької області відбулася науково-практична конференція, присвячена 60-річчю Хотинського повстання 1919 р. Вона була організована Чернівецьким обкомом і Хотинським райкомом Компартії України, Чернівецьким

відділом Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та Чернівецьким державним університетом. У роботі конференції взяли участь науковці, ідеологічний актив, учасники Хотинського повстання.

Вступним словом конференцію відкрив секретар Чернівецького обкому Компартії України М. І. Іванеско.

З доповіддю «Повстання 1919 року — героїчна подія у боротьбі трудящих Хотинщини за владу Рад» виступив канд. істор. наук, ст. викладач Чернівецького держуніверситету В. М. Ботушанський. Він висвітлює причини, хід і значення Хотинського повстання 1919 р., організованого й керованого більшовиками. Для координації дій підпільних груп, що виникли в селах Хотинського повіту, і підготовки повстання в Хотині був створений підпільний ревком на чолі з Й. І. Волощенком-Мардар'євим. На визволеній території у січні 1919 р. було проголошено Радянську владу. Доповідач наголосив на масовому характері повстання, в якому взяло участь більше 30 тис. чол. і яке охопило майже 100 населених пунктів. Протягом десяти днів майорів над революційним Хотиним червоний прапор. І хоч повстання було потоплено в крові військами королівської Румунії, воно вписало героїчну сторінку в літопис боротьби трудящих мас за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною.

Про боротьбу трудящих Північної Буковини та Хотинського повіту Бессарабії за возз'єднання з Українською РСР йшлося у доповіді доцента Чернівецького держуніверситету Л. І. Васюка. Він наголосив, що мужність і героїзм, виявлені хотинськими повстанцями в 1919 р., надихнули їх земляків, їх синів і дочок на самовіддану боротьбу за владу Рад. Сподівання і мрії трудя-

щих краю здійснилися в пам'ятні червні дні 1940 р., коли Північна Буковина і Хотинщина возз'єдналися з Радянською Україною в братній сім'ї народів СРСР.

«Хотинське повстання — яскрава сторінка спільної боротьби українського і молдавського народів за відновлення влади Рад у Бессарабії» — тема доповіді д-ра істор. наук, зав. сектором Інституту історії АН Молдавської РСР О. С. Єсауленка. Він, зокрема, підкреслив, що Хотинське повстання було школою класової боротьби й інтернаціонального виховання трудящих. Воно продемонструвало грізну силу нескореного народу, єдність і бойову співдружність українців, росіян, молдаван та представників інших національностей у боротьбі за владу Рад у повітах Бессарабії.

З доповіддю «Відображення подій Хотинського повстання в народній творчості та літературі» виступив канд. філол. наук, ст. наук. співроб. Чернівецького відділу Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР О. С. Романець.

Про значні досягнення трудящих Хотинського району в розвитку економіки і культури за роки Радянської влади розповів у своєму виступі секретар Хотинського райкому Компартії України М. А. Вихристюк.

Зі спогадами про героїчне Хотинське повстання 1919 р. виступили його учасники Т. Н. Левадюк і М. М. Тамполар.

С. Д. Терентьєва (Чернівці)

ВСЕСОЮЗНА ШКОЛА МОЛОДИХ УЧЕНИХ

20—23 грудня 1978 р. у Мінську працювала перша Всесоюзна школа молодих учених з методологічних проблем історичної науки в світлі рішень XXV з'їзду КПРС. Її організували Інститут історії СРСР АН СРСР, Інститут загальної історії АН СРСР, Інститут історії АН БРСР, Білоруський державний університет ім. В. І. Леніна, Центральне бюро методологічних семінарів із суспільних наук АН СРСР, Філософське товариство СРСР. У роботі школи активну участь взяли провідні радянські вчені — історики та філософи. Слухачами школи були 146 молодих учених — викладачі вищих учбових закладів і співробітники наукових установ з усіх союзних і десяти автономних республік.

Вступним словом роботу школи відкрив голова оргкомітету, акад. О. Л. Нарочницький. З привітанням до її слухачів звернувся секретар ЦК Компартії Білорусії А. Т. Кузьмін та заст. завідуючого відділом науки ЦК ВЛКСМ Н. С. Слепцов.

На пленарному засіданні були заслухані доповіді акад. О. Л. Нарочницького «Актуальні проблеми методології історичної науки» та д-ра істор. наук І. Б. Берхіна «Методологічне значення книг Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнєва «Мала земля», «Відродження», «Цілина». Доповідчі підкреслили важливість глибокого вивчення істориками праць основоположників марксизму-ленізму, а також творів видатного державного і політичного діяча Л. І. Брежнєва. Виступаючі звернули увагу молодих учених на найважливіші напрями досліджень у галузі історії, на необхідність систематично підвищувати рівень теоретичних та методологічних знань, відзначили всезростаючу роль комплексного підходу у вивченні історії, який вимагає від дослідника широти професійного світогляду, глибини теоретичної підготовки, оволодіння знаннями із суміжних суспільних наук — філософії, економіки, мистецтвознавства, літературознавства тощо.

Школа продовжила свою роботу в колоквіумах: «Методологія вивчення історії Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Теоретичні і методологічні проблеми вивчення нової Конституції СРСР», «Методологічні питання вивчення історії соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР», «Проблеми методології вивчення сучасного революційного процесу», «Критика методологічних і теоретичних основ сучасної буржуазної історіографії», «Методологія вивчення зовнішньої політики СРСР та міжнародних відносин», «Проблеми методології дослідження історії суспільно-політичної думки». Учасники колоквіумів заслухали доповіді докторів історичних наук Ю. І. Корабльова, О. І. Митрофанової,

І. М. Волкова, С. О. Федюкіна, В. І. Салова, В. Я. Сіполса, С. О. Шмідта та ін. З повідомленнями виступили й молоді слухачі школи, зокрема, молодші наукові співробітники Інституту історії АН УРСР Н. П. Барановська, О. Д. Бойко, Т. В. Клищенко, а також молоді науковці Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР А. Ф. Пасько і С. П. Полюк.

Підбиваючи підсумки роботи Всесоюзної школи, д-р істор. наук, заст. директора Інституту історії СРСР АН СРСР В. П. Шерстобитов позитивно оцінив її результати. Було вирішено надалі скликати школу раз на два роки.

Т. В. Клищенко (Київ)

ДЕЛЕГАЦІЯ ВЧЕНИХ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ В АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Наприкінці листопада 1978 р. у Радянському Союзі перебувала англійська делегація, яка брала участь у черговій, четвертій зустрічі «круглого стола» представників політичних, громадських, ділових і наукових кіл СРСР та Великобританії. Подібні зустрічі проводяться регулярно в Москві та Лондоні.

23—24 листопада група англійських учених, очолювана директором Королівського інституту міжнародних відносин Д. Уоттом, відвідала Київ. До її складу входили: керівник дослідницького департаменту Королівського інституту міжнародних відносин У. Уоллес, проф. Оксфордського університету Ф. Сітон та шеф транспортно-го й торгового відділу компанії «Ройял Датч-Шелл» К. Пококк.

Делегацію прийняв віце-президент АН УРСР, акад. АН УРСР П. Т. Тронько. Гостей ознайомили із структурою та основними напрямками наукових досліджень Академії наук УРСР. У жвавій дискусії було дано позитивну оцінку розвитку плідних зв'язків між радянськими та англійськими науковими установами, розглянуто перспективи науково-технічного співробітництва в умовах розрядки міжнародної напруженості. В бесіді взяли участь провідні працівники апарату Президії АН УРСР, наукові співробітники Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР та Інституту економіки АН УРСР.

Л. О. Лещенко (Київ)

НОВІ КНИГИ

В. І. Ленін, КПРС про партійне керівництво комсомолом. К., Політвидав України, 1978. 640 с.

Ленинская аграрная политика КПСС. Сборник важнейших документов. Март 1965 г.—июль 1978 г. М., Политиздат, 1978, 680 с.

ГРОМЫКО А. А. — Во имя торжества ленинской внешней политики. Избранные речи и статьи. М., Политиздат, 1978. 599 с.

КАСТРО Ф. — Октябрьская революция и Кубинская революция. Речь и выступления. 1960—1977 гг. М., Политиздат, 1978. 328 с.

Актуальные проблемы советской историографии первой русской революции. Сборник статей. М., «Наука», 1978. 317 с.

АНДРИАНОВ Б. В. — Земледелие наших предков. М., «Наука», 1978. 167 с.

БОГОСЛОВСКИЙ В. В. — Промски Пекина в Африке. К., Политиздат Украины, 1978. 175 с.

Братское сотрудничество народов Советского Союза — интернационализм в действии. М., «Наука», 1978. 198 с.

ВОЛОБОЙ П. В., МАХРАЧОВ О. Я., МЕЛИХОВ І. Я. — На марші до комунізму. Здобутки УРСР в сім'ї народів-братів Країни Рад. К., «Радянська школа», 1979. 124 с.

ГРИГУЛЕВИЧ И. Р. — Папство. Век XX. М., Политиздат, 1978. 424 с.

ДАВЫДОВ Ю. П. — Международная разрядка и идеологическая борьба. К., Политиздат Украины, 1978. 144 с.

ДОБРЕЦОВА В. В. — Буржуазний націоналізм — знаряддя реакції. К., Політвидав України, 1978. 192 с.

Западная Европа: классовые бои пролетариата. М., «Прогресс», 1978. 443 с.

Идеи Октября и освободительное движение народов Востока. М., «Наука», 1978. 311 с.

Исторические корни дружбы и единства украинского и белорусского народов. К., «Наукова думка», 1978. 235 с.

Історичний досвід КПРС по формуванню і розвитку соціалістичного способу життя. К., Політвидав України, 1978, 183 с.

Історія Української РСР. У 8-ми т., 10-ти кн. Т. 4. Україна в період імперіалізму

(1900—1917). К., «Наукова думка», 1978. 531 с.

КОЛОМИЙЧЕНКО И. И. — На путях социалистической реконструкции. Компартия Украины в борьбе за социалистическую индустриализацию и подготовку сплошной коллективизации (1926—1929 гг.). К., «Вища школа», Головное издательство, 1978. 278 с.

МАСЛОВСЬКИЙ В. І. — Дорога в безодню. Львів, «Каменярь», 1978. 208 с.

Международная солидарность трудящихся. 1917—1923. К., «Наукова думка», 1978. 350 с.

МИРОНЧУК В. Д. — Співробітництво в ім'я миру. К., Політвидав України, 1978. 134 с.

МИТЯЕВА О. И. — Коммунистическая партия — руководитель культурного роста крестьянства в годы коллективизации. М., Издательство Московского университета, 1978. 240 с.

Молодежь и общественный прогресс. Сборник научных трудов. К., «Наукова думка», 1978. 159 с.

Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма. К., «Наукова думка», 1978. 270 с.

Очерки истории Донецкой областной партийной организации. Донецк, «Донбас», 1978. 502 с.

Очерки истории Кубы. М., «Наука», 1978. 603 с.

ПАНІБУДЬЛАСКА В. Ф. — Інтернаціоналістська єдність радянської молоді. К., «Радянська школа», 1978. 103 с.

Працю звеличені. К., «Техніка», 1978. 104 с.

СМИРНОВ А. С. — Крестьянские съезды в 1917 году. М., «Мысль», 1979. 245 с.

Советская деревня в первые послевоенные годы. 1946—1950. М., «Наука», 1978. 511 с.

Советский Союз и борьба народов Центральной и Юго-Восточной Европы за свободу и независимость, 1941—1945 гг. М., «Наука», 1978. 451 с.

ТУШИН Ю. П. — Русское мореплавание на Каспийском, Азовском и Черном морях. XVII век. М., «Наука», 1978. 183 с.

ШАСКОЛЬСКИЙ И. П. — Борьба Руси против крестоносной агрессии на берегах Балтики в XII—XIII вв. Л., «Наука», 1978, 245 с.

Художній редактор *Б. В. Сушко*
Технічний редактор *Н. Є. Уханська*
Коректор *П. О. Пляшков*

Здано до набору 6.02.79. Підп. до друку 15.03.79. БФ 23248. Формат 70×103/16. Вис. друк. Ум. друк. арк. 11,2. Обл.-вид. арк. 11,96. Тираж 4975 прим. Зам. К-21.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, вул. Рєпіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, вул. Леніна, 19.

«УКРАИНСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 3 (216), 1979, март. (На украинском языке). Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК КСМпартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Ленина, 19.